YeniGündem

1-15 Ağustos 1985 Sayı: 27/200 Lira (KDV Dahil)

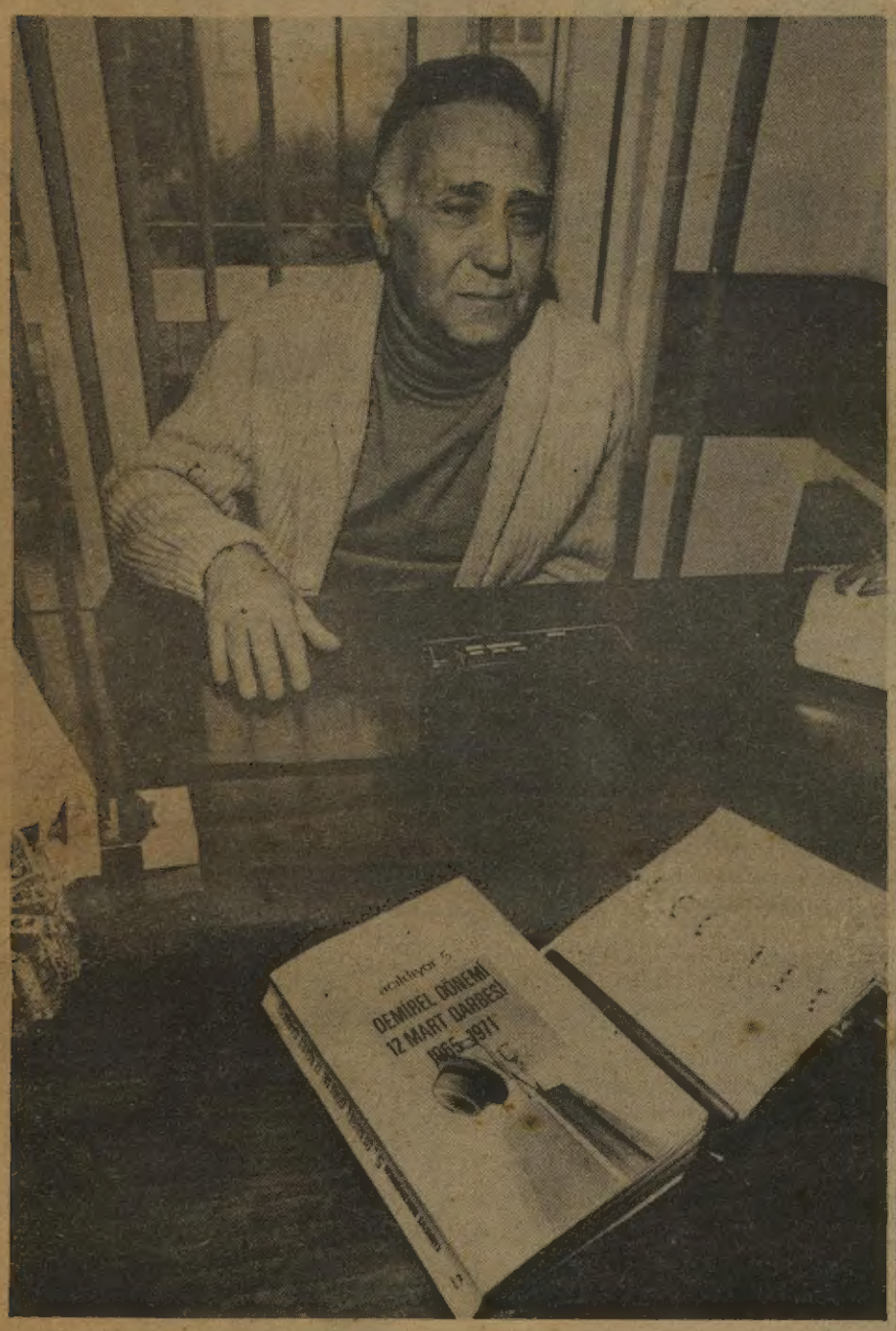

12 EYLÜL'DEN 12 MART'A BAKIŞLAR

AÇIK OTURUM: EKONOMİDE İLK ALTI AY

SODEP'İN EKONOMİDEKİ ALTERNATİFİ

TÜRK ORTODOKS KİLİSESİ RÜYASI

ARJANTİN'DE CUNTACI GENERALLER DAVASI

6. EKİ BAYİLERDEN İSTEYİNİZ "DEMOKRASİLERDE" YEREL YÖNETİMLER

Hatemî'ye cevap

YeniGündem dergisi'nin 23. sayısında yayımlanan Sayın Hüseyin Hatemi'nin "İnsanlık Sorununun Cinsel Yönü" başlıklı yazısı baştan sona zorlama ve gerçekleri tersyüz etme yazısıdır.

Sözü edilen yazıda Sayın Hatemi, büyük bir çabayla, fakat ne yazık ki gerçek olmayan sav ve çürük dayanaklarla İslam'da erkeğin kadından üstün olmadığını, daha doğrusu İslam'da kadın erkek eşitliği olduğunu anlatıp kanıtlamaya çalışıyor. Ama bunun temeli olmadığı için kendisi çok güç durumlara düşüyor. Sayın Hatemi, daha yazısının başında çok çabuk çürütülecek ve herkesin çok iyi bildiği bir gerçeği tersyüz ederek şöyle diyor: "İslam açısından iki cinsten birinin diğerine üstünlüğü yoktur"

Bunun için ben önce hemen şunu söyleyeyim: Keşke öyle olsaydı. Ama öyle olmadığı halde bunu öyle göstermek, gösterilse bile bunu kabul etmek mümkün olmuyor. Çünkü bunun öyle olmadığı, hiçbir yoruma gerek bırakmayacak kadar açık ve yorumsuz bir biçimde, üstelik İslam'ın en sağlam dayanağı ve tek kaynağı Kuran-ı Kerim'de yazılıdır. Kuran-ı Kerim'de belirlenen İslam kural ve anlayışlarının bütününde kadına hep ikinci sınıf insan değeri biçilip, kendisine erkekten daha az hak tanındığı genel anlayışının dışında, kimi surelerde bu konu çok açık ve yalın biçimde yazılmış. Üstelik bu anlayış, bir konuya dolaylı bir yaklaşım sırasında değil, bizzat konunun özü ile ilgili bir surede, yani kadınlarla ilgili ve İslam'ın kadınlara tanıdığı hakların ele alındığı Nisa suresinde şöyle konmuş:

"Erkekler kadınlardan üstündür... Çünkü Allah birçok şeyleriyle onları kadınlardan üstün etmiştir." (Kuran-ı Kerim, Nisa Suresi 34. ayet)

Yine Kuran-ı Kerim'de, bu kez Bakara suresinde erkeklerin kadınlardan üstünlüğü konusunda şöyle deniyor:

"Erkeklerin kadınlardan üstün dereceleri vardır..." (Kuran-ı Kerim, Bakara Suresi 229. ayet)

Hemen sözün burasında Sayın Hatemi'ye sormak isterim: Bunu yalanlayacak bir kanıtınız var mı? Yoksa, olmadığı halde siz yine de İslam'ın kadın ve erkeği eşit gördüğünü asılsız biçimde yineleyecek misiniz? Dikkat edilirse getirdiğim karşıt sav, dolaylı bir anlatım, aktarma bir kaynak ya da belirsiz bir yorum değil, İslam'ın en temel ve güçlü kaynağı Kuran-ı Kerim'in bizzat kendisindedir. Burada öne sürülebilecek bir savı daha hemen yanıtlamak isterim. Kimileri İslam düşüncesi konusunda bu tür güç durumlara düştüklerinde hemen Kuran-ı Kerim'in Türkçeye çevrilmesi sırasında-ki çeviri deyimi kabul edilmiyor hep "meal", yani anlam olarak söyleniyor- bunun söylenmek isteneni tam ifade eder biçimde çevrilmediği kaçamağına sığınıyorlar. Diyelim ki bu böyle. Ama ben size bir şey söyleyeyim. Kendim bu ayetleri yalnız Türkçe yazımlardan değil doğrudan Kuran-ı Kerim'den okudum. Çünkü ben de Arapça denen ve çok övülen o dili biliyorum. Bunu özellikle belirtmemin nedeni Sayın Hatemi'ye daha gerçekçi bir yaklaşım sağlamak içindir.

Sayın Hatemi'nin söz konusu yazısında İslam'ın kadını erkekle eşit gördüğü savı yalnız burada değil, aynı yazının daha sonraki bölümlerinde de ve ne yazık ki yine aynı gerçek dışılık ve tutarsızlıkla sürüyor. Sayın Hatemi, İslam'ın erkeğe karısını dövme hakkı verilip verilmediğini eğer bir örnek üzere kabul edecekse biz ona hemen o sözünü ettiği Resulü Ekrem'den, Kuran-ı Kerim'den bir örnek verelim:

"Kadınların geçimsizliğinden bıkarsanız, önce onları yataklarında yalnız bırakın, yani onları erkekliğinizden mahrum bırakın. O da fayda etmezse dövün..."

Evet sayın Hatemi, işte size bir örnek. Üstelik bu öğüt nerede geçiyor? İslam'ın kadınlara ne kadar "Yüce ve geniş haklar" tanındığını gösteren Nisa suresinde. Kadınların haklarının ele alındığı surede bile kendilerinin nasıl dövüleceğinin yazılı olduğu bir yerde bunu görmemiş ve anlamamış olmanız mümkün değil. Ama işinize geldiği için böyle yazmanız da bu gerçeği ortadan kaldıramıyor.

Sonuç olarak eğer bundan 1400 yıl önce yaşamış olsaydık ve ben de kadın olsaydım mutlaka Muhammed'e ve İslam'ın kitabı Kuran'a çok teşekkür edecektim. En azından kadının diri diri toprağa gömülmesini önlemek için fetva verdiği için.

Ama ne yazık ki o günden bu yana aradan 1400 yıl, yani 14 kocaman yüzyıllık bir zaman geçmiş. Geçen bu süre de insanlığın ilerlemesi yönünde gelişmiştir. Bunun sonucunda insanlar cinsleri arasında ve kendi aralarında eşit olmak ve daha da öte her şeyi kendi egemenlikleri altına almak istiyorlar. Artık kimse bir mucize beklemiyor. Kimse kimseden rahmet inayet ve himaye beklemiyor. Çünkü bunlar kimilerinin ulvi yetenek ve hakları değil bütün insanlığın haklarıdır. Onun için de peygamberlerin insanlara "ihsanları" ne yazık ki artık mümkün değildir. Fakat siz Sayın Hatemi, aradan geçen 1400 yıla karşın bizim kimilerine bugün de büyük bir şükran borcu içinde olmamız gerektiğine inanıyor ve bize bunu salık veriyorsunuz. Eğer doğru olsaydı üzerinden 1400 yıl da geçse bütün içtenliğimle söylüyorum ki ben kendim bunu kabule hazırdım. Oysa gördüğünüz gibi bizzat sizin sözünü ettiğiniz kaynaklardan araştırıldığında gerçeğin sizin dediğinizin tam tersi olduğu görülüyor.

Hele de bu İslam'ın kadına erkekle eşit haklar tanıdığı konusunda ise. □

Ali Rıza GÜL/İSTANBUL

İslam'da kadın

Hüseyin Hatemi'nin 23. sayıdaki "İnsanlık Sorununun Cinsel Yönü" başlığını taşıyan yazısı her şeyden önce İslamî düşünceye uymamaktadır. Adı geçen yazıda Hatemi "İslam'da her alanda kadın erkek eşitliği vardır, bazı durumlarda kadın gözetilerek erkeğe fazla görevler verilmiştir" biçiminde bazı görüşler ileri sürüyor. Bu konularla ilgili herhangi bir sûreden ayet göstermiyor. Kaldı ki bu yazıda kadının şahitliğinin İslam'da "iki kadın eşittir bir erkek" olarak kabul edildiğini, bir erkeğin dört kadınla evlenme hakkına sahip olduğunu, evin mutlak reisinin erkek olduğunu, çünkü erkeğin kadından üstün yaratıldığını görmezlikten gelerek bu konulara değinmiyor.

Değindiği kadın dövme gibi bazı konularda ise İslamiyet'le kesinlikle bağdaşmayacak görüşler ileri sürmektedir.

Burada hiç istemediğim duruma (Hatemi'nin kaynaktan yoksun olarak söz söylediği duruma) düşmemek için bazı ayet-i kerimelerin mealleri ile konuya açıklık getirmeye çalışacağım. İlk olarak İslam'da şahitlikle ilgili Bakara süresinin 282. ayetini aktarmak istiyorum. Aynen şöyle: "Ey iman edenler, belli bir müddet için birbirinize borçlandığınızda bunu yazı ile tespit edin. Adil bir katip Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan çekinmesin, söylenenleri doğru olarak yazsın. Üzerinde başkasının hakkı olan kimse borcunu söyleyerek yazdırsın, Allah'tan korksun ve borcundan bir şeyi noksan yazdırmasın.

Eğer borçlu (akılsızlık, bunamışlık v.s. nedenlerden dolayı) yazdırmağa gücü yetmezse velisi doğru olarak söyleyip yazdırsın. 'Adamlarınızdan iki erkeği bu muameleye şahit tutun. İki erkek olmazsa birinin unuttuğunu öbürü hatırlasın diye münasip kimselerden bir erkekle iki kadın tanık olsun.'

Şahitliğe çağıranlar kaçmasınlar. Az olsun çok olsun belli bir müddet için verilen borcu yazmayı ihmal etmeyin. Bu hareket Allah katında adalete daha uygundur ve şahitlik için daha sağlam olan, şüpheye düşmemesine yarayan bir şeydir. Alışverişinizi elden ele hemen devrederek yapıyorsanız yazmamakta bir beis (zarar) yoktur. Ama alışverişinizde şahitler bulundurun. Yazana da, şahitlik edene de zarar verilmesin. Eğer zarar verirseniz haksızlık etmiş olursunuz.

Allah'dan korkun, Allah size ilim öğretiyor. O her şeyi kemaliyle bilendir."

İkinci olarak İslam'da nikah konusu ile ilgili Nisa sûresinin 3. ayetini aktarmak istiyorum. Aynen şöyle: "Eğer yetim kızların haklarını (kendileriyle evlendiğinizde) gözetmeyeceğinizden korkuyorsanız 'hoşunuza giden kadınlardan iki, üç veya dört tanesiyle (aynı süreçte) nikahlanın.' Ama bunların arasında eşit muamele yapamamaktan korkarsanız, bir tanesini seçin veya cariyelerinizle yetinin. Bir zevce yahut cariyelerle yetinmeniz adaletten ayrılmamanıza daha uygundur."

Üçüncü olarak erkeğin kadından üstün olduğu ve erkeğin bazı durumlarda karısını dövme hakkına sahip olduğunu ispat eden Nisa sûresinin 34. ayetini aktarıyorum. Aynen şöyle: "Erkekler kadınların koruyucuları ve hakimidirler. Çünkü Allah birini diğerinden üstün yaratmıştır. (savaş, imamlık, miras gibi işlerde) Bu malla erkekler kadınları beslerler. İyi kadınlar (Allah'a) itaat ederler. Allah onların hakkını nasıl korumuşsa, onlar da kocaları yanlarında olmadığı zamanda iffetlerini korurlar. 'Kötülük ve geçimsizliklerinden endişe ettiğiniz kadınlara önce öğüt verin, uslanmazlarsa kendilerini yataklarında yalnız bırakın. Yine dinlemezlerse hafifçe dövün. Ama itaat ettikleri takdirde aleyhlerine bir bahane aramayan. 'Muhakkak ki Allah çok yüce ve çok büyüktür."

Kadının dövülmesi konusunda ise ikinci kez Nisa sûresinin 34. ayetini göstermek yeterlidir.

Sanırım yukarıdaki ayetler kadın konusuna İslamiyetin bakış açısını tartışmaya yer bırakmayacak derecede ortaya koymaktadır. Kaldı ki Nisa sûresinin 3. ayetinde belirtildiği gibi İslamiyet köleliğin varlığını bile kabul etmektedir. Kölelik gibi çağdışı uygulamanın varlığını ve sevgili analarımızın dövülmesini "biraz" gibi belirsiz kavramlarla ayet-i kerimeler gibi kesin ve İslami düşüncenin değişmesine asla müsaade etmediği kurallarla (delillerle) kabul eden İslami kanunları benimsememiz söz konusu olmamalıdır.

Eğer bu ayet-i kerimelerin tersini ispat edecek başka hadis ve ayet-i kerimeler gibi kaynaklar gösterilirse bunu da İslamiyetin diğer tüm idealist düşünce sistemlerinde varolan bir iç çelişkisi ve tutarsızlığı olarak kabul etmemiz gerekecektir.

Kaldı ki, tüm düşünce sistemlerinde karşılaşılabilecek en büyük yanlışlık süreç içerisinde gereksinimlerin değişmesi ve gelişmesine kendini uyduramayacak derecede katı ve değişmez yasaları bulunmasıdır. İslamiyet de ne inançlarda ne de hukuk kurallarında doğuşundan bu yana koyduğu yasaların değişmesine müsaade etmemiştir.

Aslında ülkemizin gündeminde tartışılacak çok büyük ve önemli konular (Polis Vazife ve Selahiyetleri Yasası, Pişmanlık Yasası, pahalılık, işsizlik gibi) çok önemli ve ülkeyi her gün biraz daha zor duruma sokan kanunlar var iken, kalkıp insanlık sorununun cinsel yönü gibi bir konuyu, tarihsel görevini tamamlamış bir anlayışla ele almak (bu anlayış 1500 yıl öncesinin şartlarına ne denli uygun olursa olsun ve dünyanın kaçta kaçını kaplamışsa kaplasın) anlamsız olmaz mı? Biz sorunlarımıza bilimsel bir bakış açısı ile bakmasını öğrenmek için daha ne kadar bekleyeceğiz? □

Bir Okuyucu

Nasıl yapmalı

Öncelikle yazımın, derginiz **YeniGündem**'de yayınlanacağına dair ciddi şüphelerimin olduğunu belirtmek isterim. Çünkü siz "Sivil toplumcu"ların çok hoşunuza giden anlamda: ne bir demokratik sağcıyım ne de sosyal bir demokrat!

Sağın demokratlığı konusunda özellikle DYP ağırlıklı yazılarınız açıkçası artık kabak tadı vermeğe başladı. 27 Mayıs'ın solun bir kamburu olduğu hususunda sizlerle hemfikir olduğumu belirttikten sonra, solun bir kesimi tarafından kendilerine egemen yüklemi bahşedilen bu DP-AP çizgisinin demokratlığını (!) ispata kalkmak görevi de bizlere düşmese gerek diyorum, hani... Cindoruk'un geçenlerde verdiği bir beyanatta "AP ile TKP aynı

Hüsamettin Cindoruk

kefeye konmak isteniyor" tümcesi ile sizlere güzel bir "demokrasi" dersi vermiş olsa gerek... Siz bu çizginin demokratlığı konusunda demiri biraz fazlaca büküyormuşsunuz gibi geliyor bana. Bunların misyonu demokrasi falan değil asla, olsa olsa kaba bir "demokratizm"... Kanımca, bu kesimle (ille de) bir uzlaşma aranıyorsa, bu siyasal değil toplumsal güçlere ağırlık vererek gerçekleştirilmeğe çalışılmalı.

Ben elin işini bırakıp, kendi işimize baksak diyorum (Buradan demokrasi konusundaki olumlu birtakım çabalarınızı yadsıdığım anlaşılmasın). Sayın Belge'nin deyişiyle "Uzun bir süredir sosyalizmden söz etmeyi unutmuş olsak bile acaba sosyalist bir örgütlenmenin de düşünülmesi gerekmiyor mu? Sosyalistlerin kendi örgütlenmelerini düşünmelerinin zamanı gelmemiş midir?"

Nasıl bir örgütlenme?

Nasıl bir iktidar?

Kısaca nasıl yapmalı?

Evet sorum sizlere sevgili dostlar, **YeniGündem**'ciler... Yoksa siz şimdiden gelecekteki bir iktidara da mı muhalifsiniz? Yoksa siz ezeli-ebedi bir muhalefet tutkunu musunuz?

Aman sizin sorununuz "iktidarsızlık" olmasın beyler!... □

Mehmet URCU/İSTANBUL

İÇİNDEKİLER

İÇ POLİTİKA

6 Cüneyt Arcayürek:
"Ara rejimlerden sıyrılmayı idare-i maslahata bağladık"
9 Muhsin Batur:
"Demokrasi ütopyası için devlet mi çöksün?"
11 Serpil Bildirici: MDP Kongresi: "Tarih tekerrürden ibaret değildir"
12 Erdal İnönü: "Solun en önemli sorunu iktidardır"
13 Aydın Güven Gürkan: "HP-SODEP-DSP çelişkisi ortadan kalkmıştır"
14 Serdar Turgut: Alternatif iktisadi programın kaçınılmazlığı
15 Aydın Köymen: SODEP'ten "İşte alternatif!"

AÇIK OTURUM

16 Erdoğan Alkin, Taner Berksoy, Nuri Karacan, Seyfettin Gürsel: Ekonomik sorunlar çözümlenme aşamasına gelmedi

FIRÇA

19 Latif Demirci: Deniz sefası

TOPLUM

20 Osman Balcıgil:
Papa Eftim'in Türk Ortodoks Kilisesi rüyası

TARTIŞMA

22 İbrahim Ö.Kabaoğlu: İnsan hakları

DÜNYADAN

24 Jülide Ergüder: Gromyko: içte makbul, dışta makbul
25 Jülide Ergüder: Gine'de darbe teşebbüsü
26 Arjantin'de Cuntacı Generaller davası
28 Jülide Ergüder: Pakistan sivil yönetime geçebilecek mi?
29 Hakan Keni: Hiroşima'yı unutmak kolay mı?
30 Yarının Gündemi

İNSANLAR

32 Sadık Özben: Ne petrolün doları...
32 Ozan Onur: Dernek tartışması
33 Can Kozanoğlu: Kâğıt zammına karşı Zeynep Özal
33 Taciser Belge: Festivaller mi, hayır kurumları mı?

KÜLTÜR/SANAT

34 M.Torun/İ.Özgen:
Saz musikîsinin geliştirilmesi
36 İyi bir yazar ve iyi bir Alman: Heinrich Böll
37 Kitaplar
38 Değinmeler
40 Osman Balcıgil: Yollar ve camiler

Yapılar ve tarih

MURAT BELGE

Amerikalı şair Robert Frost'un bir şiiri vardır. Tabiatta duvardan hoşlanmayan bir güç olduğunu söyler. Çünkü insanların mülklerini (topraklarını) başka insanların mülklerinden ayırmak için yaptıkları duvarlar, kimse bunlarla özellikle uğraşmaksızın, nedense hep ufalanır, berelenir, yıkılır. Kendiliğinden bir süreçtir bu; insanlar uğraşır, yapar. Böylece sınırlar, tanımlar, kural koyar. Tabiatsa ne yapar eder, gözle izlenemeyen eylemiyle, bunları boşa çıkarır.

* * *

İnsan güvenlik ister. Yaşadığı çağa, zihnindeki tasarımlara göre, bir şeyleri bir şeylere karşı korumak ihtiyacı duyar. Örneğin suya dayanıklı saat yapar, üstüne "water-proof" yazar. Ben şahsen dalgınımdır: Şimdiye kadar üç kere kol saatimle denize girdim. Üçünde de "water-proof" yazıyordu; üçü de dayanmadı.

* * *

Zamanın geçişine, soyutlama dilinde, "tarih" diyoruz. Böylece, "tarih", her şeyin varoluş koşulu oluyor. Çünkü zamanın belirlemediği bir şey yok. Şüphesiz, nesneleri etkileyen, soyut bir "zaman" değil; saate giren su gibi ya da setleri yıkan dalga gibi ya da despotları deviren halk gibi hesapta olmayıp, ama elle tutulur "mazeret"ler buluyor "zaman" kendine. Belirli insanlar, dolayısıyla, belirli **yapılar** kuruyorlar - tarih kendilerine ilişmesin diye. Sıcağa karşı, soğuğa karşı; sele, fırtınaya karşı, depreme karşı; böceğe, ota karşı evler **yaptıkları** gibi. "Yapı" ne kadar sağlamsa, sözkonusu tehlikelere karşı o kadar korunaklı oluyor. Toplumsal ilişkiler alanında da benzer yapılar sözkonusu. Onların da kuvvetli olması için çalışılıyor. "Water-proof" değil de, "tarih-proof" olsunlar isteniyor. Bazen bayağı da başarılı olunabiliyor (tabiî bu başarının bir başka düzeyde hangi başarısızlığı getirdiği ayrı konu). Onun için, her nasılsa, her nedense, **bir türlü** oluşmuş, biçimlenmiş toplumların tarihi oluyor. Onlar, zaman denen soyut nesnenin içinde, çabalayarak, mücadele ederek, sarsılarak ama yeniden rotalarını saptayarak, **yol alıyorlar.** Bir de, "yapılarını" **kuvvetli** kuran toplumlar var. Onların tarihi olmuyor. Tarih yerine kaim bazı kurumları oluyor. Ve **yol almıyorlar.**

* * *

Aslında "yol almayan" toplum yok. tarihin akışı içinde bir türlü gidiyor, ama doğal bir evrimleri olamıyor. Doğal yeşertileri güdük, korumak için yapılmış "yapıları" yıkık. Böyle toplumlarda insanlar da ne yapacaklarını bilmiyorlar. Bilinç değil, korunma ve varkalma içgüdüsü öne çıkıyor. Oysa bu da insana yakışır bir şey değil.

* * *

Bu sayıda Cüneyt Arcayürek ve Muhsin Batur'la iki görüşme yaptık. Türkiye'nin entelektüel hayatında - değişik düzeylerde olsa da - çok iyi tanınan, kendi alanında önemli olayların merkezinde bulunmuş bu iki kişi, yakın zamanda yazdıkları anı kitaplarıyla yeniden ilgileri üzerlerinde topladılar. Anıları arasında, 12 Mart önemli bir yer tutuyor. Böylece, bu sayımızda onların daha çok 12 Mart konusundaki görüşlerini sunarken, bundan sonra da, yakın politik tarihimizin dönüm noktası olan olaylara eğilmek istediğimizi de duyurayım.

* * *

Arcayürek, toplumun "doğal" gidişine bırakılmasından yana gibi. Batur ise "koruyucu yapılar"dan vazgeçemiyor. Belki de öyle değil. İnsan, insanlığı gereği, bir şeyleri korumadan edemeyeceğine göre, belki de **neyin korunması** konusunda doğuyor bakış ayrılıkları.

* * *

Halkçı Parti'den sonra MDP'nin de kongresi yapıldı ve bir 6 Kasım parti başkanı daha devrildi. Sözkonusu parti başkanları arasında Turgut Sunalp'in gerçekten özel bir yeri vardı. Söylediklerini her sabah gazetede arayan tiryakileri bile oluşmuştu sanki. Ve Turgut Sunalp, Türkiye'nin başbakanı da olabilirdi. Partisi "en büyük" olsa beş yıl başbakan olacak Sunalp, "en küçük" partide genel başkanlığını bu kadar koruyabildi. Neye niyet, neye kısmet...

* * *

İnsanlar kendilerini doğaya karşı, tarihe karşı, daha birçok şeye karşı korumak için çeşitli "yapılar" kurarlar. Bu, insan için zorunlu bir eylemdir. Örneğin, Hollandalılar üzerine bastıkları toprağı korumak için setler yaparlar; uygar insanlar, kişi haklarını, dolayısıyla insan onurunu korumak için, kimi zaman da önlerinde bürokratik ayakbağı olan yasalar, anayasalar yaparlar. Uzun vadede, bu yapıların dayanıklılığı, sanki yalnızca yapılışlarının "muhkem"liğine değil, biraz da korumayı üstlendikleri amaçların haklılığına ve soyluluğuna bağlıdır. Hollanda'nın setleri dayanıyor; insan haklarını koruyan yasalar, ilkeler, anayasalar, bu hakların geçerliliğine inanan ülkelerde dayanıyor. Öte yandan, dayanamayan nice yapı var. Hattâ, koca bir toplumun emekleri - ve tabiî gözyaşları - o yapıyı dikmeye harcansa bile.

Hattâ, kimi zaman, o "yapı"dan artakalan anı, "yapan"a, "keşke hiç yapmasaydım" dedirtecek kadar trajiktir. Shelley'nin ünlü sonesinde olduğu gibi:

Kadim bir diyardan gelen bir gezgin gördüm,
Anlattı bana: İki koca taştan ayak,
gövdesi yok,
Duruyordu çöl ortasında... Yanıbaşlarında,
kumlarda
Yarı gömülü, kırık bir heykel başı; somurtkan

Yüzünde ve ağzında öylesine soğuk bir tepeden
Bakış var ki belli heykeli yontan, iyi anlamış,
Bu cansız şeylere oyduğu o tutkuları...

Kaidenin üstündeyse şunlar yazılıydı:
"Adım Ozymandias, kralların kralıyım, bakın
Eserlerime ey güçlüler ve titreyin!"

Oysa boştu bütün çevre. O anıtsal
Yıkıntıdan başlayarak boydan boya, uçsuz
bucaksız,
Tekdüze ve yapayalnız uzanıyordu kumlar. □

YeniGündem

15 günlük dergi
Yıl: 2
Sayı: 27
1-15 Ağustos 1985

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına sahibi: Vedat ÇAKMAK, **Genel Yayın Yönetmeni:** Murat BELGE, **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Jülide ERGÜDER, **Ankara Temsilcisi:** Aydın KÖYMEN, **İzmir Temsilcisi:** Tülay CENGİZ, **Teknik Yönetmen:** Bürge İRTEL, **İstanbul:** Osman BALCIGİL, Yiğit EKMEKÇİ, Ahmet GÜNLÜK, Kürşat İSTANBULLU, Alpay KABACALI, Hakan KENİ, Can KOZANOĞLU, Nihat TUNA, **Ankara:** Serpil BİLDİRİCİ, Tanıl BORA, Mehmet ŞENOL, Serdar TURGUT, **Katkıda Bulunanlar:** Bülvin EREN, Nuran GÖRGÜNAY, Lütfi KUZU, Abdullah ONAY, Mümtaz SEZGİN, **Reklam ve Halkla İlişkiler:** Aslı YADA, Çiğdem ÖZKAYA, **İstanbul:** Klodfarer Caddesi İletişim Han Cağaloğlu, Tel: 520 14 53 - 54 - 55, **Ankara Bürosu:** Konur Sokak 24/4 Kızılay, Tel 25 36 00 - 25 20 71, **İzmir Bürosu:** 857. Sokak İzmiroğlu İşhanı, kat: 3 no: 306 Konak, Tel: 14 90 42, **Dizgi ve Teknik Hizmetler:** PERKA A.Ş., **Baskı:** Cumhuriyet Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.Ş., **Dağıtım:** GAMEDA, **Fiyatı:** 200 TL. (KDV dahil) KKTC'de 250 TL., **Abone Koşulları:** Yurtiçi 6 aylık 2.400 TL., 1 yıllık 4.800 TL., Yurtdışı: Avrupa 6 aylık 10.500 TL., 1 yıllık 21.000 TL., **İlan Tarifesi:** Kapak içleri tam sayfa: 200.000 TL., İç sayfalar: 150.000 TL., Yarım sayfa: 75.000 TL., 1/4 sayfa: 40.000 TL.

Uygulanan iktisat politikalarından

Reklamcılar da dertli

Reklamcılık, ekonomik hayat içinde kendisi gerçekten "üretken" olan bir faaliyet değil. Ama serbest piyasanın az çok yerleştiği bir ekonomik yapının kaçınılmaz bir parçası; aynı zamanda, bütün iş dünyası ile yakın ilişki içinde. Türkiye gibi, dünyada reklama en çok bağımlı bazı ürünlerin tekel ürünü olduğu için reklam dünyası dışında kaldığı bir ülkede bile, reklam sektörü oldukça canlı. Bugünlerde Man Ajans'ın hazırlattığı bir rapor reklam piyasasında olup bitenleri oldukça iyi bir incelemeyle özetlerken, dolayısıyla, iş dünyasının son durumu hakkında bazı değerlendirmeler de getiriyor. Ne kadar ihtiyatlı bir dille yazılmış olsa da, Türkiye'de ekonomik hayatın bazı tehlike çanları çaldığı aşağıdaki satırlardan anlaşılıyor:

1984, ekonomik gelişmeler açısından ilginç bir yıl olmuştur.

1980 yılında alınan kararlar daha da işlerlik kazanınca; üretim ve ekonominin genel dengesi 1984'te, önemli ölçüde değişikliğe uğramıştır.

1984 yılı GSMH'sının % 5.6 oranında artış göstererek 18 trilyon sınırına yaklaşması; üretimin sanayi sektöründe % 7.6 ve imalat sektöründe % 7.7'lik artış göstermesi, ekonomimizde bazı olumlu gelişmelerin başladığını ve 1977'den bu yana çekilen sıkıntıların kısmen atlatılmakta olduğunu göstermektedir.

Bu olumlu gelişmelere rağmen, 1984 enflasyon hızındaki sürpriz artışların fiyatları yukarıya çekmesi, gerek üretim gerek hizmet sektöründe rakamların şişmesine ve daha yüksek değerlerin telâffuz edilmesine neden olmuştur.

1984 yılında reklam harcamalarını etkileyen en önemli gelişmelerden biri, kanımızca ithalatın serbest bırakılmasıyla oluşan ortamdır.

Geleneksel ithal kalemlerinin yanı sıra, tüketim maddelerinin -hattâ peynir ve etin- ithal edilmesi, rekabet koşullarında yalnız üretmenin yeterli olmadığını göstermiştir.

Bu da, rekabet ortamında reklamın ne denli etkin olduğunu, bazı ürün gruplarında tüm canlılığıyla ortaya koymuştur.

Bu gelişmelerin, serbest piyasa ekonomisi içinde rekabet olayını daha da hızlandıracağına inanıyoruz.

Bu nedenle 1984'ü ilk rekabet ışıklarının yakıldığı ve "daha çok" ama özellikle "daha bilinçli" reklamlara yönelmenin başladığı bir yıl olarak görüyoruz.

1984 harcamaları

Ekonomimizdeki hızlı değişim ve gelişim, bu konuda sağlıklı bir analiz yapmayı zorlaştırmaktadır.

1983 yılı değerleriyle 1984 yılı sonuçlarını belirleyen faktörlerin değişkenliği nedeniyle, biz analizimizi daha az değişiklik gösteren bir "değer"e (Amerikan Doları) ve 1968 fiyatlarına göre yapmayı uygun bulduk.

Cari fiyatlarla sunulan reklam harcamaları değerlerini, toplam harcama yönünden dolar ve 1968 fiyatlarını baz alarak; ayrıntıları ise 1968 fiyatlarıyla yorumladık.

Önce, 1984 yılı cari reklam harcamalarına kısaca bir göz atalım:

"1984 yılında toplam 44.594.000.000 TL.'lik bir reklam harcaması yapılmıştır."

Bu sonuç, değer olarak şimdiye kadar ulaşılan en yüksek harcama rakamı demektir.

1983 yılı cari reklam harcamalarının 28.836.000.000 TL. olduğu düşünülürse; bu iki değer arasındaki oransal artış % 54.6'ya ulaşmaktadır.

Bu artış ne ölçüde "gerçek artış"tır?..

Ve, hızlı değişime uğrayan ekonomimiz içinde neyi ifade etmektedir?..

Bu amaçla ilk planda dolar değişim seyrinin yıllık ortalamaları çıkarılmış ve buna göre 1983-1984 yıllarının değerlendirilmesi yapılmıştır.

Buna göre:

1983 yılında toplam reklam harcaması 131.073.000 dolardır.

1984 yılında toplam reklam harcamaları ise, 126.258.000 dolara inmiştir.

Dolar bazında küçülme % 3,7'dir.

(Bir Amerikan Doları'nın ortalama TL karşılığı 1983'te 220 TL; 1984'te 353,2 TL.'dir.)

Olaya dolar perspektifinden bakıldığında bir büyüme değil; küçülme hattâ belki -daha iyi bir tanımla- bir "büzülme" vardır...

Sabit fiyatlar düzeyine inildiğinde 1984 yılı harcamaları 1983'e göre bir gelişme göstermekte ise de -ne yazık ki, ekonomideki tüm gelişmelere ve rekabet ortamına rağmen- sonuç 1981 ve 1982 harcamalarının altındadır.

Bir tarafta ekonomik büyüme; ürün sayısında artma; ithalat ve yeni rekabetler...

Diğer tarafta, hâlâ 1981 ve 82'lerin gerisinde kalmış reklam harcaması değerleri...

...Ve adeta geometrik büyüme gösteren; 50 milyar sınırına yaklaşmış bir cari harcama rakamı...

Konuya bu açıdan yaklaşmakta ve bu "gizli küçülme"nin temel nedenine inmekte yarar vardır:

TRT'nin 1981 tarifesine göre, ortalama 11.137 TL olarak hesaplanan net saniye değeri, 1982'de 19.277 TL'ye, 1983'te 27.976 TL'ye ve 1984'te de 34.463 TL'ye ulaşmıştır.

Bu soruna açıklık getirmek için, 1968 sabit fiyatlarıyla yayın ve yapım harcamalarını içeren bir saniyelik harcama ortalamasına bir göz atmak yeterlidir:

Yıllar	1968 sabit fiyatlarıyla 1 saniyelik harcama (TL.)
1981	475,7
1982	621,8
1983	732,3
1984	632,5

Görüldüğü gibi tarife + yapım harcamaları, 1984 yılında hatırı sayılır oranda gerilemiştir.

Bu duruma göre 1984 yılında televizyon reklam harcamalarında artış değil; ciddi bir eksiliş vardır:

Benzer sonuçlar basın için de geçerlidir.

Bazı gazeteler sütunlarını daraltıp, sütun sayılarını da artırmışlardır.

Ve ilan tarifeleri giderek artmaktadır... Harcamalar artmaktadır.

Acaba bu iddialar ne ölçüde doğrudur; ne ölçüde gerçekleri yansıtmaktadır?

Yine aynı yöntemle konuya eğilmekte yarar vardır:

Yıllar	1968 sabit fiyatlarıyla 1 süt/cm.'lik reklam harcaması (TL)
1981	77,46
1982	105,50
1983	120,73
1984	111,70

Tıpkı televizyondaki sonuçlara benzer bir tablo gözlerimizin önünde oluşmaktadır.

1984 yılında her iki mecrada da harcamalar gerçekte yükselmemiş; gerilemiştir.

İşin ilginç yanı, talep düştüğü zaman harcama değerleri artmakta, talep yükseldiği zaman düşmektedir.

Acaba gizli bir arz talep yasası mı işlemektedir?..

Nitekim, TV'de ve basındaki toplam reklam harcamaları bu mantıkla yorumlandığında, bu dengenin varlığını sezmek mümkündür.

Reklam harcamalarının gayrisafi milli hasıladan aldığı pay, bir başka açıdan endişelerimizi artırmakta ve Türkiye'de reklam olayının emekleme döneminden kurtulamadığını göstermektedir.

Basın reklamları

1983 yılında toplam basın harcaması 16.086.000.000 TL.iken, 1984 yılında 21.500.000.000 TL.'ye yükselmiştir.

Bu, % 33,6'lık nisbi bir artış demektir.

Genel basın harcamalarında "resmi ilanlar", "küçük ilanlar" dikkate alınmadığında kalan ürün ve hizmetlerin tanıtımı için yapılan harcamalar **1983'te 9.586.000.000 TL. iken, 1984'te 14.321.000.000 TL. olmuştur.**

% 49.4'lük bu değer artışının "satın alınan yer" ve "süt/cm." açısından değerlendirilmesi ise, % 11'lik nisbi bir büyü-

Özfatura'nın olay yaratan yemeği

TÛLAY CENGİZ

İzmir susuzluktan kırılıyor. Orada burada Belediye Başkanı Özfatura'yı yakalayan İzmirliler Başkanın yakasına sarılıp "su" diye feryat ediyor. Körfez leş gibi kokuyor. Bu arada bal tutanlar parmağını yalıyor. Bütün bunlar Özfatura'nın fena puanları. Adamcağıza yardım eden yok. "Sinir küpü oldum" diyor. "Üzerime gelmesinler çeker giderim" diyor.

Özfatura geçenlerde, yardım etsinler diye, daha anlayışlıdırlar diye, İzmir'in yalnız kadın gazetecilerinin çağrılı olduğu bir öğle yemeği verdi. Verir vermez de pişman oldu. Gazeteci hanımlara içini dökmeyi, kentin fuhuş ve uyuşturucu yuvası haline geldiğini aktarmayı ve yardımlarını istemeyi düşünmüştü. Yalnızlığından bir parça kurtulacak böylece. Ama gelişmeler istediği gibi olmadı. Sonuçta, daha bir yalnızlaştı. Bu öğle yemeği sonrasında İzmir Büyük Şehir Belediye Başkanı Burhan Özfatura anladı ki, kadın gazetecilerin de öbürlerinden farkı yok. Yardım ne kelime, ertesi gün gazeteyi eline alınca başından aşağı kaynar su boca edilmiş gibi oldu. Kadın gazeteci ona "ana" şefkati ile değil, "engerek" gibi yaklaşmıştı...

Yemekte, sohbet sırasında Başkan hanımlara "kalemleri bırakın" demiş ve İzmir polisinin rüşvet alarak iş yaptığı anlamına gelen şeyler söylemişti. Özfatura, "bu söyleceklerim aramızda kalsın ama özellikle son günlerde emniyette rüşvet olayları aldı başını gidiyor, çekmeceler sürekli çalışıyor. Genelev patronları işlerini polisle hallediyorlar. Hattâ şu anda Emniyet Müdürlüğü'ndeki tayinlerin bile sözkonusu olması bu rüşvet olayıyla ilgilidir" diyordu.

Hanım gazetecilerden biri Başkanın isteği üzerine kalemini bırakmış ama teybini kapatmamıştı.

Ertesi gün kıyamet kopmuştu. "Özfatura, polis rüşvet alıyor, fuhuş ve uyuşturucu alışkanlığı aldı başını gidiyor" dedi, başlığıyla **Hürriyet** gazetesi haberi verince, Cumhuriyet Savcılığı yazıyı ihbar kabul ediyor ve soruşturma açtırıyordu.

İzmir Basın Savcısı Bahri Altınöz, soruşturma için Özfatura ile toplantıya katılan bazı gazetecilerin ifadelerine başvurulacağını açıklıyor, "Başkanın muhakkak bir bildiği var ki, böyle konuşmuş, kendisiyle görüşüp iddiaları doğrultusunda bu rüşveti kim almış, nasıl almış, kimden almış, ne zaman almış sorularına cevap isteyeceğim" diyordu.

Öte yandan Özfatura da gazetelere hemen yazılı bir açıklama göndererek emniyet teşkilatını suçlama gibi bir amacı olmadığını söylüyor, haberi yazan gazete ve gazeteciyi mahkemeye vereceğini belirtiyor ve hemen Ankara'ya hareket ediyordu.

Belediye Başkanı, "neden Ankara'ya gitti kaçtı mı yoksa?" diye sorduğumuz Belediye yetkilileri ise Özfatura'nın daha önce kararlaştırılmış bakanlık düzeyinde bir randevuya gittiğini söylüyorlardı.

Bu arada, Kıbrıslı işadamı Asil Nadir'in turizm işletmelerindeki şans oyunlarını bünyesine alan gemicilik şirketinde görevli olarak çalışmaya başlaması beklenen ve emeklilik isteği kabul edilen İzmir Emniyet Müdürü Alpaslan Aslan, Özfatura'ya ateş püskürüyor, görüşlerine başvuran gazetecileri geri çevirerek, "Cevap vermek karakterime uymaz. Konuşan konuşur, kervan yürür" diyordu.

İzmir'de tiraj savaşı veren iki renkli gazete de olayı meslek yarışı haline getiriyor, **Hürriyet** gazetesi "Bakan, emniyetin rüşvet aldığını söylemiştir" diyerek ses bantlarını Cumhuriyet Savcılığı'na teslim

meyi ortaya koymaktadır:

1983 yılında ürün ve hizmet tanıtımı için basında toplam 1.563.003 süt/cm . yer ayrılmasına karşılık 1984'te 1.738.190 süt/cm. yer satın alınmıştır.

Televizyon reklamları

Bilindiği gibi 1984 yılında TRT'nin reklam kuşak ve tarifelerinde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bunlar:

— Uykudan önce kuşağının devreye konması,

— 1. ve 2. kuşaklarda fiyat farklılaştırılması,

— Altınkuşak'a 45 saniyelik yeni bir tarife eklenmesi,

— Renkli yayına geçilmesi.

... olarak özetlenebilir.

Bu gelişmeler paralelinde yapım ve hizmet ücretleri dışında TRT'ye ödenen toplam miktar "1983'te 6.617.000.000 TL. iken, 1984'de 13.144.400.000 TL.'ye yükselmiştir."

Burada 1.7.1984'te yapılan ve tarife fiyatlarını % 25-50 oranında artıran zammı dikkate almakta yarar vardır.

Yukarıda ifade edilen gelişmelere göre, televizyon tarifelerindeki değişikliği yansıtmak için iki noktaya dikkat etmek gerekmektedir:

1983'te 236.525 olan, kullanılan toplam saniye değeri 1984'te 381.400'e yükselmiştir.

1983'te 1 saniyelik ortalama değer 27.975 TL. iken, 1984'te 34.463 TL. olmuştur.

Bu iki farklı bakış açısına göre % 23'lük ortalama tarife artışına rağmen, toplam saniye değerinde de nisbi bir büyümeye ulaşılmıştır.

Bu sonuç, televizyonun, mecralar içindeki yerinin 1984'te daha fonksiyonel hale geldiğini ortaya koymakta ve 1981-1982 düzeyine ulaştığını göstermektedir.

Ümit ve beklentiler

1984 yılı reklam harcamalarının, 1983'te yaşanan krizi bir ölçüde atlatıp, 1982'deki büyüme hızına kavuşması bizi iyimser olmaya zorlamaktadır.

Ama her şeyden önce ortada bir gerçek vardır.

Çizilen tablolar, yapılan analizler bu gerçeği ortaya koymaktadır.

"1984 reklam harcamaları 1981-82 döneminin altında kalmıştır."

Serbest piyasa ekonomisinin rayına oturmaya başladığı; ithalata rağmen imalat sektöründeki canlanmanın yaşandığı bu ortamda, çözüm için neler beklenebilir?

Kısaca şöyle özetleyebiliriz:

• Hizmet tanıtımında önemli bir yer işgal eden bankaların, kısıtlama kararlarına rağmen 1984'te de reklam harcamalarının yine birinci sırasında olmaları, bize önemli bir gerçeği yansıtmaktadır. Bankalar ekonomimizdeki işlevlerini henüz halkla bütünleştirememişlerdir. Bu durum belki serbest piyasa ekonomisinin tam olarak oturacağı yıllara kadar da sürecektir.

Nitekim bu yıl, Bankalar Birliği'nin bankalar için TV'de reklam yasağını kısmen kaldıran önerisi benimsenmiştir.

• Ürün reklamlarında 1984 yılına özgü gelişmeler görülmektedir.

Bu gelişmelerin başında, 1983 yılına göre cari fiyatlarla üç misli daha fazla reklam harcaması yaparak 1984'te 4. sıraya oturan "Elektronik Sektörü"nün bu tempoyu sürdürmesi beklenecektir.

• İthalatla tam bir rekabet ortamına giren "Otomotiv", "Gıda", "Elektrikli Aletler" ve "Kozmetik" sektörlerinin, 1984'te harcamalarını artırmış olmaları, aynı temponun 1985'de de süreceğini göstermektedir.

• Reklam harcamalarında önemli bir payı olan "Temizlik Malzemeleri" sektöründe ise, 1983'e göre gerçek bir daralma yaşanmıştır. Nitekim bu sonucun satış hacmini de etkilemesi sonucu, 1985 yılında yeni bir hareketin oluştuğu gözlenmektedir.

• Konut fonundaki birikimlerin etkisiyle çok hafif bir kıpırdanmanın gözlemlendiği "İnşaat sektörü", 1985 için bir ölçüde ama daha sonraki yıllarda artan tempoda artış vaad etmektedir. □

Dernek kurmada bir adım

Bir süre önce Ankara Hukuk Fakültesi'nden bir grup öğrenci, öğrenci derneği kurabilmek için A.Ü. Rektörlüğü'nden izin istemiş, bu istemleri reddedilince de mahkemeye başvurmuşlardı. YÖK Yasası'nda olan, ancak daha sonra çıkan Anayasa ve Dernekler Yasası'nda olmayan bu izin konusu, ilk öğrenci derneği girişiminde bir engel olduğunu göstermiş ve mahkeme sonucunu önemli kılmıştı. Aşağıda mahkeme kararını yayınlıyoruz.

Türk Milleti Adına

karar veren Ankara Dördüncü Mahkemesince işi gereği görüşüldü. Davalı idarenin birinci savunması alındıktan sonra incelenmesine karar verilen yürütmeni durdurulması istemi savunma gelmiş olmakla yeniden incelendi:

Dava; Müvekkili öğrencilerin Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrenci derneğinin kurucu üye olmalarına izin verilmemesine ilişkin Ankara Üniversitesi Rektörlüğü'nün 24.12.1984 gün ve 16007 sayılı işleminin iptali istemidir.

2347 sayılı Yüksek Öğrenim Kanunu'nun 59. maddesinde Yüksek Öğrenim Kurumu'ndaki öğrencilerin kamu yararına olan dernekler dışında herhangi bir derneğe üye olmaları, rektörün yazılı iznine tutulmuş olup, olayda davalı rektörlükçe dernek faaliyetlerinin davacı öğrencilerin başarı durumları üzerinde olumsuz yönde etkili olacağına öne sürülerek kurucu üye olmalarına, anılan yasa kuralı uyarınca izin verilmediği dosyanın incelenmesinden anlaşılmaktadır.

Bir derneğe kurucu üye olmanın ve faaliyetlerine katılmanın öğrencilerin okuldaki başarıları üstünde olumsuz etki yapacağı yolunda davalı idarece ileri sürülen neden, dernek kurmak hakkının kullanılmasına engel teşkil edemeyeceği, öğrencilerin durumu 2908 sayılı Dernek Kanunu'nun 56. maddesi kapsamına da girmediğinden, kurulacak öğrenci derneğine kurucu üye olmalarına izin verilmemesine ilişkin işlem açıkça hukuka aykırı bulunduğundan ve uygulanması halinde telafisi güç zarar doğuracağı sonucuna varıldığından, yürütmenin 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun 27. maddesi uyarınca 90 gün için durdurulmasına, 29.4.1985 gününde oybirliğiyle karar verildi.

Başkan: Zafer Kantarcıoğlu
Üye: Nesrin Burma
Üye: Behçet Güler

ederken, **Yeni Asır** gazetesi de "Bir İstanbul gazetesinin sorumsuzca yayımladığı gerçek dışı haber, İzmir'i karıştırdı" diyordu. Araya İzmir Valisi Vecdi Gönül giriyor, "Bu konuyu Özfatura'ya sorun. Çünkü kendisi böyle bir şey söylemediğini bildirdi. Ayrıca kendisi çok üzgün" diyordu.

İzmir Valisi Gönül, "Bize özel olarak, konuya ilişkin görüşlerinizi söyler misiniz" diye sorduğumuzda şöyle cevap verdi:

"Sayın Özfatura gazetelerde yer aldığı şekliyle bir beyanda bulunmadığını bana söylemişti. Ayrıca basında maksadı aşan ifadeler yer almıştır. Böyle bir şey söylemedim diye bir yazıyı da bana gönderdi. Tabii o toplantıda siz de olduğunuz için duyduğunuzu söylüyorsunuz. Sizin duymuş olmanız savcılığı ilgilendiren bir olay. Ne gibi bir tahkikat açılacağını bilmiyorum. Bu savcılığın işlemi. Bizim dışımızdaki bir olay. Bir belediye başkanı 'ben söylemedim' diyorsa, ben ona itibar ederim. Özellikle Burhan Bey gibi güvendiğimiz, şahsiyetine inandığımız bir kişi söylüyorsa... Bizim nazarımızda ya da bütün kamu görevlileri için herkes masumdur. Beraet-i zimmet asıldır. Ama suç işleyen olursa kanunun emrettiğini yaparız. Bunu polisler için söylüyorum. Yeter ki, yeri, zamanı, şahsı bilelim. Eğer bu bir kampanya ise, bunu tasvip etmiyorum. Bizim de uyuşturucu, genel ahlâka aykırı olayları tasvip etmemiz mümkün değil. Basın bütün emniyeti suçluyor. Bana göre onlar bir sansasyon aradı. Ve iş karıştı. Asıl hedef unutuldu."

Olaylar gelişirken, Özfatura'nın kendi beceriksizliklerini kapatmak için dürüst devlet memuruna iftira ettiğini söyleyen Ahlâk Masası Amiri Adil Kaya, ifadesi alınmak üzere İzmir Emniyet Soruşturma Bürosu'na çağrılıyor, ertesi gün de isteğiyle ahlâk masasındaki görevinden ayrıldığını açıklıyor, daha sonra da Silah Mühimmat Kaçakçılığı Şubesi'ndeki yeni görevine başlıyordu.

Genelev kadınları da Başkan'a karşı

Tüm bu kargaşa içinde Başkana bir darbe de genelev kadınlarından geliyordu. "İzmir genelevindeki bütün kadınlar uyuşturucu hap kullanıyor, çoğu hapçı ve hastalıklıdır" diyen Özfatura'yı eleştiren genelev kadınları:

"Özfatura, Belediye Başkanı olarak bizi ziyaret etti mi ki, bu kadar ayrıntıyı biliyor. Eğer hastalıklıysak bunun sorumlusu kendisine bağlı olarak çalışan dispanserlerdir. Başkan kendi işine baksın, su akmıyor, genelevi pislik götürüyor" diye feryat ediyorlardı.

Başkan çareyi zaten bir gün önce Ankara'ya gitmekte bulmuştu. Ancak, arı kovanına bir kez çomak sokulmuştu. Konu adli mercilere intikal ettiğine göre, artık bu olayı aklı başında İzmirli'nin gözü önünde kimse durduramazdı. Sadece Belediye, Vilayet ve Emniyet yetkilileri değil, eşcinsellerin, genel kadınların, telekızların, hap ve uyuşturucu madde kullananların da rahatı kaçmıştı.

Toplantıya katılan muhabirlerden biri olarak, beni de ifade vermek üzere Basın Savcılığı'na çağırdıklarında Savcı'ya şunları söyledim:

Sayın Başkan, "Ben bu kentin yolunu, suyunu, elektriğini, kanalizasyonunu yapmışım, neye yarar, üstünde dejenere olmuş bir nesil yetiştikten sonra. Bütün yolsuzlukların ve ahlâksızlıkların üstünden geleceğim. Genelev patronları işlerini polisle hallediyorlar. Son günlerde Emniyet'te de rüşvet aldı başını gidiyor, çekmeceler açılıp kapatılıyor. Şu anda emniyetteki tayinler bile rüşvetle ilgilidir" dedi. Ancak ifademe şunu da ekledim: "Başkan iyi niyetle bizlerden yardım istemişti."

Dileriz Başkan amacına ulaşır... □

Pahalı bir cevap

İstanbul Belediye Başkanı Bedrettin Dalan, geçtiğimiz hafta büyük bir müjde verdi. Rumelihisarı sırtlarına Fatih Sultan Mehmet'in 130 metre yüksekliğinde bir heykeli dikilecek, anıtın çevresine Ergenekon'dan Fatih'e Türk büyüklerinin kabartma ve heykelleri yerleştirilecek. Çamlıca Tepesi'nde ise Fatih'ten Cumhuriyet'e Türk büyüklerinin kabartmaları arasından bir Atatürk heykeli yükselecek.

Tüm İstanbul'a tepeden bakacak Fatih heykelinin kaidesine şu sözler yazılacak: "Benim kudretimin eriştiği yere onların hayali ulaşamaz." Gerçekten öyle mi, değil mi, Fatih böyle bir söz söylemiş mi, söylememiş mi bilemeyiz. Ancak, sanırız "onların" görüş mesafeleri Fatih'in 130 metrelik heykeline ulaşamaz, gökyüzündeki başın kime ait olduğunu pek seçemezler. Yani Dalan'ın bu heykeli dikerek "megalo idea"ya en güzel cevabı verme hayali biraz zor gerçekleşecek. Üstelik gerçekleşse bile, üç milyar lira ödenekle yapılacak olan anıt, "bizim cevabımızın ulaştığı maliyete onların bütçeleri ulaşamaz" dedirtecek cinsten. (Bu arada bir semt sahasının yirmi milyon liraya malolduğunu, pek yeri olmasa da, belirtelim.)

Dalan'a göre Fatih'in heykeli İstanbul'u Bizanslılar'dan aldığı, Atatürk'ün heykeli ise düşman işgalinden kurtardığı için dikiliyor. Bakarsınız bir gün İstanbul'u gereksiz harcama yapanlardan kurtaran biri çıkar, onun da küçük bir heykeli dikilir. □

Askerlik ve politika birbirine taban tabana zıttır. Ne var ki, modern toplumlarda politikacı ve asker aynı örgütlenmede (devlet) birlikte, yakın ilişkiler içinde bulunmak durumundadır. Politikacı ve asker birlikte yaptıkları işe ayrı merceklerden bakarlar. Politikacı hedefe dolambaçlı ama olabildiği kadar güvenli yollardan gitmeyi yeğlerken, asker daima dosdoğru gider. Asker gerçekleri açık ve basit bulur, kararlı olmak koşuluyla değiştirilemeyecek gerçek olmadığına inanır. Politikacı ise, gerçeklerin basit değil karmaşık, açık değil örtülü olduğu inancındadır ve onları kurnazlıkla, hesapla yakalamaya çalışır. İyi bir politikacı daima uzun vadeli düşünür. Buna karşılık asker genellikle yakın görüşlüdür. Kamuoyu politikacı için en az ilkeler kadar önemlidir. Politikacı somut durumun somut tahliline göre hedefini belirlerken, asker somut durum karşısında daha çok doğru bildiği ilkelere göre vaziyet alır.

Bu zıt özellikler, politikacılarla askerler arasında çeşitli anlaşmazlıkların doğmasına yol açar. Kamuoyunu hesaba katan, değerler yanında etkileri de gözönüne alan politikacı, askerin gözünde inanılmaz, güvenilmez, kaypak bir insandır. Askerin boyutlarla beslenen kafası, politikacının tavizkâr, uzlaşmacı davranışlarını kavramakta, anlamlandırmakta güçlük çeker. Politikacı askerin politikaya karışmamasını, asker ise politikacının devlet yönetimini politikaya alet etmemesini ister.
Demokrasilerde politikacılarla askerlerin birbirlerinden hoşnutlanmamaları, giderilmesi güç bir gerçek olarak kabul edilir, fakat aynı zamanda da tebessümle karşılanır. Politikacı-asker çelişkisi Batı demokrasilerinde mizahın baş konularındandır. Devleti yönetenlerle silah gücünü elinde tutanlar arasında bir uzaklık olması hoş görülür.
Türkiye'de ise, 1950'li yıllara kadar politikacı-asker çelişkisine pek rastlanmaz. Çünkü bu iki kesim tek-parti çatısı altında bir bütün oluşturmuş, asker politikacı tipi tek-partinin belirgin bir özelliği olmuştur. Meslekî bir ayrılık olsa bile, tek ve egemen devlet ideolojisi her iki kesimin de eylemlerine yön veren ortak platform olma niteliğini sürdürmüştür. Ne var ki, çok-partili hayata geçildikten sonra iki kesim arasında hızlı bir uzaklaşma ve sonuçta da ülkenin kaderini belirleyecek önemde bir çelişkinin belirdiği gözlenir. Asgari bir demokrasinin koşulları bile, giderek politikacı ile asker arasında hem nesnel, hem de ideolojik bir farklılaşmanın oluşmasına yol açmıştır. İşte bu farklılaşmadır ki, Cumhuriyetin politik tarihine 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül gibi dramatik dönüm noktalarını armağan etmiştir.
***YeniGündem**'in bu sayısında yer alan, Muhsin Batur ve Cüneyt Arcayürek görüşmeleri, işte yukarıda özetlemeye çalıştığım çelişkinin tarihine ve çelişkiyi doğuran görüş ayrılıklarının kökenlerine ışık tutuyor. Bu iki görüşmeyi izledikten sonra, dikkatli okurun Türkiye'de gelişi güzel kullanılan ilericilik, reformculuk, devrimcilik ve en önemlisi demokrasi gibi kavramlara daha bir dikkatle yaklaşacağını, daha da önemlisi bu kavramları yeniden tanımlama ihtiyacı duyacağını umuyorum.* □

CÜNEYT ARCAYÜREK:
Ara rejimlerden sıyrılmayı idare-i maslahata bağladık

— Sayın Arcayürek, meslek hayatınız 40 yılı geçti galiba.

— 40'ın eşiğinde sayılır.

— Politika muhabirliği bir rastlantı mı yoksa bilinçli bir tercih mi sizin için?

— Sanırım rastlantıdan çok, genç yaşımdan itibaren bulunduğum gazetenin bünyesinin ürünü. Dönemin de özelliği vardı. Tek partili bir rejimden çok partili rejime yönelen bir açılışın dönemiydi. Ben o dönemde mesleğe başladım ve gazete **Ulus**. **Ulus** gazetesi CHP'nin organı. Tabiî sürekli politika üzerine bina edilen bir gazeteydi. Biz mesleğe ilk başladığımız zaman doğrudan doğruya politikayla ilgili haber yazmak, politikayı irdelemek gibi bir görev içinde değildik, genç insanlardık. Fakat deneyimler arttıkça siyasete merak -ki Türkiye'de o zaman TV'deki Amerikan dizileri olmadığı için siyasetle yoğrulan bir kamuoyu vardı- arttı, insanın kendisini siyasetten soyutlaması da mümkün olmuyordu.

— Bu politika muhabirliğiniz sırasında hiç aklınızdan muhabirliğini yaptığınız mesleğe intisap etmek geçmedi mi?

— İnanın hiç geçmedi. Siyaset muhabiri olmanın siyaset adamı olmaya yönelmesine karşı çıktım. Kimi arkadaşlarımız siyaset muhabirliği yaparken aday olup milletvekili olmaya büyük özen göstermişlerdi. Benim hiç aklıma gelmemiştir. Bunun nedenleri de açıktır. Çünkü gazeteci kalmaya karar verdiğime kendimi inandırmıştım... Birtakım teklifler de olmadı değil, oldu. Hepsini geri çevirdim. Çünkü siyaset adamlığıyla siyaset gazeteciliği arasında, doğa itibarıyla önemli bir ayrım olduğuna inanıyorum ben. Siyaset gazetecisi daha özgür, dilediği gibi olayları irdeleyebilen veya eleştirebilen veya kovalayabilen insandır.

— Bu ince sınırı bazı arkadaşlarınızın pek iyi göremediğini son kitabınızda belirtiyorsunuz ve eleştiriyorsunuz. Yalnız size de bir eleştiri var. O da şu: "Kendisi bunları eleştirirken öbür taraftan, kitabında da açıkça yazdığı gibi adeta devrin başbakanının danışmanı durumundaydı, Demirel'e önerilerde, değerlendirmelerde bulunurdu. Bizim yaptığımız da buydu" deniyor. Ne diyorsunuz bunlara?

— Söylenmiştir, söylenir. Fakat çok garip bir gelişme daha var. Ben, bir kere tabiat itibarıyla devlette görev almış herkesle, hangi çevreden olursa olsun, iyi ilişki kurmaya gazeteci olarak özen göstermişimdir. Nitekim bana bu tür eleştirileri yapanlar, Sayın Bülent Ecevit iktidar olduktan sonra -ki yazılmıştır bu, isterseniz örneklerini de vereyim- Ecevit'in yanından ayırmadığı gazeteci diye de eleştirilerde bulunmuşlardır. Hem Ecevit için doğrudur, hem de Demirel ile konuşmam bakımından. Size gayet açıkça söyleyeyeyim, son derece mesafeli bir ilişkinin içinde bulunmuşumdur. Hiçbir zaman onlara 'şunu şöyle yapın' dememişimdir. Demirel'in danışmanlığını yapmak da mümkün değildir, çünkü Süleyman Demirel'in doğası, çevresinde uzman gazetecilere falan yer verecek bir doğa değildi. Kalıplaşmış fikirleri vardı, bunları değiştirmek de mümkün değildi. Zaman zaman Demirel'in döneminde, bazı belgeler veya haberleri atlayarak vermişimdir. Bunu bizim meslekteki bazı çevreler, başbakanla iyi ilişkilerime bağlamışlardır. Şunu da söyleyeyim: Demirel kimseye çıkarıp öyle belge falan vermez! Tıpkı Sayın Ecevit gibi.

— Evet, işte sizin son kitabınız da özellikle bu açıdan eleştiriliyor. Demirel penceresinden olaylara bakılmış, belge yoğunluğu onda, anlatım yoğunluğu onda, mihrak olarak hep Demirel var...

— Fakat şu noktaya kimse dikkat çekmiyor. 1971-1973 dönemi. İktidarda olan siyaset adamı ve siyasal grup kim? Adalet Partisi. Ve bütün olayların tepe noktasında önemli olan kişi kim? Sayın Demirel. Cumhurbaşkanı seçimi dahil, bütün olaylarda birinci derecede önemi olan insan Sayın Demirel'di. Olaylar bu adamların üzerinde toplandığına ve geliştiğine göre, o dönemi anlatmak için o adamın davranışlarını söylemek gerekmez mi? Yapılan o! Bir de Sayın Ecevit var. Yeni liderliğe tırmanmış, kendi bünyesinde olaylar var, bir İsmet Paşa faktörüyle boğuşmuş, çok taze. Nitekim artık Ecevit liderliğe geldikten sonraki olaylarda, yapılan toplantılarda, belgelerde Ecevit de var.

— Anlıyorum. Basının tarafsız olması mümkün mü Sayın Arcayürek? Gerekiyor mu? Yahut da şöyle sorayım: Basının taraf olması gereken bazı şeyler yok mu?

Basının tarafsızlığı

— Basının tarafsızlığı... Bir kere kamuoyu oluşturma iddiasında, fikir üreten bir gazete ise söz konusu olan, tarafsız kalması mümkün değil. Bîtaraf ile bir taraf arasındaki inceliği Türkiye'de 51 senedir anlatamıyoruz. Ve galiba anlatacağımız da yok. Bir ara bu tarafsızlık ilkesi o türlü yozlaşmaya gitti ki, tarafsız olduğu iddiasında olan büyük gazeteler, devrin başbakanından beyanat aldılarsa ertesi günü muhalefet liderinden de bir demeç alarak denge sağlamak gibi çok yanlış olan bir tutum izlerlerdi. 80'den sonra, benim kanaatim, durum tümüyle yozlaştı. Artık habere yönelik değiller. Habersiz olarak haberli nasıl çıkarız gibi bir tutku içinde bocalıyorlar ve halâ da bu devam ediyor. Bir olayda gazetenin bir yanı tutması, ölçerek, bilgileri alarak, hangisinin doğru olduğuna karar verdikten sonra bir yörünge içinde yayın yapması bence en doğal iştir. Bunun dışına çıktığı zaman gazete, gazete olmaktan çıkıyor, Zeynep Özal'ın aşk maceraları üzerinde tefrikalara dönüşüyor...

— Buradan basının askerî darbeler karşısındaki tutumuna gelmek istiyorum. Siz de basının darbeler karşısındaki tutumuna kitabınızda bir çok kez değiniyorsunuz, eleştiriyorsunuz. Basını ilkesizlikle suçluyorsunuz. Biraz açar mısınız?

— Şimdi Türkiye'de ne zaman darbeler olmuştur? Hepsini bir kabın içine koyarak, hepsini darbe olarak niteliyorum. Kimse alınmasın, çünkü alınanlar da oluyor.... 1960'dan başlayalım. 60'da oldu, 71'de oldu, 80'de oldu. Üç tanesi çok belirgin. Bir de başarılamayan kimi teşebbüsler oldu 60'dan sonra. Bunların karşısında basın ertesi günü, gelen yeni yönetimin ne olduğunu ve ne olabileceğini hesaplamadan hemen alkış tuttu. Tipik örneğidir, galiba ben kitapta da yazdım. Bir gazete patronu 27 Mayıs'ın olduğunu öğrendiği zaman, sabaha karşı, alelacele matbaasına geldi, gazeteleri imha etti. "Ordu yaşasın, idâreye el koydu" diye bir başlıkla çıkmayı yeğledi. Aslında bu bana göre basının kudret karşısındaki eğilimini gösterir. Bu son derece sakıncalıdır. Kudret sahibi işbaşına geldiğinin er-

tesi günü, belki gazetenin yayımından rahatsız olup kapatabilir. Ama hiç değilse basın tarihinde, bir darbenin doğru olduğunu veya doğru olmadığını araştıran bir gazete yaşamıştır diye örnek olabilecek bir sayfa açılabilir. Bunun bir örneğini vermek de gayet basit. 50'den sonra Arjantin'de Peron rejimine karşı "La Prensa" direnişe geçti, Peron bu gazeteyi kapattırdı. Bugün basın tarihinde halâ "La Prensa" adlı bir gazete var!

— Yani hiç olmazsa şu yapılabilirdi değil mi: "Yaşasın Ordu" diye değil "Ordu el koydu" diye başlık atılabilirdi.

— Bu olaydır, olayın yansımasıdır. Gelen yöneticiler şunlardır, falan filan. Ama ertesi gün kimi projeler, taslaklar ortaya yavaş yavaş çıktığı zaman basının, bu taslaklarda Türk sosyal hayatına, ekonomisine hatta dış politikasına yararlı olmayan noktaları artık eleştirmeye başlaması gerekir. Bunlar Türkiye'de uzun zaman yapılmadı. Ne oldu? Darbe oldu, müddetini bitirip gittikten sonra gazeteciler o dönemin olaylarını gene kulağı tersten tutarak anlatmak gibi bir görev üstlendiler.

Demirel'in direnişi

— Son kitabınızda 12 Mart'a tam anlamıyla karşı olan, sonuna kadar 12 Mart'a karşı direnen kişi olarak Demirel'i tanımlıyorsunuz. Öğrendiğimiz kadarıyla, meselâ 56. sayfada, hükümete kesinlikle katılmama kararında olduğunu Sayın Demirel ifade ediyor. Sonradan bir bakan verme olayı var... Sonra meselâ ordunun önerdiği, getirdiği anayasa değişikliklerine sahip çıkma ve bunların gerçekleştirilmesi yolunda gereken desteği gösterme olayı var. Bütün bunları bir arada düşündüğümüzde, bu yargınız biraz daha ihtiyatlı ifade edilmesi gereken bir yargı haline dönüşmüyor mu?

— Benim yaptığım yargı değil, adamı anlatmaktı. Bir: Demirel gerçekten ilk defa 12 Mart'a karşı -özel konuşmalarında tabiî- vaziyet almıştır. Bunun nedenleri nedir? Bunun nedenleri kişisel de olabilir. İktidarda olan bir adamın, darbe yoluyla gitmiş olmasına karşı verdiği tepkiler de olabilir. Bunların hepsini tartışmak istemiyorum. Bu beni kişiyi anlatmaya zorluyor ki, yapmak istemiyorum. Ama şu ilkede direndiğini hep vurgulamaya çalıştım: Parlamento kapanmamalı. Parlamentonun açık olduğu bir ortamda müdahaleyi en kestirme yoldan geriye doğru itmek olanağını bulurum diye bir siyaset mantığı kurmuş olabilir. Yalnız tabiî burada yaptığı en belli başlı hatalardan biri, hükümetlere girmeyi reddeder gibi göründükten sonra girmesidir. Nitekim ben kitabın sonlarında "1973 seçimleri bunu gösterdi" diye açık şekilde vurguladım. Ve bir örnek de verdim: Adana'ya gittik; "Bu hükümetin bütün sorumluluğu bize ait değildir" dediği zaman Demirel, aşağıdan kasketli bir adam "Evet ama sen hükümete üye verdin, bakan verdin" dedi. Bence bu, kitlelerin verdiği notun çok basit bir ifadesiydi. O zaman seçimi kaybediyor dedim ve kaybetti. Demirel de sonradan "Biz 12 Mart'ta neden hükümetlere girdik çıktık? Ilımlı imiş gibi göründük, bunu bir türlü halka anlatamadık" demek zorunluluğunu duydu. İkincisi, anayasa değişikliklerine gelince... 70'den sonraki bütün olaylarda...

— Anayasa değişikliklerine kendi siyasî felsefesi, ideolojisi açısından taraftar olup olmaması başka bir şey, anayasa değişikliklerinin çok karşı olduğu bir darbenin unsurları tarafından dayatılması karşısında almış olduğu tutum ayrı bir şey. Bu farkı belirtmek istiyorum.

— Tabiî. Kendi felsefesi bakımından anayasa değişiklikleri doğruydu. İlke itibarıyla o anayasanın değiştirilmesine karşı olması mümkün değil. Neden bunları bir zor altında kabul edermiş gibi göründü? Bu kendisi bakımından açıklanması gereken bir nokta. Ama bunu hiçbir zaman açıklamamaktadır, çünkü şöyle der: "Zaten böyle düşünüyordum, ancak o anayasanın bu maddelerinin değiştiği zaman Türkiye'nin yönetilebileceği iddiasındaydım, kimden gelirse gelsin ben bunu kabul ederdim. " Tabiî ki fazla doyurucu olmayan, o sıradaki şartlar içinde de belki kabul edilebilir bir anlayış bu.

— Şimdi bunu şunun için soruyorum; Demirel'in mantığının karşısında şöyle bir mantık da pekalâ geçerlik kazanır: "Efendim, adamlar şu ya da bu şekilde gelmişler. Biz buna karşı olabiliriz. Toprak reformunu yapıyorlarsa, bankaları devletleştiriyorlarsa, bizim doğrultumuzda ekonomik tedbirler alıyorlarsa niye desteklemeyelim?" Böylece, bu mantıklarla hareket edildiğinde demokratik kurumlara ve mekanizmalara inanç konusunda birleşmek olanağı ortadan kalkıyor. Ve demokrasi güme gidiyor. Pragmatizm, tek geçerli yaklaşım oluyor ülkede o zaman.

— Efendim tabiî burada çok ilginç bir nokta çıkıyor. Darbelerle gelen rejimlerden sıyrılmayı, sadece siyaset adamlarının kimileriyle değil; tümüyle, yayın hayatı dahil, hatta aydın çevre dahil, idare-i maslahata bağladık. Onun için bu olaylar sürgit haline geldi. Yapamadık. İlkeli davranamadık. Yapamayınca bu sürgit olduğu gibi devam ediyor.

— Hemen bununla ilgili olarak şuraya geçmek istiyorum. Kitabınızda 12 Mart'a karşı olan bir diğer kişi olarak da Ecevit'i tanımlıyorsunuz. Yani 12 Mart olduktan sonra ortalıkta 12 Mart'a dirençle karşı çıkan iki kişi var: Demirel ve Ecevit. Çok garip bir tesadüf, talihsiz bir durum; 12 Mart'a karşı olan bu iki kişi Türkiye'yi 12 Eylül'e getiren süreç içinde biri muhalefet lideri, birisi başbakan olarak birlikte yeraldılar. Bunca deneyden sonra 12 Eylül'ün önlenmesi yolunda niçin birarayа gelemediler? Bunu nasıl açıklıyorsunuz?

— Şimdi bakın. Ecevit ve Demirel birbirlerinden habersizdirler bunları konuşurken. Meselâ Ecevit diyor ki, "ülkede 30 yıl anarşi olabilir, ama kimse gelip de demokratik rejimin sonunu tayin eden bir anlayışa girmemiştir" diyor. Ecevit de bunu anlatamadı. Kime? Aydınına, derneğine, gazetesine. Çünkü biz Türkiye'de hep olaylar olur, gelişmeler olur, hatalar varsa sonunda bu hataları ordu bir noktada durdurur gibi bir yargıya sahibizdir. Bunları ikisi de anlatamamıştır. Benim yargım gayet açık. İkisinin de demokratik özgürlükler bakımından farklı yanları yoktur. Ve bunu, maalesef diyorum, Türkiye'ye, Türkiye'nin -son zamanlardaki deyimiyle- elit tabakasıyla birlikte büyük kesimlerine anlatarak sindirmeyi biz başaramadık. Çünkü güncel olaylar içinde boğulduk. Güncel olaylar hep birinci planda tartışma unsuru oldu, demokrasinin ana hedefleri hiçbir zaman tartışılmak istenmedi.

— Ama onlar da hiç böyle bir platformda buluşmadılar.

— Bugünkü eleştiri de budur. Niçin bu ikisi yanyana gelip bu süreci durdurmadı? Fakat o sıradaki birtakım şeyleri de gözönünde tutalım. Örneğin, Ecevit kendi partisi içinde sıkıntıdaydı. Demirel de başka sıkıntılar içindeydi. O sıkıntıların getirdiği baskıdan kurtulamadıkları günler olmuştur. Diyelim ki beş tane yasa çıkacak. Üzerlerinde aslında Demirel'le Ecevit'in pek farklı düşünmedikleri de ortadadır. Ecevit o yasaları kendi grubuna getirdiği zaman gruptaki dalgalanmaları gözönüne almak zorundaydı, Demirel de kendi grubunda bazı şeyleri hesaba katmak zorundaydı. Bir türlü bunu çözemediler. Hedefi hem görüyordu, hem de amiyane tabiriyle yükseklere takmış gazı, sürekli üzerine gidiyordu... Ama bir de şu var. Açık söyleyeyim. Ordunun en önemli istekleri belli miydi? Hiç bunları tartışmıyoruz bu konuda. AP ile CHP'nin bir koalisyon içinde yanyana gelmeleri, 1970-80 sürecinin sonucunda belki gecikme yapardı ama sonuç değişmezdi.

— Haklısınız galiba.

— Hiç o kanaatte değilim. Bir taraf kararlı...

Sivil-asker hiyerarşisi

— Buradan şuraya gelelim. 133. sayfada şöyle diyorsunuz: "Özgürlükçü demokrasilerde sivil-asker işbirliği bütün kurallarıyla işlemedikçe anarşi gibi uzun süreli savaşımların üstesinden gelinemez." Size göre demokratik rejimlerde sivil-asker işbirliği, sivil-asker hiyerarşisi nasıl olmalıdır, tanımlar mısınız?

— Örnekleri bütün Batı yaşıyor. Bir İrlanda olayı var. Geçen gün gazetelerde bir haber gördüm, 25 bin kişi ölmüş. 25 bin kişi öldü diye ertesi gün Genelkurmay Başkanı Thatcher'e gelip "sen kalk git de ben gelip şu işi çözeyim" filan demedi. İtalya'da günlere, aylara, hatta yıllara varan hükümet bunalımları oldu ama gene PTT işledi, yollarda kimse kalmadı, benzin bulundu... Yani bu biraz demokrasiyi sindirip sindirmeme meselesine, kitlelerin anlayışına kadar gelen bir mesele. Sivil-asker işbirliği nedir? Biz hep anayasal yönünü getiriyoruz. 1924 yılından beri bu anayasayı ben değil askerler yapıyor. 1924 yılında anayasayı Mustafa Kemal yaptı, ama Mustafa Kemal asker kökenliydi ve dayandığı güçler de askerdi. Onun da bir askersel anayasa olmadığı söylenemez. 1961 Anayasası sivillerle birlikte askerlerin ağırlıkta olduğu bir anayasa olarak çıktı. 1971 değişiklikleri aynı. 1982'de bir anayasa geldi bu anayasayı da gene askerler yaptı. E peki bu anayasalarda, anayasal kurumlar tarifinin içinde asker ve sivillerin yerleri belli değil mi? Tarif etmiyor mu? Genelkurmay başbakana bağlı, demiyor mu? Başbakan ordunun hazırlanması, savaş gibi meselelerde Millet Meclisi'ne karşı sorumludur demiyor mu? Yani askersel kesimin sivile bağlılığını ve hükümetlerin aldığı kararlara göre bir yön tayin edeceğini anayasa çizmiyor mu kuzum?

— Demokrasilerde bu böyledir...

— Ama Türkiye'de bu böyle işlemiyor!

— Şimdi biraz hafifletelim konuyu isterseniz. 76. sayfada gene ara rejimlerin sivil kadrolarına değiniyorsunuz. Bunların tipolojisini bir çizer misiniz?

— Efendim bunlar hiç değişmiyor. Birer prototip. Hükümete alınanlar bakıyorsunuz 80'de de var. Korkarım, hiç öyle olmasını da istemiyorum, 2000 yılında gene bir darbe olursa 108 yaşında filan bu adamlar gene Başbakan muavini, maliye bakanı filan gibi bakan olurlar. Bunlar Türkiye demokrasiye döndükten sonra demokratik kurumlarda yeraımayan -ki bu kurumların en başında siyasi partiler gelir- hep dışarda, bu kurumların sadece hatalarını gözlemek görevini üstlenen, müdahaleyi yapacak güçlerle sürekli fikir alışverişi içinde bulunan, yazdıkları yazılarda ya da konuşmalarında genellikle bu çevrelerin sözlerini söyleyen tipler. Bunlar bu tür bir müdahale olduğu zaman hemen akla gelen insanlar. Bunlar hani, deyimi mazur görün, bir elek düşünün, elek arada bir çalkalanıyor, elekten patır patır ben, siz, Ahmet, Mehmet düşüyor, bunlar nedense o ince deliklerden bir türlü aşağıya düşmeyip hep üstte kalıyorlar. Ve bunlara hep yenileri de ekleniyor. İşte demokrasiyi anlayamıyoruz, demokrasiyi sindiremiyoruz diye birtakım sözler söyleriz ya, bana göre bunlar demokrasiyi pek sindiremiyen Türkiye'nin asker-sivil karışımı.

— Ve galiba resmen Atatürkçülükleri tescil edilmiş kişiler bunlar...

— Efendim, zaten bu tür tiplerin, buna yakın tiplerin hepsi Atatürkçü'dür. Hakkımızda nedense bazı yazılardan ötü-

rü hep Atatürkçü değiliz gibi bir anlayış vardır; ben bunu kavrayamıyorum. Hattâ bir gün 12 Eylül yönetiminin çok üst makamında bir kişiye dedim ki, "Efendim artık şu Atatürk ilkelerini 1, 2, 3, 4 diye yazsak" dedim. Atatürkçülük bir şudur, iki şudur... "Neden?" dedi. "E, biz buna göre hareket edelim de Atatürkçü olalım" dedim. Dedim ki, "Atatürkçülüğü herkes, hele böyle rejimlerde bir numaralı mesele yapıyor, ama onu kendine göre yorumluyor, onun dışına taşanlar Atatürkçü olmuyor" dedim. Canı sıkkındı biraz da galiba, "sen yozlaştırıyorsun işleri" dedi bana. Hep de böyle ithamlar vardır.

— Kitabınızın gene 69. sayfasında "asker-sivil karışımı bir hükümete gönül bağlayan bir grup CHP'liler"den söz ediyorsunuz. Kimdi bunlar?

— Ben genellikle bu konularda isim de vermek istemiyorum. Çünkü bir kısmı öldü de. Ama CHP'de 1970'den önce bir bünye çatışması oldu, hatırlarsınız. Buradan Güven Partisi doğdu. Her nedense, tabiî bunun doğru olup olmadığını savunmak gene adını söyleyeceğim kişilere düşer, bana düşmez... Meselâ Turhan Feyzioğlu, genellikle bu çizgi içinde olduğu söylenen siyaset adamlarından biriydi. Ferit Melen, sürekli ordu teması içinde oldu. Orduyla beraber kimi sorunların konsensus içinde çözülebileceği anlayışı taşıdığı, hattâ ve hattâ sonradan adı CGP olan partinin genel kadrosunun bu eğilimleri uygun gördüğü yazılmıştır, söylenmiştir, ileri sürülmüştür. Şimdi gidip bu kişilere söylerseniz öyle bir tablo çizebilirler ki, kendileri bu anlayışın içinde değillerdi de öyle itham edilerek yıprandırılmak isteniyorlardı gibi bir tablo da çizebilirler.

— Kitabınızın 253. sayfasında şöyle bir saptama var. Deniyor ki, "AP'nin 12 Mart darbesinden hemen sonra çizdiği önemli bir hedef vardı. 13 Mart 1973'de TBMM'de cumhurbaşkanlığı seçimi yapılacaktı. Bu seçim 12 Mart'ın rövanşı olacak, hem de demokratik düzene yeniden dönmeyi sağlayacaktı." 12 Mart darbesinden hemen sonra böyle bir strateji tesbit edilmiş miydi acaba?

— Edilmişti. Nedenini söyleyeyim. Çünkü 12 Mart darbesinin kökeninde Çankaya sorununun yattığına inanıyorlardı. Ayrıca bir parantez açıp şunu da söyleyeyim; Çankaya sorunu her zaman güncelliğini yitirmeyen bir konudur. Bu dün böyleydi, bir dönemde de böyle oldu, belki gelecekte de böyle olacak. Nitekim, 1973'te cumhurbaşkanı seçimine geçerken, son 4-5 ay hep bu çalkantıların askerle sivil arasındaki çatışmalarını izlemişizdir ve ben bunları dilimin döndüğü kadar yazmaya çalıştım. Mutlaka yukarıda askerlikten ayrılmış veya askerlik yaparken siyasete girip cumhurbaşkanı olmuş bir kişiyi aramaktan bir kere uzak kalmak gerekir. Geçenlerde anlayışı benden çok ötede farklı olmakla birlikte Sayın Sunalp, "Türkiye'de bir defa bir sivil cumhurbaşkanı olabildi" diyor. Vurgulamak istediği, askerlerin devletin yönetiminde egemenliği kolay kolay kaptırmamaya niyetli olduğu. Demirel de görüyordu ve kendilerine göre doğruydu.

— İzahınızdan da anlaşıldığı ve kitabınızda da 341. sayfada belirttiğiniz gibi, bu değerlendirmeye siz de katılıyorsunuz: "12 Mart muhtırası bir kişinin Çankaya'ya çıkması için zorlama idi." Bunu belirtiyorsunuz. 12 Mart'ı sadece buna bağlamak...

— Hayır hayır, buna bağlamak değil! Genelde söyledim, devlet yönetiminde kimin ağırlık taşıyacağının önemli bir parçasıdır bu. Bana böyle geliyor. Cemal Gürsel'in cumhurbaşkanı seçiminin bile hangi olaylardan geçtiğini hep biliyoruz. Karşısına sivil bir adam çıkarttılar. İyiydi veya kötüydü, tartışılır. O adamın otelinden ayrılıp derhal İstanbul'a dönmesini, adaylıktan vazgeçmesini o günün asker güçlüleri baskı unsuru olarak kullandılar. Türkiye'de bunu, bir ikinci defa da 73'de gördük.

İşkenceler

— Size yöneltilen eleştirilerden bir kısmı da şöyle: 12 Mart'ı ve 73'e kadar olan süreci anlatırken birtakım uygulamalara hiç değinmediğiniz söyleniyor. Bunun başında da işkence geliyor. Ayyuka çıkmış olan işkence. Bu eleştiriye ne diyeceksiniz?

— İşkence konusuna ben 6. ciltte geniş yer vermedim ama, daha önceki ciltlerde çok uzun yazdım ben bunu. Önce yazılan unutuluyor. İşkence olayı şudur: Türkiye'de işkencenin varlığını kimse inkâr edemez. Her dönemde olmuştur. Bunlarla mücadele de olmuştur. Mücadele, hep belli kesimin amaçlı hareketi gibi görülmüştür. 1971-1973 arasında işkence olduğu, kulislerde konuşuldu, kimse karşı çıkmadı. 1973'de seçim oldu. Bir yeni parlamento düzeni geldi. Ben yeni parlamentoyla birlikte, 1. Ordu Komutanı Faik Türün'ü konuşturarak Hürriyet Gazetesi'nde tam üç gün bu işkencenin varlığını kanıtlayacak bilgi aktardım bütün kamuoyuna. Ve amacım şuydu. Ben meseleyi yeniden gündeme, olanca çıplaklığıyla ve birinci elden söylenenlerle getireyim. Yeni parlamento gelmiştir, demokratik düzene döndüğümüz varsayılmaktadır; şu işkence için yönetici kadrosu soruşturma açmalı, kimlerse bu işkenceleri yapanlar, isterse en yüce katta görevli dahi olsalar, gereken cezaya çarptırmalı diyordum. Bu,

işkence olaylarını hiç değilse önemli ölçüde geriye iter, durdurabilirdi. Neden? Yapacak adam şunu görürdü: Yarın bu rejim gider, bir yenisi gelir, adamı çekerler ve mahkemede gereğini yaparlar. Aldığım cevap şu oldu devrin yönetiminden: "Biz barış dönemi getirdik, bu konulara ilişmeyelim." Ben size sorarım şimdi, ben bunu uzun uzun yazıyorum. Bu kitapta gene düşündüm, işkenceye gene mi geniş yer vereyim diye. Aslında ben işkence için bir kitabın tümünü, yahut da üçte ikisini yapmaya kararlıyım. Kendime göre belge bulabilirsem. Bulamazsam olaylar dizisini dizeceğim.

— O dönemde Demirel'in işkence söylentileri karşısındaki tepkileri ne olmuştu?

— İlhami'ye dayak attılar. Ben kurşun yemişe döndüm. Koptum gittim. Kapıyı vurdum girdim. Şaşırmıştır, gerekli emirleri vermiştir ve üzerine gitmiştir. İşkenceye yanlı olması bahse konu değildir, ama Türkiye'de şöyle bir şey var. Kurumlar birbirinden ayrı. Kurumlar kendi içlerinde dilediği gibi hareket edip dışarıya bir şey sızdırmadığı müddetçe, işkence olaylarını çok geniş açıdan ele almanın zorluğu da ortadadır. Çünkü nihayet bir bünye. Diyelim ki 100 kişi işkencenin içinde. 100 kişi birbirini tanımaz. Bir hatamız da şu. İşbaşına gelmeden önce, işkence olaylarını dile getiriyoruz. İşbaşına geldiğiniz zaman üstüne gitmiyoruz. Bu oldu. Bu Ecevit için de, Demirel için de bahse konudur. Şu kesimin rahatsızlığını, bu çevrenin rahatsızlığını hep gözönünde tuttukça ne oluyor biliyor musunuz? Üstünü örtüyoruz, örtüyoruz, örtüyoruz, bakıyoruz ki olay patlamış ve önüne geçemiyoruz.

— Hesap sormaya cesaret edemediğimiz sürece de devam edecektir.

— İnsanlar bir şeye inandıkları zaman sonuna kadar götürürler efendim, idareî maslahatçı biçimde bir yere varamazlar. Bilmem yanılıyor muyum?

— Kitabınızın 423. sayfasında: "Cumhurbaşkanlığına siz de Genelkurmay Başkanlığı'ndan geldiniz. Kontenjan senatörü olarak bu göreve seçildiniz. Ancak bir ayrımı gözden uzak tutmamalıyız. Bu görevi siz istemediniz, biz sizi istedik. Kişiliğinize, demokrasiye olan bağlılığınıza inandığımız için biz sizi istedik. Fakat biz Genelkurmay Başkanı'na değil size talip olduk. Bu istekle o günkü durum arasında büyük ayrılıklar vardır." Demirel, Sunay'la Gürler'in cumhurbaşkanlığı konusunda farklı durumlarını bu şekilde izah ediyor. Bunu yeterince inandırıcı buluyor musunuz?

Cumhurbaşkanlığı sorunu

— O günkü ortamları saptayarak cevap aramak lazım. Sunay'ın cumhurbaşkanı oluşuyla Gürler'in cumhurbaşkanı olması istemi arasında gerçekten büyük farklar vardı, hepimiz yaşadık. Birincisi, Sunay'ın 22 Şubat, 21 Mayıs gibi olaylarda, hatta 1961 Meclisi'nin açılışında -ki o zamanlar meclisin açılmayacağı, Türk Silahlı Kuvvetleri Birliği diye bir gücün meclisin açılmasını engelleyeceği yaygındı- gerçekten demokratik düzene yanlı davranışları gözlenmiştir. Cemal Gürsel'in ani olarak hastalanıp ölüme gideceği anlaşılınca genel kulis başladı. TBMM'nin içinden, ne CHP'nin ne de AP'nin, "olabilir" diye söyleyeceği adam yok. Biz, Türkiye'de cumhurbaşkanlığı dönemi bitiyor, yenisi geliyor, şimdiden 2-3 tane adamı alıp şu meclise getirelim, bir aday dizisi bulalım diye bir arayışa da girmemişizdir. O zaman İşmet Paşa'nın da desteklediği aday Sunay oldu. Rejime bağlıdır diye.

— Şimdi bu doğru da, biraz önce birlikte bir gelenekten yakındık. Çankaya'yı hak olarak görmekten. Çok partili hayatta bu gelenek, Cemal Gürsel'i bir yana bırakırsak, o zaten olağandışı yollarla oraya gelmişti, Sunay'la başlıyor. Diyorlar işte "kendi aralarında bulamadılar". Bu büyük bir zaaf ve bu geleneğe bir prim. Ben o açıdan...

— Çok daha önemli bir şey daha var. Eğer oraya Genelkurmay Başkanı'nı veya askerden bir kişiyi getirirsek, orduyla ilişkilerin daha düzgün gidebileceğini varsaymışızdır her zaman. Demirel için de böyleydi, İsmet Paşa için de böyleydi. Doğrudur. Ben onu da vurguluyorum.Nitekim Demirel Sunay'a bu görevi önerirken soruyor: "Sizden sonra genelkurmay başkanı kim?" Sunay "Cemal Tural" diye yanıtlıyor. O zaman tabiî zeki Sunay. Sıkıntıyı hemen anlıyor, diyor ki "meseleçıkartmaz". Demirel böylece, asker kökenli bir adamı Meclisin ittifakıyla yukarıya göndermeye çalışırken, bir yandan da orduyla ilişkileri devletin tepesinde nasıl uyum içine sokabileceğinin hesabını yapıyor. En büyük zaafiyetlerimizden biri bu. Bugünün zaafiyeti değil, dünün de değil. Benim kanaatim 100-150 senenin geleneği. Bu geleneği kırmak lâzımdır diyorum. Zaten bu kitaplardaki ana amaç da, şu geleneklerden arınmaya yardımcı olmak.

Şimdi bir şey daha söyleyeyim: 1982'de bir anayasa yapıldı, 83'de referanduma girdi, Sayın Cumhurbaşkanı da o referandumda seçildi. Referandum anayasası başkaydı bence, cumhurbaşkanı seçimi başkaydı. Ya tek dereceli yapacaktın seçimi, halka gidecektin, üç aday çıkacaktı, çarpışacaktın, gelecektin ya da seçme hakkını Millet Meclisi'ne verecektin diyorum ben şimdi. Bugün çok rahatsız olurlar bu laftan. Ama gerçek budur. Belki sivil bir kişi çıkar, kendini halka daha iyi anlatır ve seçilirdi! Ama nedense uzun tartışmalardan sonra 82 Anayasası'na böyle bir madde konulması yukarıdan istenilmiştir. Bu da geleneğin sürdürülmesine yanlı olduğumuzu ve maalesef hâlâ birtakım demokratik kuralları bir türlü içimize sindiremediğimizi gösteren önemli bir göstergedir.

— Son olarak şöyle bir değerlendirme yapmama izin verir misiniz acaba? Galiba mesele sadece temel demokratik kuralları içine sindirememek değil. Demokrasiyi içimize sindirememek. Şunu ifade etmek istiyorum. Eğer demokrasiyi sadece bazı kurallarla tanımlamaya kalkışırsak, bunun üstünde örneğin yargı bağımsızlığını, örneğin düşünce hürriyetini, bunların örgütlenme özgürlüğünü gündeme demokrasi tanımıyla getirmezsek ve bunların etrafında bir konsensus oluşturmaya gönüllü olmazsak, demokrasi konusunda bir ittifak oluşturmak, Türkiye'deki antidemokratik girişimlere karşı birlikte hareket edebilmek mümkün olmayacak. Sizin de kitabınızda çok yakındığınız birlikte hareket edememe zaafından kurtulamayacağız, ne dersiniz?

— Türkiye'de zaten sıkıntı da budur. Belirli noktalara geldiğimiz zaman kimi zaman oldu bitti şeklinde gelen, kimi zaman doğal gibi görünüp gelen oluşmalara karşı; biz başta örgütlenme, başta fikir ve düşünce özgürlüğünü tam anlamıyla kullanamadığımız ve kendi aramızda diyalog dediğimiz anlayış birliğine gelmediğimiz sürece bu işin içinden zor çıkarız gibi görünüyor bana da. Genç arkadaşlarım karamsarlığa da düşüyorlar. Biz hiç istediğimiz gibi yaşayamayacak mıyız? Bir Batılı insan gibi olamayacak mıyız? diye. Doğrudur. Ama karamsarlığa da kapılmaya yanlı olamıyorum. İçime sindiremiyorum. Ama aramızda hiç değilse belirli, ana ilkeler doğrultusunda beraberliği, anlayış birliğini yürütebilsek, inanın ki Türkiye'de pek çok şey düzlüğe çıkacaktır gibi gelir bana. Hep ısrar ettiğim bir şeyi söyleyeyim. Madem ki söz açıldı söyleyeyim yani. Belirli kesimin her türlü söyleme özgürlüğü vardır, belirli bir kesim hep tu kaka'dır. Dünyanın her yerinde sağ da, sol da söyler. Eğer sen sola karşı panzehirin olduğunu iddia ediyorsan, onu söylediklerinle, yaptıklarınla, yapacaklarınla esasen silersin. Ha, eğer sol senin söyleyeceğin birtakım şeyleri söyleyip senden güçlü görünmeye başlıyorsa, onu değişik ve asla demokrasiye uygun olmayan yöntemlerle ezmeye gitmek... Soruyorum size: bunun insanlıkla, özlediğimiz birtakım ilkelerle ne gibi bir ilgisi vardır canım? Bir türlü bunu anlatamadık yani Türkiye'de. □

AYDIN KÖYMEN

MÜHSİN BATUR:
Demokrasi ütopyası için devlet mi çöksün?

— Anılar ve Görüşler isimli kitabınızı yazma gereğini niye duydunuz?

— 1960 27 Mayısı'ndan beri içinde veya başında bulunduğumuz olaylar hakkında hakkımızda yazılanlara, söylenenlere cevap veremedik. Politikaya atıldıktan sonra polemik açılmasın diye gene cevap vermedim. 12 Eylül'den sonra zaten aktif politikadan çekildim. Anılarımı yazmam üzerine bir çok telkinlerle karşı karşıya kalıyor, fakat bir dönemde bu olayları birlikte yaşadığımız ekibin bütün üyeleri öldüğü için bunu istemiyordum. Ama en son, seri halinde çıkan Sayın Arcayürek'in kitaplarında, son iki cildin aşağı yukarı benim üzerime ve tek yanlı görüşlerle yazıldığını görünce artık susmanın gereksiz olduğunu düşündüm.

— Sayın Arcayürek'in kitabından söz ettiniz. Kitabın biraz da itici bir unsur olduğunu söylediniz anılarınızı kaleme almanız için. Acaba Sayın Arcayürek'in kitabı için ne diyorsunuz? Nasıl bir değerlendirme yapıyorsunuz?

— Kitapta bir değerlendirme var. Ama o değerlendirme eskiden devleti yönetmiş, zaten karşıt olduğumuz bir zat tarafından dokümanlar kendisine verildiği için, Arcayürek bunu süslemiş etmiş, o görüşü savunarak bu kitapları yazmış. Ben tenkid etmiyorum. Kendisi o görüşte olabilir. Ki görüşü ortaya koyarken çok paralel düştüğümüz yerler oldu; çünkü aksini yazsam, ben yalan yazmış olurdum. Yani orada bir zamanın başbakanı teorik olarak "demokrasi havarisi" diye takdim edilmek isteniyor. Sözleri itibariyle doğru...

Adeta bir başbakan savunuluyor

— Arcayürek'in kitabında mı?..

— Evet, ben de aynı şeyleri bastım kendi kitabımda; ama ben daima olayları sonuçla ölçen bir karakterim. Bu kitapta bir Başbakan savunuluyor adeta. Çünkü kendi ifadeleri var, kendini savunuyor. Haklı olarak savunuyor. Savunurken işte teorik olarak tam bir demokrasi havarisi olarak gözüküyor. Öyledir, olabilir ama sonunda iki defa askeri ihtilale getirmiştir memleketi. Ben olayları sonuçla ölçtüğüm için başarılı olamamıştır bana göre.

— Efendim şu anda neler yapıyorsunuz. Aktif politikayla ilgileniyor musunuz? Partileşme aşamasında size aktif politikadan teklifler geldi mi?..

— Dolaylı olarak geldi. Ama şu anda ben kendim beş yıl kısıtlı olduğum için şu aşamada aktif politika yapmayı düşünmüyorum.

— Teklif HP'den mi geldi...

— Hayır SODEP'ten geldi... Ben de bazı aşamalardan geçmiş olduğum için, onların gerisinde bir pozisyona giremeyeceğimi söyledim.

— Peki genel başkanlık teklif edilseydi yine reddeder miydiniz?

— O ayrı bir konu, bir yetenek meselesi, öyle bir iddiam yok benim.

— Efendim, kitabınızdan bazı pasajlara değinmek istiyorum. Arcayürek için, "12 Mart darbesini benim tezgahladığımı söylüyor" diyorsunuz. "12 Marta darbe diyor, cesareti varsa 12 Eylül'e ne diyecektir" diye soruyorsunuz. Soruyu şöyle sorsam, Sayın Batur, eğer sizin cesaretiniz varsa 12 Eylül'ün bir tanımını yapar mısınız?

— Üç müdahale oldu bizde. 27 Mayıs tam siyasi bir müdahale, askeri bir müdahale; 12 Mart bir ikaz, dolaylı bir müdahale; 12 Eylül tekrar tam bir askeri müdahale. Hiçbirini darbe olarak değerlendirmedim. Ama en hafifi her halde 12 Mart'tı. 12 Mart'ta biz Meclise bir yazı verdik. Şunlar yapılacaktır dedik. Partiler serbest, meclis açık, dedik. 12 Mart, 27 Mayıs'a göre geri dönüş havası verebilir; ama bu şartların gereğiydi. 12 Eylül çok daha sertti; bu da şartların gereğiydi.

— 12 Eylül'e şartların gereğidir diyorsunuz?

— Evet, evet ama o şartlar giderildikten, devleti tehdit eden ağır tehlikeler giderildikten sonra, daha yumuşak bir yaklaşım yapılabilirdi. Anayasa hazırlanırken, örneğin.

—Yine kitabınızda, kendinizi ilerici, demokrat, radikal görüşlere sahip bir kişi olarak tanımlıyorsunuz. Ancak üç müdahaleyi de şartların zorlaması diye açıklıyorsunuz. Kitapta da kabul ettiğiniz gibi, anti-demokratik yollar önerebiliyor ya da bunları arayabiliyorsunuz. O da sağlanamazsa açıkça askeri müdahaleye davetiye çıkarıyorsunuz. Bu bir çelişki değil mi Sayın Batur?

— İşte ben onu ifade etmeye çalıştım. Biz hayat boyu planlarla karşılaştık. Bana hissî olarak sorarsanız, ben derim ki size, Türkiye'de her türlü akım, her türlü eylem serbest olmalı: bu bir ideal. Ama bunu yaptığınız zaman devlet tehlikeye giriyor. O zaman devlet olarak ortada kalacağız. Hangisi o zaman? Tabii siz sorumlu bir makamdaysanız?...

İdeal başka, sorumluluk başka

— Müdahale ehveni şer mi diyorsunuz?

— Şöyle: Bir vatandaş olarak başka türlü, size bir sorumluluk verildiğinde başka türlü düşünürsünüz. Bu ikilemle biz hayat boyu karşılaştık. Yani bırakalım ütopik hayaller uğruna devlet mi çöksün, yoksa devleti mi koruyalım?

— Yani devletin korunması için 10 yılda bir demokrasinin kesintiye uğraması mı gerekiyor?

— Hayır! Onu siviller yapmamalı. Tehlike karşısında particilik bir yana itilip asgarî müştereklerde birleşebilmeli. Amerika'da, İngiltere'de bir ekonomik kriz ya da başka bir tehlike olsa, bir asker bunu önlemeye kalksa onu kliniğe gönderirler. Oysa bizde halkın büyük kısmı, ordu nerde kaldı diye, basın dahil manşet atıyor. Şimdi de birçok sıkıntı var. Ama bunların hiçbiri devleti yıkmaz. Halk bizardır. Ekonomik sıkıntı içinde yaşayan kütle vardır. Ama o kütle pasiftir, hakkını koruyamaz vb. Korusun hakkını. Kendi getirdi iktidarı. Bunlar devleti çökertmez, toplumu huzursuz yapar.

— Askerî hareketler demokrasiyi koruma ve kollama göreviyle geliyor ama önce demokrasiyi kaldırıyor. Her müdahaleden sonra bazı demokratik kurumlar yok oluyor. Bu bir çelişki değil mi?

— Önce o demokratik kurum ve kuruluşların kendi haklarını bilmesi lazım; haklarına sahip çıkması lazım. Bizdeki uygulamaya baktığınızda o hakların yanlış anlaşıldığını görüyorsunuz. Üniversiteye polis sokmamak, Anayasa Mahkemesi'nin kendi başına af çıkarması vb. Sonra askerden gelen bir sertlik karşısında hemen mücadeleden vazgeçip geri çekiliyorlar.

— Ama hem haklarını korusunlar diyorsunuz, hem de müdahaleyi onaylıyorsunuz.

— Önce o demokratik kurum ve kuruluşların kendi haklarını bilmesi lazım; haklarına sahip çıkması lazım. Bizdeki uygulamaya baktığımızda o hakların yanlış anlaşıldığını görüyorsunuz

Yani bir zamanlar mesela üniversitede iki taraf birbirine girse, silahlı eylemde beş kişi ölse o günlerde üniversite rektörü, dekanı öyle bir hava içindeydi ki sanki o günlerde polis üniversiteden girip de bu hareketi durduruverse üniversitenin iffeti kaybolurdu. Bu hava vardı Türkiye'de. Bu sonradan değişti. Hadiselerin vehameti sonradan anlaşıldı. O halde önce kendi yetkilerini yanlış kullandı anayasal müesseseler. Mesela bir Anayasa Mahkemesi 1974 Affı'nı Meclisin üstüne çıkıp değiştirdi. Böyle bir hakkı yoktu. Affı Meclis kabul eder, affı Anayasa Mahkemesi mi getirir? Demek ki önce anayasal kurumlar anayasanın kendilerine verdiği hakları yanlış tefsir ettiler ve kullandılar. İşin bozukluğu oradan geliyor. Verilen haklara sahip çıkmıyordu kurumlar. En ufak bir sertlik karşısında, askerden gelen bir sertlik karşısında hemen mücadeleden vazgeçilip, geri çekiliyordu. Şimdi mesela 12 Mart da oldu, 12 Eylül de oldu. Bir üniversite rektörünün gidipte bu hareketi yapana, "inşallah başarılı olursunuz,Türkiye'yi şu tehlikeli durumdan kurtarırsınız" demesi başka, gidip tebrik etmesi başka. Gidip tebrik ediyor. "Çok iyi yaptınız, bravo" diyor, anayasal hakkını ona veriyor. Korumuyor ki yasal hakkını...

— Ama sizin zamanınızda da oldu.

— Tamam bizim zamanımızda da oldu. O halde kurumlar kendilerini korumalılar.

— Ama hem haklarını korusunlar diyorsunuz hem de müdahaleyi onaylıyorsunuz.

— Tabiî, çünkü korumuyor ve Türkiye'yi bir yere götürüyor. Çünkü kıyım oluyor. Jandarma giremedi Ortadoğu'ya.

Muhsin Batur eşiyle birlikte

İşgal edildi. Jandarmanın, yani devletin üstüne çıkıldı.

— Yani demokratik kurum ve kuruluşlar kendi haklarını koruyamadıkları için bir de biz vuralım kafalarına, alalım bütün haklarını mı diyorsunuz?

— Hayır,hayır. İki şey var. Bir defa hakkını aşıyor. Bir talebe örgütünün hakkı var mı üniversiteyi işgal edip te devletin gücünü oraya sokmamaya?

— Ama anayasada özerk olduğu...

— Tamam özerkse ilmi özerklik ve mali özerklik. İnsan vurma özerkliği değil...

— Ama efendim, bu Batı'da da 1968-69'da oldu...

— Bizimki gibi olmadı. Yani iyi boykotlar oldu, kuvvetli direnişler oldu, talebeler kendi haklarını elde etmeye çalıştılar. Üniversite yönetimine katılma, yatakhane, ucuz kitap alma, yemekhane, sosyal haklarını alma gibi. Biz o aşamayı çabuk atlatıverdik. Rekor kırdık, işgal ettik üniversiteyi ve silahlı vuruşma yaptık sonunda, polis karmaşası dedik. Yani buna müsade edilir mi? Böyle bir şey olabilir mi?

— O zaman demokrasinin sınırlarını daima ordu çiziyor.

— Hayır, çizmiyor, olaylar çiziyor. Yani bakın siz anayasa ve yasalar çerçevesinde mücadelenizi yapın, ordu müdahale etmesin. Niye etsin ordu müdahale? Yahu öyle bir hak var mı? Üniversiyeti işgal edip de silahlı çatışma yapıp tahkikata uğramama hakkı... Meclis kanunu çıkarabilmeli, çalışabilmeli, tehlike anında müşterek hareket edebilmeli. Nasıl bir Kıbrıs meselesinde birleşti bütün partiler?

12 Mart Muhtırası'nın iki imzası: Batur ve Gürler

— Ama biraz sebat edilse özgür bırakılsa insanlar veya kurumlar, kuruluşlar şöyle bir yerlerine otursalar. Bilebilmeli insanlar yeni bir müdahale olamayacağını.

Demokrasicilik olsun diye...

— Güzel, her şey serbestti 12 Eylül'den önce 25 kişi ölüyordu her gün. Şimdi aradan 5 yıl geçti, hâlâ "Aman 12 Eylül'den önceki durumu unutmayın" deniyor. Ve buna halkın büyük bir kısmı yatkın. "Aman ben doğal haklarımdan vazgeçeyim çocuğum okula gidebilsin, ben sokağa çıkıp gezebileyim." Peki, öyle mi olsun istiyoruz, demokrasicilik oynayacağız diye?

— Şöyle bir geleceğe baktığınızda, demokrasinin yerleşmesi açısından...

— Yeni bir lider çıkar inşallah.

— Ama şu anda var bir lider, iktidarda.

— Tamam, halk seçti, saygı duymamız gerek. Yanılgısını anlarsa seçimde değiştirir. Demokrasi bu. Ama bazı sol düşünürlerimiz kendi düşünceleri gerçekleşsin diye silahlı kuvvetlerin müdahalesini isterler. Bence onlar samimi değil. Türkiye sol olsun, kalkınalım, şunu yapalım, bunu yapalım, orduyu ileri sürelim, perde arkasında biz bulunalım dediği zaman o artık demokratik değildir. Oysa kendilerini de demokrasi havarisi gibi gösterirler. Bu kişiler hâlâ yaşıyor Türkiye'de.

— Peki, solcularımız nasıl istiyorlar askerî müdahaleyi?

— Çünkü solcular Türk halkının oyuna müracaat ettikleri zaman çoğunluk kazanamıyorlar. Çünkü onların dilediği görüşte solculuk oy alamaz Türkiye'de. TİP millî bakiyeyle çıkabilmişti. Silahlı Kuvvetler onların düşüncesini gerçekleştirmek için müdahale ederse mübah oluyor; öyle olmazsa eleştiriyorlar.

— Kitabınıza ne gibi tepkiler aldınız?

— Almadım daha tepki, yani olumlu tepki aldım da, olumsuzları bekliyorum.

— Kitabınızda generallerin görüşlerini vermişsiniz. Nokta nokta diye geçmiş isimlerini ben sorayım sakıncası yoksa.

— İsimlerini verebilirdim de gerek görmedim, çünkü çoğu ufak rütbeli generallerdi. Tabiî ordunun havasını veriyorlar; alt kademeyle daha yakın temasları var bize nazaran. O yöntem çok tenkit edildi o zamanlar "nedir bu komuta konseyi yahut generaller toplantısı" falan diye. *Oysa biz sivillere nazaran çok daha demokratız.* Yukarıdan belirlemek yerine, o havayı alabilmek için bu toplantılar yapıldı.

— Çağlayangil, "12 Mart'ta CIA bizim altımızı oymuş da bizim haberimiz yokmuş" diyordu. Siz böyle bir şey hissettiniz mi?

— Öyle zannediyorum ki bu nevi savunmalar kendini mazur göstermek için yaratılıyor. CIA bir şeyler yapmış olabilir, yapmadı diye iddia etmiyorum. Ama CIA bizim altımızı oydu diye Şah'tan naklen yorumla olayın yönünü değiştirmek bence yanlış.

— 19 Ağustos 1970 tarihinde komuta katında yeni bir değişiklik yapıldı. Cumhurbaşkanı, hükümet ve genelkurmay başkanı aralarında neler konuştular, ben bilemem, söylentilere dayanarak da yazamam diyorsunuz. Hemen arkasından 1. Ordu Komutanı Kemal Atalay değil, 2. Ordu Komutanı Faruk Gürler'in Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na getirildiğini söylüyorsunuz.

— Hayır getirildiği değil, namzet... İki tane namzet vardı. Bunların tercihinin nasıl yapıldığını bilmiyorum diyorum. Askerî kaidedir. Atatürk nasıl Maydos'tan gitti, kendi tümenini kimse görev vermeden Çanakkale'ye yürüttü? Düşmanı durdurdu. Orada bir yenilse hayatı biterdi. Yani bazı şeyler vardır ki, her durum karşısında ne yapılacağı planda vardır. Bambaşka bir durum çıktı işte.

— Bunun belli bir ölçütü yok mu?

— Yok, yani bırakalım demokratik olsun diye çöksün mü devlet? Yani Hakkâri filan gitsin mi? Yani oradaki bölücülere hepsine hak mı tanıyalım. Demokratik olsun, çözüm yolu bu mu? Ordu buna razı gelir mi? Buna ABD ordusu da razı gelmez, İngiltere ordusu da. İşte hür demokratik Fransa bir Cezayir'i bırakmamak için neler yolladı..

— Ama hep bunu bir ikilem olarak koyuyorsunuz. Devlet o kadar çabuk çöker mi?

— Çöker efendim! Şimdi Türkiye'de her şeyi, her akımı serbest bıraksanız... Ben de tekkeye, zaviyeye gitmek istiyorum belki. Niye yasak? Eee, yasak işte. Bugün beğenmediğimiz o hacılar hocalar, o sakallılar, o mantolu, başörtülü hanımlar Türkiye'de yüzbinden bir milyona, iki milyona beş milyona fırlar, siz yine böyle gezersiniz. İki taraf birbiriyle kapışırsınız, böyle olur. Sosyal yapısı bu Türkiye'nin.

— Yani bu Türkiye'nin sosyal yapısı hiç değişmeyecek mi? Gerçek anlamda hiçbir zaman demokrasi olmayacak mı?

— Eğitimle değişir, eğitimle... Adam şimdi Darwin'i inkar ediyor. Geldi bir millî eğitim bakanı başımıza; yani bıraksan o zaman o tarafa gider Türkiye, öbür tarafa bıraksan bu tarafa gider. Etnik yapımız eski tabirle mütecanis değil. Yok diyoruz var, niye her gün bu bölücüler, vurucular, ayırıcılar Türkiye'ye giriyorlar? Devletin kabahati yok mu? Var, ne yol yapmış, ne mektep, ne yardım yapmış; yalnız vergi toplamış. 600 senedir başedememiş etnik gruplarla.

— Ne önerirsiniz peki?

— Benim önerdiğim hep Atatürk ilkeleri doğrultusunda bir asır sabırla gitmek. Atatürk 1938'de öldü; ben eski Türkçe bilmiyorum. Yani dişimizi 20-30 yıl daha sıkıp o kuşakları o havada yetiştirseydik, Türkiye'de sağ tehlike kalkardı, kalırdı sol tehlike. Sol tehlike midir, değil midir, o ayrı tartışılır tabiî. Yani solun cinsleri var, komünizm olmamak şartıyla solun her türü mübah bizde de. Atatürkü geri itmeseydik, bazı müşterek noktalarda beraber olsaydım, taviz vermeseydik, ekonomik farklılıklar olur, eğitim farklılıkları olur, bunlar o kadar önemli değildi. Atatürk ölünce, İsmet Paşa da demokrasiye geçince geriye dönüşler başladı. İlk icraat DP'nin Arapça ezanı, tamam işte demokratik yaklaşım. Ama arkadan yobazlık başladı. Demokratikçe bir şey o zaman niye kızıyoruz biz Atatürk'ü sevenler yobazlara? Hakkımız yok, o da onu beğeniyor, yapıyor. Ben çok üzülüyorum. Askerî bir hava varken Türkiye'de bu sağa dönüşten çok üzülüyorum, ama üzülmekle kalıyorum, çünkü insanlar çok memnun. İşte demokratik düşünüş: ben üzülüyorum, onlar çok memnun. Tamam, o zaman ne o bana kızsın, ne ben ona kızayım; yani kızmamak lazım.□

TÜLAY CENGİZ

12 Mart Muhtırası'nın içeriği demokratik

— 12 Mart gibi anti-demokratik bir olayı kotardınız, ya da kotaranlardan birisiniz, bir yandan liberal olduğunuzu söylüyorsunuz. Sizin gibi liberaller bile orduya davetiye çıkarıyorlarsa, anti-demokratik müdahaleye açık olurlarsa Türkiye'de o zaman sık sık askerî darbeler olmaz mı?

— Anlamadım soruyu.

— Şimdi siz demokratım, radikalim diyorsunuz, 12 Mart öncesinde de öyle idiniz, hâlâ öylesiniz.

— Evet.

— Ama 12 Mart gibi anti-demokratik bir olayın başrollerinde yer aldınız.

— Tamam. Ama bakın şimdi burada tanımlama farkı var. 12 Mart Muhtırası'nı açın, okuyun. Usül bakımından mı, yoksa içeriği bakımından mı anti-demokratik. Size soruyorum.

— Ben de size soruyorum.

— Ben de size soruyorum.

— Benim değil, sizin görüşleriniz yer alacak dergide.

— Biliyorum, yani verilişi anti-demokratik, bal gibi anayasaya aykırı, ama 12 Mart Muhtırası'nın içinde yazılanlar anti-demokratik mi?

— Ama bal gibi anayasaya aykırı bir şey yaptığınızı kabul ediyorsunuz?

— Tamam canım, tamam, oldu, ettim. İçinde yazılanlar anti-demokratik mi?

Şimdi 12 Mart Muhtırası, yani teorik olarak veriliş biçimi bakımından, verenler bakımından anayasaya aykırı bir hareket, tamam, güzel, ama istenilen nedir? Şimdi anarşi devam mı etsin isteniyor, önlensin diyoruz, kardeş kavgası devam mı etsin, önlensin diyoruz, arkadan sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokulmuştur memleket. Düzelsin diyoruz, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyu yitirmiştir. Bu hükümet ve meclis diyoruz. Anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirmemiş, yani anayasaya inanmamış, diyoruz ve bunlar yapılsın diyoruz. Verilişi anti-demokratik, istenilen şey de anayasaya uygun şeyler, tam 10 senedir meclisin yapmadığı şeyler, ama veride bu böyle ama uygulamaya geçince istediğimiz meclis zaten bunları yapmayan meclis, biz istedik ki iyi niyetli davransın, parti düşüncelerinden bir süre kopsun milletvekilleri. İstedik yapamadılar. Parti disiplini, partili hegamonyası egemen geldi.

— Yani verilişi anti-demokratik, içeriği demokratik diyorsunuz, öyle mi?

— Evet, ordu böyle bir şey verebilir mi, veremez, o bakımdan anayasaya aykırı, ama istenilen şeyler bir anayasanın uygulanmamış olmasından dolayı uygulayın anayasayı diyoruz.

— Öyle, ama Sayın Batur, enine boyuna gerçi kamuoyunda tartışıldı, söylendi, bu anti-demokratik bir olay.

— Değil efendim, demokrasiyi biz uygulayalım diye veriyoruz, ama...

— Ama uygulanmıyor.

— Tabiî, çünkü uygulanmayan yere veriyoruz, adres bozuk zaten, ama adresi 12 Eylül'de düzelttiler. İşte kendileri aldılar, üzerine idareyi.

— Keşke öyle yapsaydık, adresi de üzerimize alsaydık diye düşündüğünüz oldu mu?

— Hayır, ben kitapta yazdım, o kadroyla bunu yapamazdık. Mümkün değildi, itiraf ettim, o kadroyla biz memleketi yönetemezdik, bir. İkincisi fikir birliği içinde değildik, bunu ifade edeyim.

— Belki çok keskin oluyor, ama buna bir "Batur muhtırası" diyebilir miyiz?

— Tabiî öyle.

— Öyle yorumlayabilir miyiz?

— Tabiî istediklerimiz yapılsın diye verdim, tam tersi yapıldı sonuçta.

— Çok güzel. Sayın Tağmaç'ın gözyaşları içinde imzaladığını Eyiceoğlu'nun pek taraftar olmadığını, Gürler'in de yeni seçildiğini yazıyorsunuz.

— Tamam bir şey demiyorum, inkâr etmiyorum zaten.

— Neden, acaba hep siz ön plandasınız. Muhtıradan önce de cumhurbaşkanına bir iki kez siz mektup vermiştiniz. Türkiye Hükümeti ve geleceği üzerine endişeleri siz taşıyorsunuz, Türkiye'nin iyiye gitmesi için bir müdahaleyi gerekli bulduğunuz anlamı çıkıyor yazdıklarınızdan.

— Anlamı çıkıyor, ama şartlar... Benim istediklerimi kimse kabul etmiyor ki. Mesela ben cumhurbaşkanına verdiğim üçüncü yazıda ne demişim, sonuç... Düşüncelerden çok, sonuç önemli. □

SERPİL BİLDİRİCİ

MDP KONGRESİ
"Tarih tekerrürden ibaret değildir"

Yıl 1965. 27 Mayıs İhtilali'nden sonra Demokrat Parti "oyları" hesaplanarak kurulan partilerden biri, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) sıkıntılı bir dönem geçiriyordu. Aynı dönemde kurulan ve 61 seçimlerinde DP oylarının çoğunluğunu toplayan Adalet Partisi, CKMP'yi renksiz, kokusuz bir milletvekili şirketine dönüştürmüştü zamanla. AP'nin sürekli yükselişi, yaklaşan seçimlerde CKMP'nin şansını daha da azaltıyordu.

İşte tam bu sırada, partiyi kurtaracak, hayatiyet kazandıracak "taze kan" çıkageldi. 65 Martı'nın son günü MBK'nın radikal kanadı 14'lerden Alpaslan Türkeş ve üç arkadaşı Muzaffer Özdağ, Rıfat Baykal, Dündar Taşer, anlı şanlı bir törenle CKMP'ye katıldılar. CKMP Genel Başkanı Ahmet Oğuz, bu katılımın verdiği coşkuyla bir konuşma yaparak, "memleket ve dünya meselelerine partileri açısından bakan bütün idealistleri aynı mücadele safında bir an önce toplanmaya" davet etti. Oğuz bu telaşında haklı sayılmalıydı. Seçimler yaklaşmıştı ve tüm partiler "taktik" toplantılarına başlamıştı bile.

Ahmet Oğuz'un daveti etkisini kısa sürede gösterdi. Türkeş'in üye kaydının mürekkebi kurumadan 14'lerden Ahmet Er de CKMP'ye katıldı. Parti, "yükselme" yolunu adımlamaya başlamıştı.

CKMP'nin yükselişi

Türkeş ve arkadaşları, yapılan ilk genel idare kurulu toplantısında, CKMP'nin genel seçimler için yapacağı propaganda faaliyetinin "ağırlık noktasını" teşkil etmekle görevlendirildiler. Büyük bir yurt gezisi programı hazırlandı. Türkeş ve arkadaşları yurda dağıldı. Durum umut vericiydi. Partinin yeni üyeleri propaganda faaliyetlerini sürdürüyor, partiye ağırlıkla emekli subaylardan oluşan gruplar iltihak ediyordu. Katılmaların çoğu AP'dendi.

Bu arada Türkeş, gezilerde yaptığı konuşmalar sayesinde parti içinde giderek sivrilmiş ve genel müfettişlik görevine getirilmişti. Parti yöneticilerinin hiçbirisi "sona" yaklaştıklarını kestiremezdi. Durum o kadar umut vericiydi ki, iki AP milletvekili İsmail Hakkı Yılanlıoğlu ve Mustafa Kemal Erkovan bile Türkeş'in partiye katılmasından hemen bir ay sonra CKMP'ye iltihak etmişlerdi. AP eski genel başkan yardımcısı Sadettin Bilgiç, Ahmet Oğuz'u ziyaret etmiş, bu ziyaret "AP genel seçimlerde CKMP'nin desteğini sağlamaya çalışıyor" yolunda söylentilere neden olmuştu. Bu olaydan sonra CKMP, AP ile işbirliği yapmayacağını açıkladı. Doğrusu, genel seçimler arefesindeki bu gelişmeler CKMP'nin şansını artırıyordu.

İlk olay, Türkeş'in CKMP saflarına "katılmasından" iki ay sonra patlak verdi. Genel Başkan Oğuz'un Celal Bayar ile görüşmesi partiyi bir anda karıştırdı ve ikiye ayırdı. Söylentilere göre Bayar "CKMP'nin AP ile, CHP'ye karşı işbirliği yapmasını olumlu bulduğunu" söylemişti. Ama Türkeş, işbirliğinden yana değildi. Parti teşkilatının büyük bir bölümü de değildi. Öyle ya, bunca başarılı adım atılmışken, AP'yi desteklemek neyin nesiydi.

Olay giderek büyüdü. Türkeş'in zaman içinde fethettiği genel idare heyeti toplanarak olağanüstü genel kurula gidilmesini kararlaştırdı. Bu arada İzmir il teşkilatı da bir açıklama yaparak, partinin adının Köylü İşçi Partisi (KİP) olarak değiştirileceğini ve KİP genel başkanlığına bizzat Ahmet Oğuz tarafından Türkeş'in aday gösterileceğini kamuoyuna duyurdu.

CKMP Genel Başkanı Ahmet Oğuz, tüm bu gelişmelerden sonra, partiyi kurtarma operasyonuna girişti. Genel idare heyetinden çevresinde toplanan beş kişiyle "Altılar" grubunu oluşturarak, "işin hüviyetini" teşkilattan ve umumi efkârdan saklamaya matuf gayretler manzumesini" açıklamaya çalıştı. Ama geç kalmıştı. Türkeş'i Truva atına benzetiyor, "Nazi partisi gibi CKMP'yi içten fethedeceğini" söylüyordu. Ancak bu haykırışların ne parti teşkilatında, ne de kamuoyunda beklenen ilgiyi gördüğü söylenemezdi. Çoğunluk, Oğuz'un iktidar mücadelesi verdiğine kanaat getirmişti. Oysa Türkeş, doktrini ve gayretleriyle parti içinde haklı bir başarı elde etmişti. Üstelik Türkeş'in Altılar'ın iddia ettiği gibi "faşist" olduğunu gösteren hiçbir somut olay da sözkonusu değildi. Türkeş, Kızılay Meydanı'nda sağcı ve solcu gençler arasında çıkan olayları tasvip etmediklerini açıklamamış mıydı? Partinin işçilerle, sendikalarla, köylülerle iyi ilişkiler kurması için çaba sarfetmemiş miydi? Ayrıca Türkeş, parti içinde ikilik olduğunu da kabul etmiyor,

CKMP içinde tartışmalar sürüp giderken Türkeş, adına "Dokuz Işık" veya "Yeni Kemalizm" dediği yeni aksiyonunu açıkladı. Yeniden yazılan parti programında bu aksiyon ağırlık noktasını oluşturacaktı. Doğrusu, programa bakıp Dokuz Işık'ın "Nasyonal Sosyalist ideoloji yutturmacası olduğu kanısına varmak" mümkün değildi.

Genel kurula gidilinceye kadar Altılar'ın tek taraflı saldırısı devam etti. Bu saldırılar, grubun daha fazla yıpranmasından başka bir işe de yaramadı. 24 Temmuz günü **Dünya** gazetesi Başyazarı Falih Rıfkı Atay yazısında, "Emekli albay Alpaslan Türkeş gerçekte bir milliyetçi-sosyalist. Nazi damgası yememek için bin bir dereden su getiriyor. Komünist düşmanı olduğu doğru... Bir demokraside milliyetçi-sosyalist parti de olabilir. Nedendir bu hal? Bir milletin en aşağı yüzde altmışının iradesine aykırı olan anayasa rejimine demokrasi adı veren biz değil miyiz?" diyordu. 30 Temmuz günü CKMP Genel Kongresi toplanırken, **Cumhuriyet** gazetesinde Nadir Nadi, "Türkeş'in faşist olduğu konusunda bilgisi olmadığını, ancak Türkiye'de bu tür eğilimler bulunduğuna" dikkat çekerek, "Bunlar basit, tecrübesiz, acemi kimseler olabilir. Belki taklitçiliklerinin bilincine bile ermiş değiller. Bunlara karşı uyanık bulunmak şarttır" diye yazıyordu. Aynı tarihli gazetede **Cumhuriyet** gazetesi Genel Yayın Müdürü Ecvet Güresin ise, "CKMP'nin programının siyasi özgürlükler üzerine oturtulmuş, statükocu, eski model bir program olduğunu" belirtiyor ve "Türkeş girdikten sonra hazırlanan parti programının hayali bazı maddelerinin bulunmasına rağmen, tümü bakımından program denilecek niteliklere sahip olduğunun inkâr edilemeyeceğini" yazıyordu. Güresin, "...İhtilalci albayın tecrübesizlik ya da alışkanlıklarından dolayı kırdığı potların eskilerin davranışları yanında pek önemsiz kaldığına ve hele küçük oyunların, hesapların büyük meseleler haline getirilmesinin, zaten hazırlanmış olan delegeleri Türkeş tarafına büsbütün ittiğine" dikkat çekiyordu. Türkeş, "tanınmamanın" şansını da kullanarak, genel kurulda ezici bir üstünlük sağladı eski yöneticilere karşı. CKMP eski yöneticilerinin kongre salonuna girdikleri bile farkedilmez iken Türkeş, koltuğuna omuzlarda taşındı, büyük bir tezahüratla karşılandı. Kongre salonunda, coşkuyla sloganlar atılıyordu:

— Türkeş sana güveniyoruz!

— Türkeş, Türkeş çok yaşa!

Yirmi yıl sonra

1965 üzerinden tam yirmi yıl geçtikten sonra 1985 Türkiyesi'nde bir kongre salonunda yine coşkulu, ama farklı sloganlar atıldı:

"Milli devlet, güçlü iktidar!"

Evet, MDP Genel Kongresi'nin yapıldığı salonda slogandan geçilmiyordu. Ancak atılan sloganların da, taktiğin de yabancısı değildi kimse. Muhafazakâr Parti'nin (MP) tam teşkilat kongre salonuna teşriflerinden sonra başlayan bu haykırışları, sessiz sedasız dinleyen bir delege yavaşça, "Gardaşım siz adamı baskı altında tutacanız. Biz kime oy vereceğimizi bilmiyoz mu?" diyerek tepkisini dile getiriyordu. Tepkisini yavaş sesle açıklayabiliyordu, çünkü "milliyetçi" gençler tarafından adeta kuşatılmış olan bir ortamda, yüksek sesle bir şeyler söylemek bayağı cesaret gerektiriyordu. Milliyetçi gençler, salonun ortasında, "ev sahibi" edasıyla dolaşıyor, arasıra gidip MP Genel Başkanı'ndan "fikir" soruyorlardı.

Doğrusu MDP Genel Başkanı Turgut Sunalp'in bu durumdan şikâyetçi olduğu da söylenemezdi. MDP, aynı CKMP gibi bir "müdahale" sonrasında kurulmuş ve yanlış hesap sonucu renksiz, kokusuz bir hâl almıştı. Partisindeki hemen herkes Sunalp'ten şikâyetçiydi. Çünkü gerek diğer sağ partilerle "olumlu" diyaloglara girilmesinin, gerek partinin tek başına bir "atılım" yapabilmesinin önünde engel teşkil ediyordu Sunalp. Nitekim hemen seçimlerden sonra başlayan huzursuzluk genel kurul öncesinde belirginleşmiş ve parti kurmayları, o güne kadar Sunalp'in adamı sayılanlar bile, başkanlarını devirmeye karar vermişti. Muhalefet grubu, oyların dağılmaması için tek bir başkan adayı çıkardı. Bu durumda Sunalp için "milliyetçiler"e sığınmaktan başka çare kalmadı. Kaldı ki, ideolojik olarak bir uyumsuzluk da sözkonusu değildi. MDP'nin eski genel başkanı seçimi kaybettikten sonra bile, "milliyetçilerin lideri olarak kalacağını" söylüyordu.

Kongre salonundaki hâkimiyetlerine karşın "milliyetçiler" seçimi kaybettiler. Bu kez hesapları yanlıştı. Hem MDP'nin "onlardan" başka "seçenekleri" de vardı; hem de herkes bu katılımla neler olup bitebileceğinin bilincindeydi artık. Üstelik parti içindeki güçlü muhalefete rağmen, Sunalp'in seçimlerde şansı olduğunu düşünmeleri, geç kalmalarına neden olmuştu. Kasaroğlu'nun da dediği gibi, "eğer çalışmalara kongre salonunda değil, daha önce başlasalardı, belki..." □

Üstte: Solda eski başkan Sunalp, sağda yeni başkan Söylemezoğlu.
Altta: Hareketçi gençler. "Aradıklarını Sunalp'te bulmuşlardı, ama Sunalp'i bulamadılar."

ERDAL İNÖNÜ:
Solun en önemli sorunu iktidardır

— İsterseniz önce SODEP ile HP arasındaki birleşmeden başlayalım?

— Sosyal demokratların birleşmesi vatandaşların hem açıkça hem de sürekli olarak ifade ettikleri bir istektir. Hatırlarsanız altı ayı geçen bir süre bütün yurdu dolaştım. SODEP'in adaylarının kazanmış olduğu belediyeleri ziyaret ederek oradaki çalışmaları yerinde gördüm. Sanırım aşağı yukarı beş yüz kadar yerde, kahvelerde, sinema salonlarında yüz kişiden beş yüz kişiye kadar değişen halk gruplarına hitap ettim. Ve bu hitaplarda seçim nutku söylemekten çok halkla yeni deyimle diyalog kurmaya çalıştım. İstisnasız her toplantıda soruların bir tanesi "Ne zaman birleşeceksiniz? Birleşmeyi nasıl görüyorsunuz?" şeklinde oluyordu. Benim cevabım da hep aynıydı. "Biz kurultayımızda karar aldık, sosyal demokrat kanadın birleşmesi için -ki tabiî o karar da delegelerimizin kuramsal bir ölçüsünden çıkmamıştır. Onlar da bulundukları yerdeki vatandaşların isteğine riayet ediyorlardı. Oybirliği ile böyle bir karar aldık. Ondan sonra onu yürütmeye giriştik ve daha hemen iki-üç gün sonra ben Halkçı Parti genel başkanına gittim ve birleşmek için konuşalım dedim. Onun cevabını biliyorsunuz: "Kendi kurultayımız olduktan sonra cevap verebileceğiz" dediler. O zamandan beri de o cevabı bekliyorduk. Dolayısıyla arada bir süre basında çıkan bazen olumsuz, bazen ne anlama geldiği belli olmayan yorumların hiçbirine itibar etmedik. Ve değerli konuşma ancak Halkçı Parti kurultayının böyle bir karar almasından ve Sayın Gürkan'ın bizi ziyaretinde yapılabildi. O konuşmanın daha başında birleşmenin gereklerini birlikte gözden geçirdiğimizde anlaştığımızı gördük. Birleşme tabanın bir isteği olarak ortaya çıktı diyorum. "Taban niye bunu istiyor?" diye düşündüğümüzde iktidar olmak için bunun önemli bir koşul olduğuna tabanın inandığını hemen görüyoruz.

Benim de basına söylediğim bu oldu. Görüşmelere başlarken Sayın Gürkan'la da aynı şeyi saptadık. Gerekli sorumluluk ve beceriyi göstermek yöneticilerin görevidir. Tabanın isteği bu, ama bunu nasıl gerçekleştireceğiz, bunu bize açıkça söylemiyorlar. Gene de şüphe etmiyorum ki biz bu beceriyi gösteremezsek, ilerde bu birleşme olmadığı için karşımıza çıkacak tatsız gelişmeler sonunda yetkililer sorumluluk bulacaktır ve "o zaman gerekli beceriyi gösterselerdi bunlar başımıza gelmezdi" diyecektir yorumcular. Bu da beni birleşmek için ciddi formüller aramaya, bulmaya ve üzerinde tartışmaya götüren bir etken olmuştur. Bütün bunların ötesinde bir de inancım olarak söyleyeyim sosyal demokratların birleşmesini ben iktidar olmasının da ötesinde Türkiye'de demokrasinin yerleşmesi için çok önemli bir adım diye görüyorum. Yalnız Türkiye'de değil, başka yerlerde de sağ iktidarların özellikle, böyle anarşi dönemlerinden sonra kurulduklarında karşılarında bölünmüş bir sol muhalefet geliştirme becerisini gösterdiklerini görüyoruz. Ve alışılmamış tutumlar, ya da becerilerle bu engeller aşılmazsa, bu senaryo çok uzun süre devam edebiliyor. Ve tabiî sonunda demokrasi de yerleşemiyor, halkın istekleri de bir türlü bir güç halinde ortaya çıkamıyor. Özlediğimiz demokrasinin, sivil

toplumun yerleşmesi için sosyal demokratların birlik halinde olması ve bu birliğin kolaylıkla algılanan bir güç şeklinde ortaya çıkması bence en önemli etken.

— Ister istemez üç oluşum sözkonusu oluyor. Üç oluşum içinde özellikle taban çerçevesinde bakıldığında özlemlerin, beklentilerin aşağı yukarı aynı olduğunu söyleyebiliyor musunuz?

— Tabiî, tabiî bunlar arasında bir fark görmüyorum. Üçüncü oluşum henüz bir parti olmadığı için o konuda bir şey söylemek istemiyorum. İlke olarak kurulmamış bir parti hakkında konuşmak çok zor. Çünkü daha belli değil her şey, yetkililer belli değil; ama duyduğum kadar, basında gördüğüm kadar ben bir fark görmüyorum.

— Şimdi konuyu Türkiye'ye getirirsek. Belli bir askerî rejim altında yaşayan insanların çok çeşitli şikâyetleri olabiliyor. "Geçiş" denilen ve çok belirli olmayan bir konjonktürde o tepkileri daha şiddetli dile getirmek veya ılımlı dile getirmek bir ayrılık nedeni olabilir mi? Özdeki farklılıkları kastetmiyorum, bakış farklarını kastetmiyorum özellikle. Sadece, muhalif retoriğin "dozunu" kastediyorum. Bu bir ayrılma nedeni olabilir mi?

Taktik ve üslup

— Bu bir taktik ve üslup meselesi. Bunların önemli ayrılıklar olduğunu sanmıyorum. Aynı parti içinde de daha sert konuşanlar, daha yumuşak konuşanlar vardır. Aynı amaç etrafında birleşmişlerdir. Bunların geçici bir süre için ilgi uyandıracağına, belki farklı gruplaşmalar getireceğini kabul ediyorum, ama uzun vadede bir seçim döneminde önemli olduğunu sanmıyorum. Ama bir taktik olarak kabul edilebilir. Şöyle söyleyeyim, birçok kimsenin de bunlara değer verdiğini biliyorum orası doğru.

Halkın önceden bilinmeyen tepkilerini bir ölçüde etkilemek, bir ölçüde de tahmin etmek doğrultusunda gayretler diye görüyorum. Ve daha derine giden bir yaklaşım gerekli diye düşünüyorum. Yani bu söylediğim şekilde halk önümüzdeki seçimde nasıl tercih yapacak. Bunu iyi tahmin etmek, önemli olan. Bu tercihin herhalde geçmişte de örneklerini gördüğümüz gibi, gerçekten kendi çıkarlarını iyi koruyabilecek bir gücü destekleyecektir. Tabiî bunu soyut olarak düşünmüyor. Seçim ne zaman olacaksa o şartlar içinde kendi çıkarlarını en iyi koruyacak güç hangisidir ona göre oyunu veriyor. İşte bu güç çok erdemli görünen bir güç müdür? Çok iyi konuşan bir güç müdür? Bütün bunları bir araya getirerek bir karar veriyor. Onun için aynı duyarlılığı bizim de göstermemiz gerekir diye düşünüyorum.

— Halkçı Parti'de kongreyi bekledik diyorsunuz. Öbür türlüsü de bir ihtimaldi. Calp kazanabilirdi. O zaman daha mı kolay olurdu birleşmek, şimdi mi daha kolay?

— Yok, yok. Bence onların hiçbir önemi yok. Ankara'da birleşme için ilk konuşmayı yaptıktan sonra gazeteci arkadaşlar biraz şaşırmışlardı. "Nasıl oldu da hava değişti böyle?" diye, bana sordular. Aslında hava bence basında görüldüğü gibi değildi. O hava yanlıştı, nereden çıktı bilmiyorum.

Bir gerçeğe dayanmıyordu. Biz hiçbir zaman Halkçı Parti içindeki Genel Başkan yarışına katılmadık. Zaten katılmamız sözkonusu değil. Onu etkileyecek bir tutuma da ben hiçbir zaman girmedim. Öncelikle halktan geldiğini bildiğim için, hangi yöntemin olursa olsun bu isteğe cevap vermek zorundayız diye düşünüyordum. Biz sadece sabırsızlıkla bekledik. Nitekim bu olumsuz hava gazetelerde varken Trabzon'da yaptığım konuşmada tam tersini söyledim. Çünkü bakıyorum Halkçı Parti'nin kurultay bildirgesine, bizim küçük kurultay bildirgesinin hemen hemen aynı. Bu kurultaydan sonra Halkçı Parti platformu bize daha yaklaştı.

— Türkiye'de kendini sosyal demokrat diye nitelemeyen bir sol da var. Bu konuda ne düşünüyorsunuz?

— Biz sosyal demokrat bir parti olarak ortaya çıktık. SODEP olarak. Görüşlerimizde içtenlikliyiz. Yani bizim sosyal demokrat olmamız bu anayasanın sınırlamalarından dolayı değil. Bu anayasa çok daha geniş olsa bile biz yine sosyal demokrat kalırız. Orada Rahşan Hanım'la birleşiyoruz. Bunun böyle olması da gerekiyor. Yani insanın belli bir fikri varsa, o fikrini korur, o fikrini savunur. Partiler de fikirleri gerçekleştirmek için kurulur. Ama bizim dışımızda sol fikirlerin söylenmesine taraftarız. Biz düşünce özgürlüğüne tam anlamıyla inanan bir partiyiz. Ben ayrıca öyle bir insanım. Onun için umarım ki o görüşler de partileşebilir. Çünkü o zaman fikirler ortaya çıkıyor, berraklaşıyor ve çeşitli partiler arasında belirli amaçlarla işbirliği yapılması mümkün oluyor. Bir taraf parti, öbür taraf bir grup, o zaman işbirliği pek olamıyor. Çünkü grubun istediği pek belli değil. O zaman parti taraftarları "siz ne yapıyorsunuz? Siz koskoca partiyi bir gruba teslim ettiniz" diyebiliyorlar. Bütün dünyada güçlüklerin çözümü serbestlik ve özgürlük içinde bulunabilmiş. Bizim sıkıntımız özgürlüğün olmaması. Bunu şöyle anlatmaya çalışıyım: Mesela bir bilgisayarınız olsa -insan beyni de bilgisayar gibi çalışıyor- bunu programlarken bazı hareketleri yapmanızı engelliyorlar. Sizin o kanalları yapmanız engellendiği zaman, bunlar sadece orada kalmıyor. O sistemde hep birbiriyle etkileşme halinde oldukları için başka birçok yeri etkiliyor. Ve sonunda bilgisayarınızın çalışmasını yüzde 10 değil, yüzde 50 engellenmiş oluyorsunuz. İnsan zihni de böyle. Siz kendi kendinizi etkiliyorsunuz. Sonra "Avrupalılar, Amerikalılar her şeyi keşfediyor, biz niye edemiyoruz? Biz niye böyle geriyiz?" diyoruz. Halbuki biz kendimiz engelliyoruz, kendi gelişmemizi. Buna da aynı şekilde bakıyorum. Biz özgür düşünceyi tam kabul etsek, bunların partileşmesine sorun çıkarmasak, o zaman bizim fikir seviyemiz de çok yükselir, ekonomimiz de çok daha rahat gelişir. Meselâ bize gelen bir eleştiri "siz sosyal demokratlar hep eski fikirleri söylüyorsunuz. Yeni modeller ortaya çıkaramıyorsunuz." Bizim arkadaşlarımız vaktiyle biraz düşünmeye çalıştıklarında, "Aman aman, siz tehlikeli işler yapıyorsunuz" diye onları durdurmuşlar. İşten çıkartmışlar. Siz şimdi çalışın deyince onlar tekrar oradan başlıyorlar işe. Bunların bugünkü duruma hemen intibak etmesi için arada çalışmaya devam etmiş olmaları, bütün gelişmeleri deneyerek yaşamış olmaları gerekir. Ama onlara biz bu fırsatı vermemişiz. Yani Ortodoks düşünce bütün tarihimiz boyunca gelişmeye engel olmuştur.

— Bazı ülkelerde 10-15 parti giriyor seçimlere ve her biri belli yüzdelerle parlamentoya girebiliyor. Koalisyonlar kuruluyor. İkişer üçer milletvekili çıkaran olu-

yor. Bazı ülkelerde de iki partili sistemler oluyor. O zaman parti içinde kanatlar ortaya çıkıyor. Yakın ve orta dönemlerde böyle bir model bizim için geçerli olur mu? Meselâ İngiliz İşçi Partisi gibi sosyal demokratların kendi dışlarındaki sola açılmaları Türkiye için sözkonusu olur mu? Yoksa sosyal demokrat oluşum mümkün olduğu kadar kendi başına kalmayı mı tercih eder?

— Sanıyorum önümüzdeki günlerde sosyal demokrat oluşum bu dediğim çerçevede kalacaktır. Yani İngiltere'deki davranışı benimseyeceğini tahmin etmiyorum. Yakın geçmişin tecrübeleri aynen aklımda. Onun için biraz dikkat gösterecektir sanıyorum kim olursa olsun. Ama benim bildiğim, geniş çerçeve içinde görmek gerekir. Batı Avrupa'da konuştuğum sendikacıların görüşleri öyle değildi, örneğin. Onun için bu farklılıkları bilerek, yakın gelecekteki davranışımızı yakın geçmişi düşünerek ve düşünce özgürlüğünün sağlanmasına da çalışarak yol almak gerekli diye düşünüyorum.

— Bugüne kadar Türkiye'de oluşmuş sosyal demokrat birikimi nasıl değerlendiriyorsunuz?

Birikim

— Büyük bir birikim olduğunu görüyorum. Onun için bunun en güçlü bir şekilde kendini gösterecek hale getirilmesi gerektiğini düşünüyorum. Birleşmekten beklediğim de o.

— Evrensel ölçülere uygun sosyal demokrat bir birikim var mı Türkiye'de? Her ne kadar sosyal demokrat gelenek ülkeden ülkeye değişse de?..

— Evet, bir defa büyük bir inanç var. Tabiî tarihî siyasi gelenek olarak büyük bir potansiyeli var. Büyük bir gücü var. Bir defa inanç gücü herhalde eşsiz. İnsanların hayatıyla bütünleşmiş bir sosyal demokrat güç var. Babadan oğula geçmiş, birçok insan başka türlüsünü düşünemiyor. Tabiî bunda geçmişte yaşanmış deneyimler, geçmişteki gerek iktidar, gerek muhalefet deneyleri, büyük bir mücadele azmi var. Tabiî Batılı anlamda sosyal demokrasi deyince onun birçok eksikleri var. Sendikalarla, sivil toplum örgütleriyle ilişkiler şimdiki anayasa içinde mümkün değil. Tabiî 1960'lardan sonra bir ölçüde başlasa da bu da anarşi engeliyle karşılaştı; ama Türkiye'de 1950'lerden beri gelen tanınmış isimlerle simgelendirilen bir siyasi mücadele var. Bu birikim başka memleketlerdeki sosyal demokrat birikimlerden aşağı değil.

— Bu biraz CHP'nin devamı değil mi? Bana CHP'ye sosyal demokrat orijin olarak bakmak pek kolay gelmiyor da...

— Onun için diyorum tam benzemiyor.

— Sosyal demokrasi bir muhalefet hareketidir. Özellikle bir işçi muhalefet hareketidir. Halbuki bizde devleti kuran devlete sahip çıkan bir partinin zaman içinde o tarafa doğru kaymasıyla oluşmuş bir şey. Büyük ölçüde Kemalizm, pozitivizm, laiklik, kalkınmacılık yüzünden biraz sosyalizmle aşinalık falan, yani oldukça amorf (şekilsiz) bir yapısı var.

— Doğru. Ama gelişmesi sosyal demokrasi doğrultusunda olmuştur. Yani bizdeki dediğim gibi işçi hareketleri hep serbest bırakılmadığı için, parça parça geldiği için tam oradaki gibi olmuyor. Batı'daki olayları geriden takip ediyoruz. Doğrusu Halk Partisi için böyle olmuştur. Hep toplumun çıkarlarını zamanın gereklerine göre koruyabilmek doğrultusunda çalışmıştır. Böyle baktığımda ben herhangi bir anda Avrupa ile mukayese ettiğiniz zaman Avrupa'dakilere göre sosyal demokrat sayılmaz demek doğruysa da oraya doğru giden bir akım diye görmek bence yanlış değil. Onun için şimdiki hareketimizi de o doğrultuda görüyorum. Ve yine bazı sıkıntılar var, anayasanın getirdiği. Ama o doğrultuda olduğumuza şüphe yok. □

MURAT BELGE

AYDIN GÜVEN GÜRKAN: HP-SODEP-DSP çelişkisi ortadan kalkmıştır

— Sayın Erdal İnönü ile yaptığınız görüşmede sosyal demokratların birleşmesi konusunda bazı kararlar aldınız, bize bu gelişmeyi değerlendirebilir misiniz?

— Son gelişmenin özü şu; HP ve SODEP kendi etkinlik eksiklerinin bilincini üretmişlerdir geçen zaman içinde. Hatırlarsanız ben birkaç yerde "anlaşılan birlikteliğin ve bütünleşmenin yolu bölünmeden geçiyor" demiştim. Herkes kendi yalnızlığında ve bölünmüşlüğünde güçsüzlüğünün bilincine ulaşmalı demiştim. Ve Sayın İnönü ile yaptığımız toplantının bu ölçüde verimli geçmesinin temel nedeni de, sanıyorum geçen bu kısa süre içinde bu bilince ulaşılmış olması. Yerel seçim sonuçları nedeniyle HP belli ölçüde Meclis içindeki etkinliklerinden kayba uğramıştı. SODEP de Meclis dışında olması nedeniyle etkinliklerin uzağında kalmıştı. Böylece ortak bir sosyal demokrat etkinlik, her parti tek başına çok büyük çaba harcamasına rağmen, yeterli ölçüde sağlanamıyordu. Bunun da bilincini üretmişiz demek, geçen zaman içinde. İkinci önemli nokta şudur: Sosyal demokrat hareketin Türkiye'de pek çok eksikliği olmuştur bugüne değin. Ama bir de temel eksikliği vardır, o da iktidarsızlıktır. Bir siyasal hareket on yıllardır kendisini destekleyen kitlelere hiçbir siyasal ödül verememişse, onları siyasal bakımdan hiçbir biçimde etkinlik noktasına, yani iktidara ulaştıramamışsa, o siyasal hareketin serpilip genişlemesi mümkün değildir. Tabiî sosyal demokrat harekette geçmiş dönemlerde üslûpta yanlışlıklar olmuştur, kadrolaşmada yanlışlıklar olmuştur, vb. Ama temel yanlışlık, bir türlü iktidar olmayı becerememesi olmuştur. Sağdaki bölünme çok önemlidir ve davetkâr bir çağrıdır. Demokratik sol adeta sağ tarafından iktidara çağrılmaktadır. Sağdaki bölünme geçici ve ortadan kaldırılabilecek bir bölünme değildir. Ama bizdeki bölünme, biraz akılla, biraz sağduyuyla, biraz seziyle, biraz özveriyle ortadan kaldırılabilecek bir bölünmeydi. Elbette benim SODEP hakkında bazı eleştirilerim var. SODEP'in de muhtemelen bizim hakkımızda bazı eleştirileri vardır. Ama bunlara dayanarak iktidarı reddetmek, hiçbir taraf için de akıllı bir tutum olmayacaktı. Bu nedenlerle HP ile SODEP arasındaki son görüşme, son derece nesnel, umut verici ve önemli ölçüde mesafeler katedici bir ortamda geçmiştir. Eğer önümüzdeki güçlükleri aşarsak, bugünden itibaren Türkiye'de siyasal dengeler önemli ölçüde değişecektir.

Üçlü hareket

— Sayın Gürkan, Sayın İnönü ile görüşmeden bir iki gün öncesine kadar HP-SODEP birleşmesinden çok fazla umutlu görünmüyordunuz. Oysa olumlu adımlar atıldığını söylüyorsunuz şimdi. Bu gelişmenin beklentinizin aksine olmasının nedenleri neler?

— Düne kadar, önceki güne kadar bizde sosyal demokratların bütünleşmesine ilişkin bir eksiklik sözkonusu değildi. Yani biz bunu söyleye söyleye geldik. Kongrelerimizde ve Kurultayımızda bu yolda yetki aldık ve görevlendirildik. Eksiklik yoktu. Yani düne kadar uzlaşmaz bir tutum içerisindeydik de, bugün bir uzlaşma ortamı içine girmiş değiliz. Ancak, iki nokta vardı. Birincisi, bu hareket üçlü idi. Biz başlangıçta, DSP henüz kurulmamış olduğundan, sorunların daha kolay aşılabileceğini düşündük. Ve onlara gittik ilk olarak. Anayasanın 84. maddesi kurulu partilerin birleşmesi konusunda önemli güçlükler getiriyor. Bunu herkes görüyordu. Birlik ve bütünlükten söz edenler, bu maddeye gözlerini yumarak, özlemlerini dile getiriyor. Ya da bu 84. maddenin çok ustaca aşılmasını sağlayacak bir formül bulunması gerekiyor. Onun için önce DSP ile görüştük. Ama baştan beri bizim tutumumuz tüm sosyal demokratların birlikteliğini sağlamaktı. SODEP'le aramızda yapılan toplantıda, 84. maddenin getirdiği engelin aşılabileceğini saptadık. Formül de, çok karışık, karmaşık bir şey değildir. HP'nin tüzel kişiliğinin korunmasında 84. madde nedeniyle hukuki bir zorunluluk var. Siyasi, sosyolojik bir zorunluluktan söz etmiyorum; hukukî bir zorunluluk var. Yoksa denetlenemez siyasî koşullar ortaya çıkabilir. Ve iyilik yapalım derken, hiç beklemediğimiz kötü bir ortamda bulabiliriz kendimizi. Bunu aşacak formülü bulduktan sonra her şeyi birlikte yoğurabiliriz. Adı ne olursa olsun, tüzel kişilik ne olursa olsun o parti artık ortak bir partidir. Programı da ortak yapılmalıdır, tüzüğü de ortak yeniden gözden geçirilmelidir, vb... Dolayısıyla aşılması güç sanılan ve ancak özveri ile aşılabilecek olan 84. madde aşılmıştır. Her iki tarafın özverisiyle, gerçekçiliğiyle. Dolayısıyla bir imkân doğmuştur. Tabiî hâlâ bazı sorunlar var: örgütler arasında uyum sağlamak, uzlaşmalar sağlamak, üst kadrolar arasında birlikteliği oluşturmak, kolay bir süreç değildir. Ama bütün bunların içinde bulunacak insanlar için bir sorunun cevabı kaçınılmazdır: İktidar olmak istiyorlar mı, istemiyorlar mı? HP-SODEP arasında varolan ya da var gibi

gözüken pek çok sorunlar iktidar olabilme imkânı karşısında aşılabilir hale gelmiştir. Erdal İnönü de, ben de bir ölçüde buna güveniyoruz, diye düşünüyorum.

Altyapı ve güncel politika

— Peki bir üçüncü hareket var, daha parti olmadı. İlerde bu üç partinin birleşme şansını hangi yönde etkiler bu son gelişmeler?

— Şimdi üçüncü hareket dikkatle izlenmiyor ne yazık ki. Yani bildirileri dikkatli okunmuyor. Oradaki mesajlar doğru algılanmıyor. Yani biz parti deyince hep alışılmış, klasik bir partiyi anlıyoruz. Oysa kendilerini son bir ayda HP-DSP bütünleşmesinin güncelleşmesi nedeniyle çok iyi tanımladılar. İyi tanımlamak fırsatını elde ettiler. Şunu diyorlar: "Sosyal demokrat hareketin ciddi bir altyapıya ihtiyacı vardır. Bu altyapı oluşturulmadan, sosyal demokrat hareket istenilen boyutta oluşturulamaz, istenilen nitelikte oluşturulamaz. Biz bu altyapıyı oluşturma görevini üstleniyoruz. Sağlıklı bir örgüt yapısı ve sağlıklı, belirginleşmiş bir ideolojik yapı oluşturulmadan bir partiyi güncel siyasal çekişmelerin içine itmek, doğmadan sapmalara tutsak olması demektir. Bu nedenle DSP, bir süre en azından güncel politika yapmayacaktır. Altyapı ile uğraşacaktır." Öyle algıladım. Rahşan Hanım'ın 19 Temmuz tarihli demeci bu. Biz bu denemeye saygı duyuyoruz. Biz bu denemeyi öyle bölücü hareket filan diye de görmüyoruz. Hattâ belki de bunun meyvelerini hep birlikte yiyeceğiz. Ama güncel politika da yapılmalıdır. Vatandaş korunmalıdır, vatandaş işkenceden uzak tutulmalıdır. Güvenlik soruşturmasının elinden kurtarılmalıdır. Taban fiyatlarıyla perişan edilen köylünün yanında bulunmalıdır. F-16 ile uğraşmak lâzımdır. Her gün birilerini sahiplenmek zorunluluğu ortaya çıkıyor. Bu da yapılmalıdır. Dolayısıyla bir işlev farklılığının belirginleşmiş olması nedeniyle, başta varolan çelişkiler, yani HP-SODEP-DSP çelişkisi önemli ölçüde ortadan kalkmıştır. SODEP ve biz güncel politikaya talibiz, talip olmaktan da öte zorunluyuz. Ana muhalefet partisi olarak 115 tane milletvekili ile, "bu kanun teklifiyle hiç ilgilenmiyorum, uzun vadeli bir politikanın içindeyim" demek hakkına sahip değilim. Keşke diyebilseydim, SODEP de öyle yapılandı. Dolayısıyla SODEP ile HP arasındaki yakınlık büyük ölçüde bu gelişmeden sonra doğdu, DSP'nin kendini yeniden tanımlaması nedeniyle doğdu. Şimdi güncel politika yapmak isteyen güçler, ancak birleşirlerse etkinlik sağlıyacaklarının bilincindeler. Yarın DSP hareketi işlevini yeniden tanımlayabilir. Güncel politika yapmaya karar verebilir. HP-SODEP birlikteliği öyle bir muhtemel değişikliği de şimdiden dikkate almak zorundadır. Yani böyle bir işlev değişikliğine karar verilirse yollar ta başından itibaren kapalı tutulmuş olmamalıdır. Buna Sayın İnönü de ben de sanırım özen göstereceğiz.

— Birleşme SODEP'te, HP'de veya bu iki partinin birleşmesinden doğan yeni bir partide mi olacak?

— Şimdi şunu söyleyeyim: Birleşme sonucunda ortaya çıkacak olan parti daha güçlü bir SODEP ya da daha güçlü bir HP olmayacaktır. Birleşme yeni bir sol partinin oluşturulması şeklinde gerçekleştirilecektir. SODEP in, HP'nin eksikleri nden arındırılmış yeni bir partide. □

AYDIN KÖYMEN

Alternatif iktisadî programın kaçınılmazlığı

Serdar Turgut'un bu yazısı, önümüzdeki sayılarda sürdürmek istediğimiz "ekonomik alternatif" temasının çerçevesini çizmeyi amaçlıyor. Türkiye'de yaşanan karmaşık, çok-boyutlu bunalımın içinde "ekonomi" sorunu önemli bir yer kaplıyor. Sorunun büyütüldüğü ve başka sorunları örtmek için kullanıldığı da ileri sürülebilir; ama hafifsenecek bir konu olduğu söylenemez. Bu nedenle, ekonomik alternatif ya da "alternatifsizlik" konusunu çeşitli görüş sahipleriyle tartışmak istiyoruz.

SERDAR TURGUT

İçinde bulunduğumuz yüzyılın ilk yarısında, Marksist iktisatçılar arasında önemli bir tartışma sürdürülmekteydi. Tartışmanın temelinde, kapitalist üretim tarzının kendi iç işleyiş mekanizmalarının kapitalizmin sonunu kendiliğinden getirip getirmeyeceği sorusu yatmaktaydı. Tartışmaya taraf olanlardan önemlice bir bölümü, sermaye birikim sürecinin belirli bir süre sonra krize düşmesinin kaçınılmaz olduğunu, bunun da kapitalizmin sonunu getireceğini öne sürmekteydiler. Hattâ, "otomatik çöküş" görüünü savunlardan bir tanesi -Henryk Grossman- Marks'ın yeniden üretim şemalarından yola çıkarak yaptığı hesaplamada, kapitalizmin tam tamına 34 sene sonra ortadan kalkacağını tespit etmekteydi.

Ne var ki, "Büyük Kriz" ve ertesindeki gelişmeler, "çöküş" teorisyenlerinin beklentilerini boşa çıkarmıştı. 1930'lu yıllarda dünya ölçeğinde yaşanan kriz, "çöküş" ile sonuçlanmadığı gibi, kapitalizmin daha da güçlenmesine yol açmıştı. 1930 öncesi sermaye birikim tarzının ve ona özgü iktisadi, siyasi kurumların kendilerini yeniden-üretememeleri sonucunda krize düşülmüştü. Kriz sürecinde ise, gündeme yeni gelen Keynesçi politikalar aracılığı ile sermayenin yeniden yapılanması gerçekleştirilmişti. Yani, artık kârlılığını yitiren, yeni teknolojik atılımların önünde engel oluşturan, krizin ortaya çıkmasının da temel nedeni olan sermaye grupları tasfiye edilmiş, sermayenin kesimleri ve sermaye-işgücü arasındaki ilişkiler yeniden tanımlanmış, yeni bir sermaye birikim sürecine girilebilmesi için gereken önkoşullar kriz sürecinde yaratılmıştır.

Büyük savaş sonrası

Dolayısıyla 1946 yılına gelindiğinde, savaş döneminde büyük bir tahribat yaşanmış olmasına rağmen, kapitalizm yeni bir büyük atılım yapmaya hazır durumdaydı. Savaştan nispeten az yara alarak çıkan ABD'nin kapitalist sistem içinde önder konumu edindiği bu dönemde, gelişmiş kapitalist ülkelerde Sosyal Refah Devleti'nin temelleri hızla atılmış ve kısa durgunluk dönemleri haricinde büyümede de süreklilik sağlandığından, Keynesçi iktisadi politikaların uygulanması için elverişli koşullar da varolmuştur.

Savaş sonrasında gelişmiş kapitalist ülkelerde kurulan düzen, hem muhafazakâr, hem de sosyalist partilerden, farklı nedenlerle de olsa, kabul görmüştü. Muhafazakâr partilerin kabulü, Sosyal Refah Devleti'nin iktisadi ve siyasi kurumsal yapısının, yeni sermaye birikim tarzının düzenli işleyebilmesi için gereken koşulları sağlamış olmasına dayanmaktaydı. Sosyalist partilerin yeni düzeni kabulünün temelinde ise, büyümenin sürekliliği sağlanabildiği müddetçe gelir bölüşümünün nisbeten düzeltilebilmesi ve kitlelerin lehine olan sosyal/kültürel reformların yapılabilmesi imkânlarının yeni dönemde yakalanmış olması yatmaktaydı.

— Tabiî, çünkü korumuyor ve Türkiye'yi bir yere götürüyor. Çünkü kıyım oluyor. Jandarma giremedi Ortadoğu'ya. İşgal edildi. Jandarmanın, yani devletin üstüne çıktı Ortadoğu.

Yeni sermaye birikim tarzının işleyişinde sorunlar çıkmadığı müddetçe, sosyalist partilerin bu varlık nedenlerinin tehlikeye düşmesi sözkonusu olmamıştı. Nitekim, savaşın hemen sonrasından itibaren ne sağ'dan, ne de sol'dan varolan konsensusu bozmayı amaçlayan ciddi bir girişim gelmemişti. Yani hem Muhafazakâr, hem de Sosyalist partiler, farklı amaçlardan yola çıksalar da, farklı sınıflara seslenseler de, farklı üsluplar kullansalar da, sonuçta aynı siyasi ve iktisadi kurumsal yapıyı veri almışlar ve onu savunmuşlardır.

1970'li yılların krizi

Ne var ki, 1970'li yılların ortalarından itibaren, savaş sonrasında oluşmuş olduğunu söylediğimiz konsensusun iktisadi boyutunda çözülme başlamıştı. Artık başta ABD olmak üzere tüm gelişmiş kapitalist ülkelerde, savaş sonrasında motor rolünü üstlenen sanayi sektörlerinde büyüme hızları yavaşlamaya başlamıştı. Büyüme süreci sekteye uğradıkça da, Keynesçi iktisadi politikaların uygulanma koşulları ortadan kalkmakta ve dolayısıyla da sermaye-işgücü arasındaki bölüşüm mücadelesi sertleşmeye başlamaktaydı.

Dahası, oluşmaya başlayan kriz koşulları sadece gelişmiş ülkelere özgü olmamakta, kapitalizm bir dünya sistemi olduğundan, tüm ülkeleri etkisi altına almaktaydı. Yani oluşmaya başlayan kriz koşullarının kümülâtif bir niteliği vardı: sistemin bir yerinde -özellikle ABD'de- başlayan büyümenin yavaşlama süreci tüm ülkeleri kısa sürede etkilemekte ve dolayısıyla krize düşülmesini hızlandırıcı etkide bulunmaktaydı. Öte yandan, ekonominin güçlülüğü nedeniyle yıllardan beri tartışılmaz lider olan ABD'nin bu konumunun sorgulanmaya başlanmasıyla birlikte, uluslararası para piyasasında da büyük sorunlar çıkmaya başlamıştı. Savaş sonrasında kurulmuş olan uluslararası iktisadi ilişkilerin yeniden tanımlanmasını gerekli kılan nedenlerden biri de buydu.

Monetarizm

1970'li yılların başlarında oluşmaya başlayan ve sonlarına doğru şiddetlenen krizin, 1930'larda yaşanan boyutta olmadığı açıktır. Bunun temelinde, savaş sonrasında kurumlaştırılmış olan Sosyal Refah Devleti'nin ve kullanılmaya başlanan iktisadi politika araçlarının o boyutta bir krizin yeniden yaşanmasını engelleyici özellikler taşıması yatmaktaydı. Ancak krizin boyutunu kontrol edici işlevi olan bu özellikler, yeni bir krizin ortaya çıkmasını engellemede yeterli olamamıştı.

Temelleri 1930'larda atılan ve savaş sonrasında uzunca bir süre aksamadan sürdürülen sermaye birikim tarzının krize düşmesi, bir yeniden yapılanma sürecini daha zorunlu kılmıştı. 1970'lerin sonuna doğru gerçekleşmeye başlayan bu yeni yeniden-yapılanma sürecine özgü monetarist iktisadi politikaları Batı Avrupa'daki Muhafazakâr partiler bu sürede resmen kabul etmişlerdi. Yani savaş sonrasında oluştuğunu söylediğimiz konsensusun bir yarısını temsil eden Muhafazakâr partiler, oluşmasına katkıda bulundukları konsensusu yıkma aşamasına geçişte fazla zorlanmamışlardı. Ekonominin gerçekleri de gözönüne alındığında bu kendi içinde de oldukça tutarlı bir tavır değişikliği idi.

Konsensusun öbür yarısını oluşturan sosyalist partilerin karşı karşıya kaldıkları sorunlar ise, çok daha karmaşıktı. Çünkü bir yandan kendi varlık nedenlerini oluşturan kurumlar ve politikaların temelleri monetarist politikalar aracılığı ile yıkılırken, yeni ihtiyaçlara cevap verecek sosyalistlere özgü iktisadi politikalar da bir türlü oluşturulamıyordu. Gerçi her ülkede sosyalistlerin alternatif iktisadi program arayışları sürmekteydi ama, yıllardan beri kazanılmış olan sosyal hakları koruyacak, büyümeyi yeniden sağlayacak, gerçekçi ve içsel tutarlılığı olan bir program kısa sürede oluşturulamamıştı. Bunun oluşturulması geciktikçe de sosyalist partilerin bir kimlik bunalımına düşmesi kaçınılmazdı. Nitekim bunun en tipik örneği Fransa'da yaşanmıştır. 1981 Mayısı'nda iktidara gelen Fransız Sosyalist Partisi, bir süre eski iktisadi politikalarını büyük ölçüde aynen uygulamaya çalışmış, bunlar kısa sürede tıkanınca da, temelde Muhafazakâr partilerinkinden fazla farkı olmayan monetarist uygulamaları başlatmıştır.

Kriz ve Türkiye

Avrupa solu'nun önünde duran ve acil çözüm bekleyen sorun, krizi aşmayı sağlayacak ve sol'a özgü değerlerin hayata uygulanmasına imkan verecek bir iktisadi programı kısa sürede oluşturmaktır. Azgelişmiş bir ülke olan, dolayısıyla da gelişmiş ülkelerdeki krizi daha derin bir biçimde yaşayan Türkiye'de de sosyal demokratların önünde duran acil sorun budur. İlginç olan nokta, Türkiye'nin özgün siyasi koşulları nedeniyle ülkemizde sağ'da da benzer bir sorun olmasıdır. Doğru Yol Partisi, uluslararası iktisadi ve siyasi konjonktüre uygun bir iktisadi politika uygulamakta olan ANAP'a karşı, temelde 1950-54 ve 1960'lı yılların "dışsal" olarak belirlenmiş elverişli koşullarının ürünü olan iktisadi politikasını yeniden, fazla değiştirmeden öne sürmektedir. Yeni uluslararası konjonktür ve ülke ekonomisinin son durumu gerçekçi bir biçimde gözönüne alınmaz ise, sağ kesim içinden monetarizme alternatif bir programın kısa sürede çıkması zor görünmektedir. Öte yandan sosyal demokratlar Avrupa'da sol'un yaşadığı kimlik bunalımını daha da yoğun bir biçimde yaşamaktadırlar. Şu anda görülen, sosyal demokratların yeni bir iktisadi program oluşturma açısından karşı karşıya kaldıkları sorunların bilincinde oldukları, ancak buna rağmen çözüm arayışına başlamakta oldukça geç kaldıklarıdır. Sosyal demokrasiye özgü, ülke koşullarını gözönüne alan, uygulanabilirliği olan bir alternatif iktisadi program oluşturulmadığı sürece, iktidarın "alternatifsizlik" sloganı, hiç değilse iktisadi platformda bir süre daha geçerliliğini sürdürecektir. □

Mitterand: O da monetarist uygulamalar yolunu seçmek zorunda kaldı.

SODEP'ten "İşte alternatif!"

AYDIN KÖYMEN

SODEP Genel Merkez yönetiminin en önem verdiği komisyonlardan biri "Ekonomik Sorunlar Komisyonu"ydu. Bu komisyon marifetiyledir ki, SODEP, "ekonomik alanda alternatifim yoktur!" diye meydan okumaya devam eden ANAP iktidarına cevap verecek, sırtını yere getirecekti. Nitekim komisyon üyelerinin seçiminde büyük bir özen gösterildi. Erhal Işıl, Mustafa Timisi, Hikmet Çetin, Kamer Genç, Birgen Keleş, Algan Hacaloğlu, Gündüz Pamuk gibi geçmişte ve günümüzde ekonomik-politik uğraş alanlarında temayüz etmiş, isimleri kamuoyunca bilinen SODEP'li kimi ağır toplar bu komisyonda görevlendirildiler.

Ne var ki, çalışmalarına büyük umutlar bağlanan Ekonomik Sorunlar Komisyonu, zaman içinde şimşekleri üstüne çeker hale geldi. Çünkü bir kere, 14 kişiden oluşan komisyon, çoğu kez çoğunlukla toplanmakta güçlük çekiyor, komisyon üyeleri çalışmalara gereken ciddiyetle eğilmiyorlardı. İkincisi, daha ilk günlerden itibaren komisyon üyeleri arasında önemli fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştı. Bir SODEP MKYK üyesinin tanımıyla, komisyon kısa zamanda Maliye-DPT bürokrasileri arasındaki geleneksel uzlaşmazlığın, parti içinde sergilendiği bir alan haline dönüşmüştü. Ve en önemlisi, zaman hızla akıp gidiyor ama komisyon, hazırlaması gereken raporu bir türlü MKYK'nın önüne getiremiyordu.

Bütün bu eleştiri, söylenti ve memnuniyetsizliklerin doruk noktasına ulaştığı günlerde, komisyon kendisinden beklenmeyen bir sürpriz yaptı ve geçtiğimiz hafta içinde raporunu MYKY'ya sundu.

Genel tespitler

Maliye'nin eski bürokratlarından ve halen serbest mali danışmanlık yapan komisyon raportörü Turgut Atalay'ın açıkladığına göre, MKYK'nın bir taslak olarak kabul ettiği rapor, iki ana bölümden oluşuyordu. Birinci ve hayli hacimli olan bölüm, 24 Ocak 1980'den bu yana uygulanan ekonomik politikaların değerlendirilmesine ayrılmış. SODEP'in "Ekonomik Sorunlar Komisyonu"nun, uygulanan politikaların niteliği ve sonuçlarına ilişkin olarak yaptığı tespitler şöyle:

— Bu politikalar sonucunda, kalkınma hızı yavaşlamış, üretim ve yatırımlar azalmış, sanayileşmeden vazgeçilmiştir.

— İşsizlik sosyal barışı tehdit edici boyutlara ulaşmıştır.

— Enflasyon oranı yüzde 60'lara ulaşmıştır.

— Topluma çok pahalıya mal olan ihracat artışına karşın dış açık büyümüş, dış borçlar ülkenin geleceği açısından endişe verici boyutlara ulaşmıştır.

— Türkiye ülke ve toplum olarak fakirleşmiştir.

— Gelir dağılımındaki adaletsizlik artmış, bütçe açıkları büyük boyutlara tırmanmıştır.

— Bu politikalar emekten yana değil, sermayeden yana, yarınları kurtarmaktan yana değil, günü gün etmekten yana, ulusal değil ama dışardan empoze edilmiş politikalardır.

Turgut Atalay, yukarda sıralanan tespitleri rakamlarla detaylandırarak açıklamasını sürdürürken sözünü kesiyor ve soruyoruz:

"Turgut Bey, acaba 24 Ocak 1980'e gelindiğinde ekonomide ciddi bir operasyonun yapılması gerekmiyor muydu? Sizce o tarihte geleneksel politikaların sürdürülme imkânı hâlâ var mıydı?"

Atalay, sorumuzu şöyle cevaplıyor:

"Aslında tabiî 24 Ocak'a gelindiğinde, Türkiye'de ekonomik bunalım vardı. Ekonomide mutlak surette bazı düzenlemelerin yapılması gerekiyordu. Ama öncesinde sosyal demokrat görüşler gerçek anlamda uygulanabilmiş olsaydı, belki de 24 Ocak'a gelinmeyecekti."

Bu cevap karşısında kafamızdan bir an 1978-79 yıllarında CHP iktidarken ekonomik bunalımın daha da tırmandığı geçiyor ama, "herhalde o dönemde sosyal demokrat görüşler gerçek anlamda uygulanamadı" diye düşünüyor ve üstelemekten vazgeçiyoruz.

Alternatif

SODEP "Ekonomik Sorunlar Komisyonu"nun hazırladığı raporun ikinci bölümü, ekonominin içinde bulunduğu olumsuzluklardan kurtuluş yollarını içeriyor. "İşte alternatif" diyoruz içimizden ve komison raportörü Turgut Atalay'ı dikkatle dinlemeye hazırlanıyoruz. Fakat Atalay tam söze başlarken dayanamıyor ve meseleyi daha bir açıklığa kavuşturmak için kendisine şu soruyu yöneltiyoruz:

"Turgut Bey, acaba komisyon çalışmalarında geleneksel sol politikaların revize edilmesi ve daha iyi uygulanır hale getirilmesi noktasından mı hareket etti, yoksa kriz yönetimini de içeren yeni bir öneriler demetinin gerekliliği noktasından mı?"

Turgut Atalay'ın cevabı kısa ve net:

"Komisyonun hareket noktası kesinlikle Türkiye'de daha önce eksik uygulandığını söylediğim politikaların revize edilmesi değildir."

Bu cevabın ardından Atalay önündeki rapordan okumaya başlıyor SODEP'in "alternatif program taslağı"nı ve dinliyoruz.

"Özgürlükçü demokrasi aynı zamanda bir alternatifler rejimidir. Demokrasilerde kişilerin de, politikaların da alternatifi vardır... Beş yıldır Türkiye'de uygulanan çağdışı kapitalizm alternatifi, programıyla, ilkeleriyle, demokrasi ve özgürlükler anlayışı ile sosyal demokratlardır. Bu nedenle alternatif sorunu sosyal demokratların sorunu değildir. Alternatif, bugüne kadar uyguladığı politikalarla ekonomik ve sosyal sorunlara çözüm getiremeyen ve bunları giderek ağırlaştıran sağın sorunudur."

Gözlerimiz hayretle açılıyor ama, Atalay okumaya devam ediyor.

"Yıllık büyüme hızını yüzde 7'nin üzerine çıkaramayan bir Türkiye, temel ekonomik ve sosyal sorunlarına çözüm getiremez. Hızlı bir büyüme ile birlikte başta işsizlik ve ödemeler dengesi olmak üzere önemli sorunların çözümü de ancak sanayileşme ile mümkün olabilir. Böyle bir amaca özgürlükçü ve katılımcı demokrasi içinde, devletin etkin olacağı bir planlama ile ulaşılır."

"Evet, şimdi galiba çözüm önerileri?" diye kesiyoruz raportörün sözünü ama, Atalay "İzninizle şimdi ben SODEP'in ekonomi anlayışının özünü anlatmaya çalışayım" diyerek okumayı sürdürüyor.

Atalay okumayı sürdürüyor ve biz de sektör sektör SODEP'in neden yana olduğunu ve neye karşı bulunduğunu bir bir öğreniyoruz, fakat bir türlü yandaş olunan şeylerin hangi kaynaklara, hangi araçlara başvurularak nasıl gerçekleştirileceğini anlayamıyoruz.

SODEP'in "program taslağı", tam istihdama ulaşmak için hızlı sanayileşmeyi, yeniden inşayı, kısa vadede altyapı projelerini realize etmeyi öngörüyor ama bunları hangi kaynaklara başvurarak gerçekleştireceğini açıklamıyor.

SODEP'in "program taslağı", tarımda verimlilik artışını sağlamak için sübvansiyonları, destek alımlarını artırarak sürdürmeyi öngörüyor ama yine bunlar için gerekli kaynakların nasıl sağlanacağını karanlıkta bırakıyor.

SODEP "program taslağı"nda, banka ve sigorta sistemlerinin devlet egemenliğine sokularak bankaların holdinglerin kontrolünden kurtarılacağı belirtiliyor ama, nasıl bir faiz politikasıyla tasarrufların yatırımlara dönüştürüleceğinden hiç söz edilmiyor.

SODEP "program taslağı"nda, günlük kur uygulamasından vazgeçileği söyleniyor, ama IMF ve Dünya Bankası ile ilişkilerde doğacak sorunlar karşısında ne yapılacağına değinilmiyor.

SODEP "program taslağı"nda, bütçe açıklarına son verileceği belirtiliyor ama örneğin son yıllarda bütçelerin yarıya yakın kısmını alıp götüren savunma harcamaları konusunda bir tedbir önerilmiyor.

Turgut Atalay'ın yanından, açık söyleyelim, tatmin olmamış bir halde ve biraz da hüzünle ayrılıyoruz...

* * *

Atalay'la görüşmemizin ertesi günü konuştuğumuz bir SODEP MKYK üyesine izlenimlerimizi aktardığımızda ise şu cevabı alıyoruz:

"Maalesef bu rapor, adeta bir 'nerede kalmıştık raporu'dur... Sanki dünyada ve Türkiye'de koşullar hiç değişmemiş gibi."

Sanırız ortaya çıkan rapor'dan çoğu SODEP'li gibi Genel Başkan İnönü de pek tatmin olmamış ki, İstanbul'a her gidişinde Öztin Akgüç'le birlikte uzun uzun ekonomik sorunlar üzerinde çalışıyor. □

Gündüz PAMUK:

Sağın pisliği sola kalır

— Siz SODEP'in ekonomi komisyonunun üyesisiniz. Aynı zamanda İstanbul'da da bir arkadaş grubuyla çeşitli çalışmalar yaptığınızı öğrendik. Kısaca bunlardan bahsedebilir misiniz?

— Ben doğrusu on dört kişilik komisyondan bir şey çıkabileceğini sanmıyordum. Çünkü on dört pırlanta gibi adam bir araya gelse bir matematik problemini zor çözer. Bu işler en çok üç beş kişilik, başını bir kişinin çektiği işlerdir. Onlar hazırlar, öbürleri bunlara yardım eder. Komisyona seçilmeden önce görüşlerine çok itibar ettiğim bazı değerli iktisat profesörleriyle devamlı temas halindeydik, toplantılar yapıyorduk. Bu arkadaşları ben daha çok kamu maliyesi ve dış ticaret konularındaki görüşleriyle çok gerçekçi bulurum.

Ekonometrik modele gelince: Bizim eski planlama grubumuzun 1978'de yazdığı bir kitap var, **Uzun Vadeli Planlama**. Onun içerisinde Tinbergen, makro ve mikro planlamanın çok farklı şeyler olmadığını anlatır. Ayrıca yazar Hollanda'da bugün uygulanan ulusal modeli on oniki yılda yerine oturttuk der. Türkiye'de de model çalışmalarının başlaması lazımdı. Bu konuda geçen yaz bir makale yazdım. Bu makalenin şansı pek yaver gitmedi. Daha sonraları **İktisat Dergisi**'nin sosyal demokrasiye ayrılan sayısında Mehmet Tütüncü Bey'in bir kitap tanıtımı vardı. Yazıda ayrıca Türkiye ile ilgili çeşitli ekonometrik modellerin tanıtımı vardı. Orada anlatılan modellerden birini alıp toplantılara başladık. Bu toplantılarda belli bir noktaya gelindi.

— SODEP'in hazırladığı programa baktığımız zaman, birtakım güzel hedefler var, ama bu hedeflere nasıl ulaşılacağına ilişkin somut bir bilgi yok. Böyle bir modelle çalışmak ayakların yere basması açısından önemli olabilir mi?

— Bilemiyorum, ama politikacı olamayacağım galiba. Komisyondayım ama komisyonun hiçbir toplantısına katılamadım. Özellikle sol partilerde bu işler çok zor oluyor. Bu kadar kişi bir araya geldi mi, mutlaka bir şeyler ortaya çıkmalı. Ben arkadaşlarımın yaptığının yanlış olduğunu söyleyemem, ama taslak gördüğüm kadarıyla genellikle her şeyin yapılabileceğini vurgulayan bir belge. Benim on-on beş yıl mikro planlamada çalışmış, beş kuruşu eksilse bu işin yürümeyeceğinden endişe eden bir yapıya sahip olduğumu düşünürseniz, bunlar nasıl olacak diye bir soru sormam doğal. Bu nedenle ben bunlara kritik büyüklükler diye bir boyut ekledim. Özal'ın ekonomisi bir süre sonra kesinlikle kayalıklara çıkacak. Daha önceki örneklerde olduğu gibi bir sol parti veya koalisyon bu pisliği temizliyor. Bu pisliği temizlerken elinizde birtakım rakamlar olmalı; dış borcunuz ne kadar, petrol faturanız ne kadar, hangi sanayiler kaç parayla çalışıyor? Tüm paranızı ithalata veremezsiniz. Bir süre sonra denecek ki, şu kadar döviziniz var, tabiî burada da dış kaynakların bize iyiniyetle davrandığını varsayıyoruz. Eğer Ecevit hükümetine yaptıkları gibi çok soğuk hareket ederlerse o paraları bile bulamayabiliriz. Fakat bu borçlanma içersinde bu işler ne olur, nereye kadar gidilir ve eldeki kritik ihtiyaçlar, kritik büyüklükler nelerdir? Ben bunların peşine gidilmesi lazım gelir diyorum. Bunun faydası bir ekonomik modelin içinde çeşitli alternatifleri değerlendirme imkânı vermesidir. Mesela 1978'de vergilendirme yüzde 19.7 idi, beş yılda Sayın Özal önce yüzde 16'ya sonra, yüzde 14.7'ye düşürdü. Bu oran 1985'in ilk dört ayında yüzde 12.6 olmuş, KDV bunu biraz artırır. Bu yıl yüzde 14.7 bile olsa yüzde beşlik bir düşüş var. GSMH'mızı elli milyar dolar kabul edersek, vergilendirmede 1978 oranını tuttursanız bu iki buçuk milyar dolar olur. Buna karşılık petrol faturamız neredeyse üç milyar dolar.

— Bunun da bir şartı var, borç almadan ödemeler bilançosunu denkleştirmek. Bunu nasıl yapacaksınız?

— Bazen ne düşünüyorum biliyor musun? Atatürk, zamanında bu fedakârlığı isteseydi acaba yapabilir miydi? Böyle bir iş için o kadar büyük bir millî birlik lazım ki. Başbakan Felipe İspanya'da on dört ay sonra iki adamını harcadı. Bu nedenle bugün bizim bu politikalara mecbur olduğumuzu söylemek Sayın Teoman Erel'in yazdığı gibi Türkiye kalkındıktan sonra 1914'te mandacıların dediklerine eş olmak mı demek? Dolayısıyla bu politikalara hayır demeye mecburuz, mecburuzdan kastım bunun tek alternatif olmasıdır. □

Ekonomik sorunlar çözümlenme aşamasına gelmedi

Katılanlar:
Prof.Dr. Erdoğan Alkin (İ.Ü. İktisat Fakültesi öğretim üyesi)
Doç.Dr. Taner Berksoy (H.Ü. Ekonomi Bölümü öğretim üyesi)
Prof.Dr. Nuri Karacan (İ.Ü. İktisat Fakültesi eski öğretim üyesi)
Yöneten:
Seyfettin Gürsel

Enflasyonda son üç ayda ortaya çıkan yavaşlama eğiliminin devam etmesi temel sorunlar çözümlenemediğinden olanaksız görünüyor. Dış ticarette ise hızlı iyileşme dönemi artık geride kaldı. Öte yandan yetersiz büyüme, nüfus artışı ve teknolojik yarış nedeniyle işsizliğin artmaya devam etmesi ve önümüzdeki yıllarda önemli bir sorun haline gelmesi bekleniyor.

Soldan sağa: Seyfettin Gürsel Erdoğan Alkin, Nuri Karacan ve Taner Berksoy

Seyfettin Gürsel: 1985 yılının ilk altı yılını geride bıraktık. Bu ilk altı aylık dönemin tüm göstergeleri ortaya çıkmadı, ama enflasyon ve dış ticarete ilişkin rakamlar var elimizde. Diğer ekonomik göstergelere ilişkin rakamlar konusunda da ilk üç ayın verileri esas alınarak tahminler yapmak mümkün. 1985 Özal iktidarı açısından kritik bir yıl. Çünkü, şimdiye kadar uygulanan politikalarla Türkiye kimi makro ekonomik dengeleri az çok tutturmayı başarmıştı. Özellikle de ödemeler dengesi sorununu kısmen çözümleyebilmişti. Ama gerek enflasyon, gerek yetersiz büyüme ve işsizlik, gerekse bozulan gelir bölüşümü sorunlarına çare bulunamadı. Bu konulardaki bir başarısızlık Özal Hükümeti'nin tekrar seçilme hattâ bu işi 1988'e kadar götürme şansını belirleyecek gibi görünüyor. İsterseniz bu genel çerçeve içerisinde konuya enflasyonla girelim. Biliyorsunuz gerek Başbakan gerek ekonomik işlerden sorumlu Başbakan Yardımcısı Kaya Erdem bu konuda oldukça iyimser bir tablo çizdiler. Onları bu iyimserliğe iten de ilk üç aylık hızlı artıştan sonra enflasyonun son üç ayda yavaşlama eğilimine girmesiydi. Önce Sayın Alkin'e soralım; enflasyon hızı düşmeye devam edecek mi?

Enflasyonda düşüş geçici

Erdoğan Alkin: Ben kısa dönem için iyimserim, fakat uzun dönem için iyimser değilim. İlk üç aydaki fiyat artışlarının KDV'nin gelmesinden, arka arkaya KİT zamlarından, akaryakıt fiyatlarındaki artıştan ileri geldiğini biliyoruz. Yani maliyetler fiyat artışlarını itti. Bu nedenle daha sonraki aylarda enflasyonun eski aylardaki hızla gitmeyeceğini zaten tahmin ediyorduk. Ayrıca geleneksel olarak yaz aylarında fiyat hareketleri, bayram haftaları dışında ve onu izleyen haftalar dışında yavaşlıyordu. Fakat bu kadar hızlı ve çabuk bir yavaşlama beklemiyorduk.

Bununla birlikte bundan sonraki aylarda ortaya çıkacak fiyat artışlarını ve sonbaharda hızlanacak fiyat artışlarını üstüste eklediğimizde yıl sonu itibariyle yüzde 40'ın bir hayli altına inebileceğini ve hattâ yüzde 35'e yaklaşabileceğini söyleyebiliriz. Ama yüzde 25'lere inemeyeceğini kesinlikle söyleyebiliriz. Bununla birlikte acaba bu enflasyonun denetlenmeye başlandığını gösteren bir işaret midir? Sanmıyorum. Bu yüzden ben kısa dönemde iyimserim uzun dönemde iyimser değilim, dedim. Özellikle Mayıs ayı başından itibaren emisyon artışlarına ve henüz elimizde olmayan, rivayet mahiyetinde olan bütçe performansına, vergi gelirlerinin girişine baktığımızda önümüzdeki senenin başına hattâ bu ayın Aralık ayına bile yansıyacak birtakım talep genişlemeleri fiyatları tekrar ileri itmeye başlayacak. Bu talep genişlemelerinin birtakım emareleri var. Yani biz 1985 yılının sonunda enflasyonu yüzde 35'e yakın bir düzeyde bitirebiliriz, ama 1986 yılında inişin devam edeceğini söylemek çok zor.

Ben bütünüyle hükümetin uyguladığı politikalarla enflasyonu henüz kontrol altına almış olduğu izleniminde değilim. O bakımdan da uzun dönemde iyimser değilim. Çünkü hükümet eliyle yaptığını öbür eliyle bozuyor. Bundan şunu kastediyorum: Bir yandan istikrar politikasını uygulamaya çalışıyor, ama para basıyor öte yandan da, KİT zamlarıyla maliyetleri yükseltiyor, enerji de dahil olmak üzere ana girdi fiyatlarını yükseltiyor. Para basıp talep enflasyonunu kontrol altına alamadığı için faizlerin yüksek kalmasına ve kurların hergün yükselmesine neden oluyor. Yani aynı ateşin iki tarafından birden yakıt dökmüş oluyor. Ve böylece ortaya, maliyetlerin ittiği, talebin çektiği bir enflasyon çıkmış oluyor. Tabii özel sektöre de maliyetleri fiyatlara bindirmek için güzel bir fırsat vermiş oluyor. Kapısında müşterisi hazır bekleyen bir üretici, satıcı maliyet yükselmelerini rahatlıkla fiyatlara yansıtabildiğine göre, elastiklikler elverdiği müddetçe, hükümet enflasyonu tam denetim altına almamakla ve enflasyonu bahane ederek KİT'lere devamlı zam yapmakla, kurları hergün ayarlamakla, faizleri yüksek tutmakla adeta çift taraflı bir kısır döngü içerisine kendini sokmuş oluyor.

Erdoğan Alkin: "Türkiye bir Uzakdoğu ülkesi gibi ekonomisini, kalkınmasını ve sanayileşmesini ihracata dayandırmak zorunda olan bir ülke değil. Önemli ihracat atakları yapmak zorunda değiliz"

Seyfettin Gürsel: Peki Sayın Karacan, Alkin'in çizdiği bu tablo için ne diyeceksiniz?

Endekslerle oynanıyor

Nuri Karacan: İsterseniz kısaca rakamlara bir bakalım. 1984 yılına göre DİE'nin toptan eşya fiyatları endeksi ilk altı ayda yüzde 34.4 yükselirken, bu yıl 19.4 yükselmiştir. Bu ilk bakışta iyi bir düşüş gibi görülüyor. Fakat düşüşü sağlayan faktörleri tam kestiremiyoruz. ikinci olarak İTO'nun toptan eşya fiyatları endeksine baktığımız zaman, bu endeksin geçen yılın ilk altı ayında yüzde 29, bu yılın ilk altı ayında yüzde 22.9 olduğunu görüyoruz. İki endeks birbirinden hayli farklı tablolar çiziyor. Bu durum sayılarla ve endekslerle bir hayli oynandığı izlenimini ortaya çıkarıyor. Özellikle son iki ayın İTO'nun toptan eşya fiyatları endeksinin DİE endeksinden hayli yüksek olması bu kuşkuyu artıyor. Meseleye şu açıdan bakmak yararlı: 1980'den bu yana veya Özal Hükümeti'nin başa geçmesinden bu yana neden enflasyon kontrol altına alınamadı? Bunun üzerinde durmak gerekir. Zannediyorum burada Özal önemli bir hata yaptı. Eğer parasal bir yaklaşımla gitmek istiyorsa bütçeyi denk tutması ve para arzını da eskisine göre daha az artırması gerekirdi. Ama 1984 başında yaptığı ilk iş birtakım vergileri kaldırmak oldu. Bu vergileri kaldırmak önemli bütçe açıklarına yolaçtı. Bunu ancak kesin olarak 1984 ortalarında farketti. Ve o sırada da yaptığı şey emisyona başvurmak oldu. Böylece bir yandan sıkı para politikası uyguluyorum derken tam aksini uygulamış oldu. Bir yandan bütçe bir yanda da para arzındaki artışlar. Para arzındaki artışlar da özellikle kamu kesiminin beslenmesinde devreye girdi.

Seyfettin Gürsel: Aslında dar anlamda para arzı artışının hem geçen yıl, hem de bu yılın ilk altı ayında enflasyon hızının bir hayli altında kaldığını görüyoruz.

Nuri Karacan: Onu isterseniz hemen açıklayayım. Şuradan doğdu mesele: Aynı zamanda üç aylık faiz haddini artırdı, buna karşılık vadesiz mevduata verilen faiz haddini düşürdü ve bunun sonucu olarak da vadesiz mevduat büyük ölçüde düşüş gösterdi. Vadesiz mevduattaki düşüş hızı emisyondaki artış hızını aştı. Ve bunun sonucu olarak da Ml yani dar anlamda para arzı rakamlarına bakanlar para arzında bir azalış varmış izlenimine kapıldılar. Buna karşılık geniş anlamda para arzı çok hızlı bir gelişim gösterdi ve çoğu defa da buradan çekilen faizler doğrudan doğruya harcamaları artırıcı bir faktör olarak ortaya çıktı.

Erdoğan Alkin: Bir de M3 var. Müsaade ederseniz onu da söyleyeyim. Tabiî hesabı olmayan bir para arzıdır. Yurt dışında deneniyor, ama Türkiye'de denenmesi mümkün değil. Fakat anladığımız kadarıyla hem çok büyük meblağlı çekler hem de devlet tahvilleri, hazine bonoları para gibi sirküle ediliyor. Adeta bir M3 var ortada, ama onun boyutlarını hiç bilmiyoruz Türkiye'de.

Nuri Karacan: Özal Hükümeti 1985 başında KDV'yi yürürlüğe sokarken aynı hatayı bir kere daha işledi. Yeni koyulan bir verginin getireceği vergi hasılatı çok kesin değildir. Üstelik halkın vergi konusunda tam bilgili hale gelmesi üç ayı aldı. Nitekim kendileri de yaptıkları hataları daha sonra düzeltmek zorunda kaldılar. Fakat KDV konulurken birtakım vergiler yine kaldırıldı. Hiç değilse şu yol denenmiş olsaydı, KDV konulduğunda diğer vergilere dokunulmamış olsaydı veya oranları düşürülseydi, yeterli vergi hasılatı elde edildikten sonra bu vergiler kaldırılsaydı bütçe açığına başvurmadan yürütmek, geçen seneki hatayı telafi etmek mümkün olurdu. Bu fırsat da olmadı, bu sene yine televizyon reklamları ile devlet tahvillerinin satılmasına çalışılıyor ve bu bir hayli zorlaştı.

Bizdeki bütçe açığı kavramı Batı'daki bütçe açığı kavramından farklı. Borçlanılan her para aslında bütçe açığıdır, biz-

de normal gelirmiş gibi sayılıyor ve sadece Merkez Bankası'ndan alınan avanslar açık kavramı içerisine giriyor. Mesela Merkez Bankası kredilerine başvurulması da bu dönemde büyük ölçüde arttı. 1984 yılında Merkez Bankası kredilerinin dağılımında yüzde olarak hazine avansları tam yüzde 60'ı tutuyor. Daha önceki beş yılda ve ondan önceki yıllarda da bu oran hiçbir zaman yüzde 30'u aşmamıştı.

Şimdi yakın gelecekte fiyatlar ne olacak? Genellikle yaz ayları fiyatların az arttığı aylardır. Zannediyorum Özal Hükümeti buna güveniyor. Fakat işçi dövizleri ve destekleme alımları önemli miktarlarda yeni fonları gerektiriyor. Eğer bu yeni fonlar reel kaynaklardan karşılanmazsa yeniden enflasyonist bir potansiyel doğacak. Genellikle yeni para arzının etkisini göstermesi altı ayla iki yıl arasında bir süreyi alır. Bu süre genellikle Türkiye'de daha önce ortaya çıkıyor. Nitekim geçtiğimiz son dört-beş yıla bakacak olursak, bazı yıllarda yılın ilk yarısında fiyat artışlarının çok daha yüksek olduğunu, bazı yıllarda ise yılın ikinci yarısında daha yüksek olduğunu görüyoruz. Bu da başlangıçta çok kesin tahminler yapmamızı önlüyor. Doğrusu rakamlarla oynanmadıkça ben yüzde 35'i iyimser tahmin olarak görüyorum

Seyfettin Gürsel: Sayın Berksoy Türkiye'de enflasyonun yapısına ilişkin sizin görüşleriniz nelerdir? Eğer bu yapıyı doğru teşhis edersek enflasyonun geleceğini de o kadar doğru tahmin etme şansımız artacak...

Yapısal duvar

Taner Berksoy: Ben Özal Hükümeti'nin bu politika dizisiyle enflasyonu belli bir düzeyin altına indiremeyeceği kanaatindeyim. Senenin ortasında oturup rakamlara bakarak "bu enflasyon düşüyor mu?" diye konuşmayı pek anlamlı bulmuyorum. Bir sürü görüş ortaya çıkıyor ve şu anda da bunu yapıyoruz. Anlamlı gelmemesinin nedeni, geri dönüp enflasyonlu döneme baktığımızdaki şöyle böyle sekiz seneyi geçiyor yüksek oranlı enflasyon dönemi, bir takım şeylerin olmadığını, olmayacağını, fiyatların gelip belli sınırlara, belli yapısal duvarlara çarpıp adeta durduğunu görüyorum ben. Bu, bir miktar olaya yanlış teşhis konulmasından kaynaklanıyor. Başından beri olaya parasal bir teşhis konuluyor ve hep aynı çelişki içine düşüyoruz. Eğer olay parasal bir olaysa, bir talep şişkinliği olayıysa onun aletleri vardır, uygulanır ve uygulandığı da söyleniyor. Sekiz senedir her hükümet IMF denetiminde istikrar programıyla bunu uyguluyor ve talep geri çekilemiyor. Acaba uygulayamıyorlar mı, uygulamak mı istemiyorlar? Bunu çok iyi teşhis etmek lazım. Sanıyorum Sayın Alkin uygulamıyorlar diyor, ben de uygulayamıyorlar diyorum. Uygulayamıyorlar noktasında yapısal duvarlara çarptıklarını zannediyorum. Parayı neden kontrol edemiyelim, ederiz. Özellikle istikrar döneminde üretimin yavaşlamasını, işsizliği gözönüne aldıktan sonra bana kalırsa para kontrol edilebilir, eğer edilebilir bir büyüklük ise. Yok eğer edilebilir bir büyüklük değilse, parayı kontrol etmeye kalktığımızda daha büyük çöküntüler ortaya çıkacaksa, o zaman biz parayı kontrol edeceğiz diye çıkarsak parayı kontrol edemeyiz. Bu, biliyorsunuz, teorideki, para dışsal bir değişken midir, içsel bir değişken midir tartışmasına geliyor. Ben paranın içsel bir değişken olduğuna inanıyorum. Bu nedenle parayı denetleyemezsiniz. Paranın Türkiye'de denetlenebileceği, çekilebileceği, yani talep yönetiminde gelebileceği bir yer var, ondan sonra yapı bozukluklarını düzeltmediğiniz müddetçe enflasyonu belli bir noktanın altına çekmenin olanağı yok.

Birkaç senedir izliyorum, Türkiye'de tipik tekel piyasası fiyat davranışı var. Yani belli düzeylerde, belli gelir kategorilerinde talebin fevkalade daraldığını biliyoruz. Dolayısıyla özellikle 1980'den sonra talepte belirli gerilemelerin olduğu yıllarda fiyatlar arttı. Bu tipik tekel davranışıdır. Dolayısıyla piyasaların oligopolcü, tekelci yapıları Türkiye'de yapısal bir özellikte. Bu yapıların doğurduğu esneksizlikler fiyatları geriletmemizi engeller. Aynı şekilde üretimde esneksizliklerimiz vardır. Bu da yapısal bir duvar teşkil eder. Bana kalırsa Türkiye'de kamu finansmanı tipik bir tıkanıklık noktasıdır. Özel tasarruflar böyledir. Dolayısıyla bunların şu veya bu politikalarla üstesinden gelmedikçe sadece parasal değişkenlerle oynamak suretiyle enflasyonu ancak belli bir yere kadar geriletebilirsiniz. Benim kanımca bu yüzde 20-25 civarındadır. Bunun dışında bu yapısal noktalarda çözüm getirecek politikalar olması lazım. Bunun da çok uzun dönemli birtakım düzenlemeleri gerektirdiği kanısındayım. Mesela bu oligopolistik yapıları yıkacak bir ithalat liberazisyonu programı var, ama bunda da ciddi bir kararlılık görmüyorum. Bu politika bu sorunları halletmekten çok başka nedenlerle uygulanan, zaman zaman ilerleyen, zaman zaman gerileyen bir politika görünümü arzediyor.

Bütün bu konuşmalardan şu çıkıyor: Bu hükümet gerçekten enflasyonu belli bir

Nuri Karacan: "Yılın bundan sonraki dönemi için ihracatı yüzde 21 artırmanın zor olduğunu, fakat 7.5 milyar dolar civarında bir ihracat miktarının gerçekleşebileceğini düşünüyorum"

düzeyin altına çekmek istiyor mu, istemiyor mu? Ben bazen kuşkuya düşüyorum. Yüzde 30-40 düzeyindeki fiyat artışları bazen belli noktalarda bazı sorunları aşmalarına yardım ediyor. Hemen ihracat aklıma geliyor mesela. Haziran ayındaki fiyat düşüşü tamamen tarım kesimindeki fiyatların düşmesinden kaynaklanır. İsterseniz onu kolaylıkla ihracata bağlarsınız. Bu sene öyle çok ciddi bir sebze-meyve ihracatı yok, benim bildiğim kadarıyla. Bu kadar dramatik fiyat düşüşleri oradan kaynaklanıyor. İhracat finansmanı mesela enflasyonist bir olaydır. Ondan vazgeçtiğiniz zaman enflasyonu geriletirsiniz, ama o zaman ihracatta çok ciddi problemlerle karşılaşırsınız.

Seyfettin Gürsel: Sanıyorum ihracat ve dış ödemeler konusuna geliyoruz. Biliyorsunuz ihracat olağanüstü artışlar göstermiştir. 1983'te cüzi bir gerileme oldu ama Özal sorumluluğu Kafaoğlu'na attı ve 84'te de bu adeta kanıtlandı ve yüzde 23'lük bir artış sağlandı. Oysa bu yılın ilk altı ayına baktığımızda, özellikle ilk dört ayına baktığımızda, ihracatta geçen yılın ilk dört ayına göre yüzde 4 bir gerileme çıktı ortaya. Beşinci ayda yüzde 23'lük bir artış var ihracatta. Doğrusu ben merak ediyorum, bu kadar farklı rakamlar nasıl ortaya çıktı. Bu konuda ilk sözü Sayın Berksoy'a vermek istiyorum.

İhracatta kolay dönem kapandı.

Taner Berksoy: İhracatta bu kadar yüksek bir oranda artışın ortaya çıkması geçen yılki bazın çok yüksek olmasından kaynaklanıyor, özellikle ilk üç ayda. Geçen seneki rakamlara baktığımızda Mayıs ayında yine hafif bir düşüş var. Geçen yıl Nisan ayında yapılan vergi iade oranları indirimi nedeniyle ilk üç ayın ihracat rakamları abartılmış değerlerdir. 85'in ilk üç ayını bu 84'ün abartılmış ilk üç ayıyla mukayese ettiğinizde bir gerileme var gibi görünüyor. Geçen senenin Mayıs ayı ihracatı da ilk dört aydaki hızdan düşüktür. O da vergi iadesi indiriminden sonraki duraklamadır. Ama bu sene bu yok. Dolayısıyla bu senenin Mayıs ayındaki artışı çok arabtmamak gerekir, çünkü bu rakamlar geçen seneki çarpık gelişmenin bu sene düzeltilmiş ya da düzelmiş halidir. İhracatta da üç aylık, altı aylık gelişmeler enflasyonda olduğu gibi önemli süreler değildir. İhracat da uzun dönemli bir olaydır.

Benim ihracat konusunda şöyle bir tezim var, Türkiye'de ihracatı milli gelirin yüzde 15'nin ötesine zorlamak biraz abestir. Çünkü bu oranda bir ihracat potansiyeline Türkiye'nin sahip olduğu kanısında değilim. Bunu şunun için söylüyorum: Türkiye'de milli gelirin yarısı hizmetler kesiminde ve ticarete konu olmayan mallardan oluşuyor. Diğer yarısı da tarım ve sanayi ürünleridir. Bunların toplamının yüzde 25'ini ihraç edeceğiz demek ürettiğimiz tarım ve sanayi mallarının yarısını dışarıya göndereceğiz demektir. Bu yarının üzerine çıktığımızda çok ciddi problemler olur içeride. Bu yarının üzerine çıkmak için içeride talebi daha çok geriletmek durumunda kalırız. Bunun da yapılabileceğini sanmıyorum.

Şimdi ihracat rakamlarına bu şekilde bakacak olursak, bu seneki ihracat rakamının bu seneki üretim artışıyla bağlantılı olacağını görüyoruz. Şu anda üretim artışıyla ilgili çok sağlıklı veri yok elimizde ama geçen seneyi beş aşağı beş yukarı tekrar edecek gibi. Dolayısıyla yıl sonu itibariyle ihracatın 8 milyar dolar civarına ulaşması iyi bir performanstır, onun ötesine geçmek ise bana göre mümkün değildir.

Bir noktaya daha değinmek istiyorum. Vergi iadesinin giderek azaltılıyor ve kaldırılıyor olması ihracat performasını büyük ölçüde etkiler. Çünkü ihracatı bir anlamda vergi iadeleri ve diğer teşviklerle zorlayarak yapıyoruz. İhraç ettiğimiz mallar ki, bu giderek sanayi mallara kayıyor, belli bir dönemde kurulmuş sanayilerin ürünleri. Bu sanayilerin fiyat-maliyet yapısı açısından uluslararası piyasalarda çok ciddi bir rekabet sözkonusu. Bu nedenle de fiyattaki dezavantajı içerdeki teşviklerle önlememiz lazım. Bunun iki tane sınırı var: Bir, dışarıdan gelen bir sınır var; teşvikleri artırdığımız zaman ya GATT'a çarpıyorsunuz ya AET'ye ya da Amerikan Ticaret Bakanlığı'na çarpıyorsunuz. Ikincisi, teşviklerin finansmanı içeride çok ciddi bir enflasyonist olay. Bir başka nokta: Yıl başı itibariyle şöyle bir izlenim verilmişti -ve bu izlenim daha net olarak ortaya çıkmadı-: Vergi iade oranları kaldırılıp teşviğin kurlarla devam ettirilmesi. O da netice itibariyle belli sınırı olan bir şey. Dolayısıyla ihracatın 81 ve 82'de yaptığı sıçrayış ekonominin kullanılmayan kapasitesinin ve içerde daraltılan talebin ortaya çıkardığı fazlanın çok ciddi teşviklerle dışarıya satılması olayıdır. Bir daha bu performansın gösterilebileceğini sanmıyorum.

Seyfettin Gürsel: Peki, düzenli bir ihracat artışı bekliyor musunuz?

Taner Berksoy: Belli bir raya oturduktan sonra her yıl belli bir ihracat artışı olabilir. Ortada şöyle bir dezavantaj var ve sanıyorum daha çok bu sene ortaya çıktı, vergi iadelerinin indirilmesi vs. sonucu. İhracat olayı ikili bir olay: Bir, üretebilmeniz lazım, yani ihraç edilebilir nitelikte ve fiyat-maliyet yapısı uluslararası piyasalara uygun mal üretebilmeniz lazım. İkincisi, bu malları pazarlayabilmeniz lazım. Benim gördüğüm kadarıyla, şimdiye kadar böyle bir çaba yok. Fiyatları ve maliyetleri uluslararası piyasalara göre ayarlayalım gibi bir çaba görmedim. Sadece belli eforlarla bunu pazarlayalım gibi bir zihniyet var. Sanıyorum bu pazarlama olayında da hafif bir tempo düşmesi var. Çünkü bütün ihracatçı sermaye şirketleri bütün o vergi iadesi ve teşvikler üzerine kurulmuştu. Adeta bu şirketlerin kurumsallaşmaları oradan kaynaklanıyor. Bu şirketlerde görebildiğim kadarıyla bir moral bozukluğu var.

Taner Berksoy: "Türkiye'de ihracatı milli gelirin yüzde 15'inin ötesinde zorlamak biraz abestir. Türkiye'nin bu oranda bir ihracat potansiyeline sahip olduğu kanısında değilim"

Ayrıca biliyorsunuz, ihracatta Ortadoğu'nun payı son yıllarda büyük ölçüde arttı. Uluslararası ticarette önemli olan rekabet, kalite gibi saikler bu ülkelerle yaptığımız ticarette önemli rol oynamıyor. Ticaretimiz daha çok takasa dönüşmüş vaziyette. Takas olayı bir miktar ekonomik, ama belli bir siyasal boyutu da var. Bu bölgeye yaptığımız ihracatın bundan böyle önemli ölçüde artması için olağanüstü siyasi gelişmelere ihtiyacımız olabilir.

Seyfettin Gürsel: Sayın Karacan ihracatın bugünkü durumu ve geleceği için siz ne diyeceksiniz?

Nuri Karacan: İsterseniz 85 Mayıs'ından başlayayım. Gerçekten önceki üç aya oranla ihracatta önemli bir sıçrama oldu Mayıs ayında. Fakat bazı sıçramalar tesadüften doğar. Bakarsınız sürekli trend gösteren cinsten bir artış değildir ve bir-iki aylık sıçramalardan anlamlı sonuçlar çıkarmak zordur.

Bu yıl için ihracat artışında diğer önemli bir faktör, uluslararası piyasalarda doların değer kaybetmesidir. Geçen sene ters eğilim nedeniyle Türkiye'nin ihracatı olduğundan daha küçük bir rakam olarak gözükmüştü. Çünkü genellikle hangi dövizle satış yaparsak yapalım dolar olarak gösteriyoruz. Halbuki şimdi baktığımız zaman yılbaşından bu yana TL'ye göre en düşük artış gösteren yabancı döviz dolar oluyor. Bu nedenle bu yıl diğer dövizlerle yaptığımız ihracattan daha kârlı çıkıyoruz. 1985'in ilk beş ayına baktığımızda ihracatın binde 9 arttığını görüyoruz. Buna mukabil ithalat yüzde 6 bir artış gösteriyor. Dış ticaret açığına bakacak olursak, geçen yılın ilk beş aylık açığına oranla yüzde 21'lik bir artış var. Yani ithalatı ve dış ticaret açığını gözönüne aldığımızda çok iyimser olmamız mümkün değil. Sayın Özal TV'de ihracatın bu yıl

8 milyar doları bulacağını söyledi. Bu da bundan sonraki dönemde, yani kalan 7 ayda ihracatın geçen yılın aynı dönemine oranla yüzde 21 artmasını gerektiriyor. Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik koşullarda bunun gerçekleşebileceğini zannetmiyorum. Önümüzdeki 4 yıllık dönemde planda öngörülen ihracat artışlarını yakalamak çok zor. Plan mekanik artışlar öngörüyor. Dünya koşulları devamlı değişiyor ve bizim üretim yapımızda da tıkanıklıklar var. Ayrıca yurt içinde enflasyonun düşürülmesi bazı mallar için ihracatın azaltılmasını öngörüyor.

Yılın bundan sonraki dönemi için ihracatı yüzde 21 artırmanın zor olduğunu, fakat 7.5 milyar dolar civarında bir ihracat miktarının gerçekleşebileceğini düşünüyorum, çünkü pek çok lüks malın ithal edildiğini görüyoruz. Diğer bir faktör de dış borçların çok artmış olması. Bu faktör ilerde ithalatın kendiliğinden sınırlanmasına yolaçacak.

nin başını belaya sokmak mecburiyetinde değiliz. Ben biraz farklı düşünüyorum: Türkiye için önümüzdeki beş yıllık gelecekte bile döviz fazlası vermek enflasyonun kontrolu açısından son derece tehlikeli. Biz olabildiği kadar tedavüldeki paranın bir kısmını emebilecek bir dış açıkla daha dört-beş yıl yürümek zorundayız. Onun için makul bir borçlanmayla döviz gelirlerinin ithalatın tamamını finanse etmek için böyle beş yıllık bir hedef düşünüyorum. Bunu gelecek sene gerçekleştirmeye kalkacak olursak, bir kere dış açık iç talebin bir kısmını masedemeyecek demektir. Bu mesela Peru'nun başına olmadık işler açtı, enflasyonu kontrol altına alamadı. Bizimkine benzer bir istikrar politikası uygulayayım derken 1980'den önce enflasyonu yüzde 100'ün üzerine çıkardılar. Onun için çok atak olmaya gerek yok. Mütevazi boyutlardaki ekonomimizi yüzde 5 veya 5.5 oranında büyütecek projeksiyonlar yapmamız lazım.

Şimdiye kadar işsizlik rejimi zorlayacak siyasal ve toplumsal bunalıma neden olmadı. Bu önemli bir şanstı. Ama gelecekte bu şansa fazla güvenmemek lâzım.

Seyfettin Gürsel: Tartışmanın tam bu noktasında sözü Sayın Alkin'e vermek istiyorum. Bu yıl sonunda ihracat hedeflenen miktar kadar artsa bile bu artışı ithalat artışı ile beraber ele almak zorundayız. Çünkü Türkiye'nin ödeme güçlüğüne tekrar düşüp düşmeyeceğini gözönüne almak zorundayız. Bu alandaki gelişmeler şunu gösteriyor: İthalat ilk beş aylık dönemde ihracattan daha hızlı arttı. Bundan sonra aynı şekilde mi gider, yoksa aksine ithalat artışı yüzde 6'da kalıp, ihracat artışı bunu geçebilir mi? Zaten Türkiye'nin ödemeler dengesi sorununu halletmesi için önümüzdeki yıllarda sürekli olarak ihracatını ithalatının üzerinde tutması gerekecek.

Borçlanma devam edecek

Erdoğan Alkin: Durum gayet açık aslında. Makul bir borçlanmayla döviz gelirleri ithalat gereğini karşılamadıkça Türkiye'de sağlıklı bir döviz dengesi kurulduğunu söyleyemeyiz. Yanlız bunun için de çok acele etmememiz gerekiyor. Henüz Türkiye enflasyonun kontrolu açısından döviz fazlası vermeye katlanacak bir duruma gelmedi. Latin Amerika ülkeleri acele edip bu acıyı yaşadılar. Ama şurası da açık ki, makul bir borçlanmayla birlikte döviz gelirleri ithalatı finanse edemeyecek bir düzeyde kaldıkça Türkiye'nin çok riskli bir şekilde dışa bağımlılığı devam edecektir ve eskiden olduğu gibi zaman zaman döviz darboğazı yüzünden bunalımlara girmesi kuvvetle muhtemeldir. Bunu yenmemiz lazım. Şimdi borç ertelemeleri içerisindeyiz ve borçları, bu seneyi saymazsak, önümüzdeki 6 sene içerisine yaydık. Yanlız orta vadeli 7 sene, uzun vadeli 15'le 30 sene arasında yeniden borçlanma durumundayız, dış kredili projeler nedeniyle. Böyle bir dönemin döviz ihtiyacını hesap etmek mümkün. Döviz gelirlerimizin eski aldığımız borçların faizleriyle taksitlerini, yani borç servis yükünü karşılayabilecek kadar veya buna çok yakın bir borçlanmayla birlikte ithalatımızın tamamını finanse edecek bir duruma gelmesi gerekiyor.

Ben de sizlerle aynı kanıdayım: Türkiye ekonomisinin boyutları mütevazi ölçülerde. Hattâ Türkiye ilerde yüzde 5'in de üzerinde büyüme atılımları yapacaksa, bu boyutların çok fazla büyümeyeceğini hepimiz biliyoruz. Türkiye bir Uzakdoğu ülkesi gibi ekonomisini, kalkınmasını ve sanayileşmesini ihracata dayandırmak zorunda olan bir ülke değil. O yüzden önemli ihracat ataklarına kalkıp da ekonomi-

Seyfettin Gürsel: Türkiye'nin dış ödemelerinde 1985'de bir sıkıntı olmayacağını ve gerekli ithalatı yapabileceğini söylüyorsunuz. Buna göre büyüme geçen yılki oranına yani yüzde 5.7'ye ulaşabilir. Bu büyüme oranı 80-83 arasındaki büyüme oranlarıyla mukayese edildiğinde iyi bir büyüme oranı olarak görünüyor. Ancak Türkiye'nin gereksinmeleri açısından, özellikle de işsizlik açısından bu yeterli büyüme değil. Çünkü biliyoruz ki, ekonominin en az yüzde 6.5 büyümesi lazımdır ki, işsizlik bugünkü seviyesinde tutulabilsin. İşsizlik-büyüme ilişkisi konusunda ne düşünüyorsunuz? İlk sözü Sayın Karacan'a vermek istiyorum.

İşsizlik sorunu

Nuri Karacan: İşsizlik sorununu kısa vadeli olarak değil uzun vadeli olarak ele almak gerekiyor. İşsizlik bir yandan hızlı nüfus artışından, kaynak yetersizliğinden, sermaye yetersizliğinden bir yandan da teknoloji transferine mahkum olmamızdan kaynaklanıyor. Kısaca Türkiye'de işsizliğin ABD ve Avrupa'ya göre daha farklı boyutları var. O bakımdan işsizliğin çözümü uzun vadeleri gerektiren bir mesele. Türkiye bu açıdan hedeflerini iyi seçmelidir. Yani enflasyonu mu önleyeceğiz, işsizliği mi önleyeceğiz? Bunlar hep plan işi. Ancak artık hiç kimsenin plana güveni yok. Görünen bir gerçek var: Türkiye'de işsizliğin, bugünkü sınırlar içinde büyüme hızı artsın veya azalsın, artmakta devam ettiğidir. Türkiye'nin bugünkü koşullar altında büyüme hızını zorlaması, eğer enflasyonu indirmeyi amaçlamışsa enflasyonu körükleyecektir. Nitekim 1984'de alınan sonuç bunu göstermiştir. Özal istikrar ile büyüme arasında devamlı yalpaladı. Ve de sonuç ortaya çıktı: Fiyatlarda yüzde 52 artış ve büyüme hızı yüzde 5.7. Birini küçültmeye çalışırken diğeri büyüyor veya tam tersi. Yani enflasyonu düşürmek isterken büyüme hızı düşüyor, işsizlik artıyor ya da büyüme hızını artırmak, işsizliği azaltmak isterken enflasyon artıyor.

Türkiye ancak planlı bir ekonomiyle kamu kesimini genişleterek işsizliğe çare bulabilir. Özel kesime dayanarak işsizliğin çözümü çok daha uzun süreleri gerektirir.

Seyfettin Gürsel: Peki Sayın Alkin siz ne diyorsunuz, işsizlik sorunu çözümlenebilecek mi?

Erdoğan Alkin: Şu ana kadar işsizlik rejimi zorlayacak siyasal ve toplumsal bunalıma neden olmadı. Bu bizim önemli bir şansımız. Ama gelecekte bu şansa fazla güvenmemek lazım. Çünkü Türkiye'de işgücü arzı fazlalığı ile açık işsizlik arasında bir kavram karışıklığı var. Emek piyasasına çıkmamış çalışabilir nüfus içerisinde olanları insani taraf bir yana, politik açıdan pek işsiz sayıp telaşlanmayalım. Elimizdeki en son çalışma maalesef DİE'nin 82 yılında tekrar başlattığı hane halkı işgücü istihdam anketleridir. Oradan anlıyoruz ki, yaklaşık 5.5 milyon ev kadını ve de 2 milyon öğrenci -kentlerde yaşayan- kendilerinin emek piyasasında olmadıklarını söylüyorlar, çalışabilir nüfus içerisinde oldukları halde. Bu bir şans. Tarım kesimini bir tarafa bırakıyorum.

Seyfettin Gürsel: Burada bir şey hatırlatabilir miyim? Aynı anketin sonucunda şöyle bir durum ortaya çıkıyor: Yüzde 9 civarıda bir açık işsizlik var. Buna sayıları 300 bine varan işsiz fakat artık iş aramaktan umudunu kesmiş insanları eklemek lazım. Böylece yüzde 12 civarında bir işsizlik oranına ulaşılıyor. Ve bu da artma eğilimi olan bir rakam.

Erdoğan Alkin: Evet, bunun büyüme istidadını biliyoruz. Türkiye'de yüzde 5'lerde bir kalkınma hızı yeni iş yaratmıyor fazladan. Sayın Karacan devlete ağırlık vermekten söz etti. Şimdi devlet de burada çelişkiye düşecek. Çünkü gayet iyi biliyoruz ki, son on yıl içinde, bunalım dönemleri dahil, Türkiye'de yatırımlar emekten tasarruf yatırımlara kayıyor. Bu eğilim son 5 yılda daha da hızlandı. Bu da teknoloji ithal etme zorunluluğumuzdan doğuyor. Ve dünyadaki bu eğilimin dışında kalmamıza da imkan yok. OECD'nin de sorunu budur, Batı Avrupa ekonomilerinin de sorunu budur. Ortalama olarak OECD ülkelerinde yüzde 9 oranında bir işsizlik, belki 4-5 yıl daha sorun olarak gidecek. Bu şartlar altında Türkiye'de işsizliğin geleceğini ve ne yapmamız gerektiğini planlamasak bile programlamamız lazım. Çünkü bu bir rejim sorunudur aynı zamanda. Bence projeksiyonları 2000 yılına, hattâ daha da ileri götürüp, gerçekçi olarak 2000 yılına kadar bu işsizliği durduramayacağımız, hattâ teknoloji değişikliği devam ettiği için yüzde 8'lik bir büyüme hızıyla bile durduramayacağımız kanısındayım. Burada ümit verici bir gösterge, bütün dünyadaki nüfus uzmanlarının bize verdiği bir haber var: 2000 yılına doğru Türkiye'de doğurganlık azalmaya başlayacak ve 2000 yılından itibaren yıllık nüfus artış yüzde 2'nin altına düşmeye başlayacak. Bence 2000 yılına kadar yüzde 7-8 dahi büyüsek işsizliği durdurmamız mümkün olmayacak. Şu halde önümüzdeki 15 yıllık dönemde sadece ekonomik değil, çok sağlam politik önlemlerin de alınması gerekiyor.

tı da aynı sorunlarla yüzyüze kalacağı için, onların bulacağı çözüm yollarını biz de taklit edebiliriz. Nitekim bu konuda propaganda faaliyetleri bile var. "İşsizliğin çok kötü bir şey olmadığı, morallerinin bozulmaması gerektiği" konusunda, özellikle Fransa ve İngiltere'de yapılan propaganda faaliyetleri var. Gerçekçi olmamız lazım; Türkiye'nin ne bugünkü iç kaynaklarıyla, ne döviz yaratabilme koşullarıyla işsizliği masedebilecek bir büyüme hızına ulaşması önümüzdeki yıllarda mümkün değildir.

Seyfettin Gürsel: Peki Sayın Berksoy bu soruh için siz ne diyeceksiniz?

Teknolojik yarış devletin görevi

Taner Berksoy: Emek tasarruf eden bir teknolojik gelişme olduğu doğru. Yanlız bununla birlikte endüstri kayması olayı da var. Olaya bu yönetimin iktisat anlayışı açısından bakacak olursak, serbest bölgeler kurulması, ücretlerin zorlanarak düşürülmesi, döviz kurunun yükseltilmesinin altında açıkça ifade edilmeyen zımni bir amaç var: Türkiye'de ücret seviyesini yabancı yatırımcılara cazip hale getirmek. Bu demektir ki, emek kullanan alanlara yönlendirme eğilimi var. Bir taraftan teknik gelişmenin bu tür yön alıyor olması bir taraftan da bu yönetimin böyle bir yola gitmesi en azından uzun dönemde çok ciddi bir çelişki olduğunu gösterir.

Erdoğan Alkin: Bir şey eklemek istiyorum. Ücretleri 2.5 dolardan daha yüksek göstermeye başladığımız anda G.Kore ve Tayvan'da olduğu gibi yabancı sermaye kaçar.

Taner Berksoy: Ben de katılıyorum. Bana göre bu Türkiye'de olmayacak olan bir olay. Biliyorsunuz G. Kore'den kaçan sermaye K.Afrika'ya gitmeye başladı. Yani sermaye dolaşmaya başladı. Sermaye teçhizatıyla dolaşmaya başladığında çok ciddi bir ücret rekabeti ortaya çıkıyor. Bu sermayeyi çekebilmek için ekonominin yapısını bütünüyle o olaya yönlendirmeniz gerekir, G.Kore, Singapur gibi. Bunun da Türkiye'de olabileceği kanısında değilim.

İşsizlik ekonomik bir olay ama, Sayın Alkin'in belirttiği gibi Türkiye'de hiçbir zaman çok ciddi bir siyasi olay haline gelmedi. Bu tempoda artacak olursa, siyaset koşullarında normale dönüldüğü taktirde, muhtemelen önümüzdeki dönemde, işsizlik siyaset platformlarında konuşulacak önemli bir konu haline gelecektir. Eğer bu gündeme gelirse, Türkiye'de ilk defa değişik bir seçim iklimi yaşanır. Çünkü şimdiye kadar işsizlik sorun olarak görülmediği gibi, çözümü de siyasi platforma çok ciddi olarak getirilmedi. O zaman

Teknoloji yarışında geri kalmamak için yatırımlarda sermaye yoğun tekniklerin seçilmesi kaçınılmaz görünüyor. Bu yarışta esas görev de devlete düşüyor.

Seyfettin Gürsel: Bu önlemler nelerdir? İşsizlik sigortası....

Erdoğan Alkin: İşsizlik sigortası devletin yapabileceği işlerden bir tanesi. Devlet maalesef, teknoloji yoğun yatırımlara öncelik vermek zorunda kalabilir. Bence özel sektör, imalat sanayinin alt sektörleri dışında çok fazla teknoloji yoğun yatırıma gitme mecalinde değil, ayrıca isteğinde de değil. Devletin, eğer teknoloji yarışında geri kalmak istenmiyorsa, önemli görevleri var. Bu nedenle devlet kendi eliyle yatırım yaparken emekten tasarruf yapmak zorunda kalacak. Sonuçta devlet işsizliğin yaratacağı sorunları erteleyecek önlemleri almak zorunda kalacak. İşsizlik sigortası, askerlik, eğitim sistemi vs. Bunlar aklıma gelen örnekler. Baplanlama olayı çok ciddi olarak konuşulmaya başlanır. Çünkü şu anda hakim eğilim, "bırakalım piyasa sorunları çözsün" şeklindedir. Nasıl çözecek piyasa sorunlarını? İşgücü maliyetini mümkün olduğu kadar aşağıya çekerek. Bana kalırsa çekebildiği kadar aşağıya çekmiştir işgücü maliyetini. Bundan sonrasında çok ciddi rejim sorunu çıkar. O zaman onu ikame edecek çözüm önermek zorunda. Sonuçta sorun ekonomik de olsa çözüm siyasi olacaktır.

Diğer bir konu da, eğer teknoloji böyle gelişiyorsa, ben de Sayın Alkin'le aynı kanaatteyim, özel sektörün bu teknoloji yarışını yakalamaya mecali yok. O taktirde bunu başkası, yani devlet yapacak. Sayın Karacan'ın dediği gibi "bırakınız devlet yapsın".□

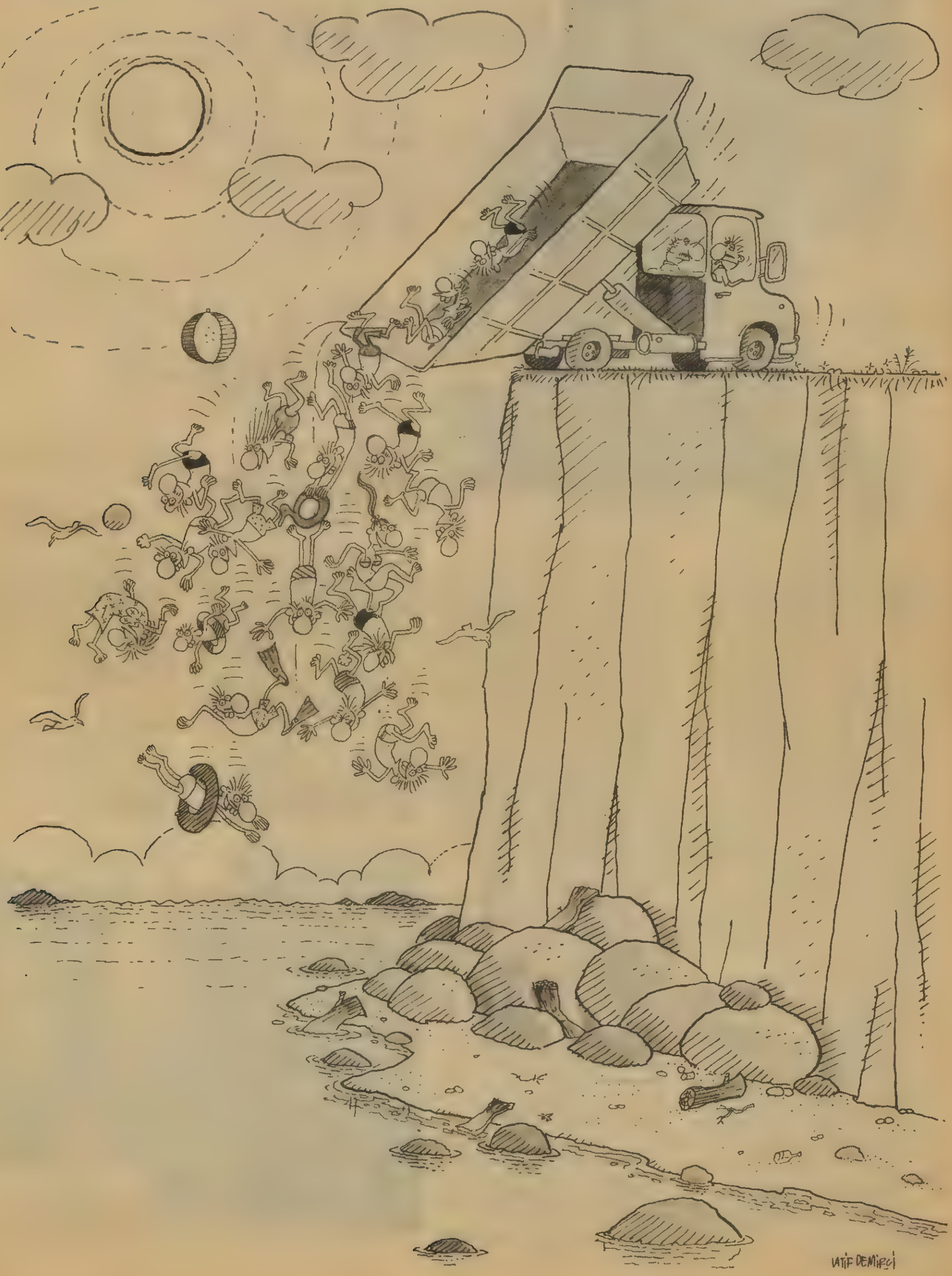
VATİF DEMİRCİ

Eski bir semt olan Galata'da şimdilerde kendilerini insan gözünden gizlemeye çalışan, dört kiliseden hangisinin geçmişine doğru bir yolculuğuna çıkılacak olursa, bir önemli durak olarak mutlaka Papa I. Eftim'e varılır.

PAPA EFTİM'İN TÜRK ORTODOKS KİLİSESİ RÜYASI

OSMAN BALCIGİL

Yıllardan 1924. Aşağıda sözü edilecek olayın tarihine ilişkin olarak bugün, sadece, yılın ilk yarısında cereyan ettiği hatırlanabiliyor.

Galata'nın Necatibey ve Kemeraltı caddeleriyle onlara açılan sokaklarını hıncahınç Rum Ortodokslar doldurmuş. Emniyet, tatsızlık çıkma ihtimalini gözönünde bulundurarak, gerekli tertibatı almış. Herkes Tarlabaşı'ndan hareket ettiği bilinen bir taksiyi bekliyor. Bir süre sonra beklenen taksi gelip Necatibey Caddesi'nin Tophane'ye yakın olan tarafında duruyor. İçinden, siyah giysiler içinde, kırk yaşlarında, yorgun görünüşlü biri iniyor, ağır adımlarla, kalabalığı yara yara ilerliyor...

Kalabalık kulaktan kulağa **kuşkuyu** ve "umut"u fısıldıyor...

Şimdi hatırlanamayan bir nedenle, 1924'ün ilk aylarında Aya Nikola'yla Panayia Kiliseleri'nin Mütevelli Heyetleri birbirlerine girmiş, Galata Sokakları'nda bu kiliselere bağlı bazı kimseler arasında kan gövdeyi götürmüştür. Fener Rum Patrikhanesi'nin müdahalelerine rağmen mesele halledilememiştir.

Taksiden inip kalabalığı yararak Panayia'ya doğru ilerleyen zat, bugün nedeni hatırlanamayan bu meseleyi halletmek üzere arabuluculuğuna başvurulan, **Türk Ortodokslar**'ın lideri Papa Eftim'dir.

Eski bir semt olan Galata'da, şimdilerde kendilerini insan gözünden gizlemeye çalışan, yukarıda isimleri sayılan, dört kiliseden hangisinin geçmişine doğru bir yolculuğa çıkılacak olursa, bir önemli durak olarak, kaçınılmazdır, mutlaka Papa Eftim'e varılır. Bu önemli durak aynı zamanda bir önemli sorudur da: Patrik Athenagoras'ın Türkçe'yi "unuttuğu" için Papa Eftim'in oğlu Papa II. Eftim'e İngilizce olarak sorduğu, ama -sonradan Papa II. Eftim tarafından **iftiharla** belirtildiği üzere- **"karşılığını Türkçe olarak aldığı"** bir sorudur bu, "What is the dream of Turkish Orthodox Church?"

"Nedir Türk Ortodoks Kilisesi rüyası?"

"Türk Ortodoks Kilisesi rüyası" **Papa Eftim**'dir.

İşin hemen başında bir kez de vurgulayarak söyleyelim: Üç kocaman kelimeden oluşmasına rağmen bu rüya, **yalnızca** Papa Eftim demektir.

Sevr Antlaşması imzalanmış, Fener Patrikhanesi Osmanlı'dan ayrıldığını, Yunanistan'a bağlandığını ilan etmiştir. Patrikhane ayrıca Anadolu'daki Ortodokslar'a "Türk olmadıklarını, bu nedenle Anadolu'da yapılan milletvekili seçimlerine iştirak etmemelerinin gerektiği"ni de kiliseler kanalıyla tebliğ etmiştir.

Yıllarca atalarının Orta Asya'dan göç eden Oğuz Boyları'ndan olduğunu düşünen Papa Eftim'in, "Türk Ortodoks Kilisesi rüyası"nı ilk görüşü, sözü edilen tebligatın hemen ertesine rastlar. Papa Eftim, o zaman görmeye başladığı bu rüya'dan bir daha hiçbir zaman uyanamayacaktır.

Papa Eftim, Patrikhane'nin tebligatının hemen ardından Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki yetmişiki metropolitliğin başpiskoposunu ve Ortodoks cemaatlerin sivil liderlerini Kayseri Manastırı'nda bir araya getirir. Bu topluluktan "Fener Patrikhanesi'nin lağvı ve Kayseri'de bir Türk Ortodoks Patrikanesi'nin kurulması" kararını çıkartır. O dönemde Türk topraklarında seksen Ortodoks ruhanî daire vardır. Bunlardan sadece sekizi bu karara iştirak etmez. Karara iştirak etmeyen daireler İstanbul'dadır, Fener'i desteklemektedir.

Bugün sözü edilen kararda imzaları bulunan dini ve sivil liderlerden, kaç tanesinin cemaatlerini önlerindeki yeni dönemde vuku bulabilecek tehlikelerden korumak için bu karara katıldıklarını; ya da tersine, kaç tanesinin bir Türk Ortodoks Kilisesi'nin gerçekten olması gerektiğini düşündüklerine ilişkin olarak yapılacak her tahmin, kaçınılmaz olarak tahmini yapanın hissiyatının ifadesi olacaktır. Örneklenecek olursa, Papa II. Eftim'e göre: "Karar'da imzası bulunan/bulunmayan Anadolulu her Ortodoks 'Fener'in lağvedilmesi ve bir Türk Ortodoks Kilisesi'nin kurulması'nı canügönülden benimsemiştir."

Zaman akıp geçer, harp sona erer. Hükümetler Lozan'da "mübadele kararı" alırlar. Bu, "Papa Eftim'in Türk Ortodoks Kilisesi rüyası"nda bir dönüm noktasıdır: Yunanlılar Lozan Antlaşması gereğince, Yunanistan'daki Türkler'i -Batı Trakya'dakiler hariç- Türkiye'ye verecek, karşılığındaysa Türkiye'deki Ortodoksları -İstanbul'dakiler hariç- alacaklardır. Anadolu'da ikamet edip mübadeleden muaf tutulanlar sadece Papa Eftim ve ailesidir.

Papa Eftim çok kısa bir süre için kavuştuğu kalabalık cemaatini kaybetmiş, Ankara'da ailesiyle kalakalmıştır. Ancak, "Türk Ortodoks Kilisesi rüyası", bu kısa süreli deney esnasında iliklerine kadar işlemiş, kendisini sarıp sarmalamıştır. Cemaatsiz bir kilise olamayacağı için, Papa Eftim bir yolunu bulup cemaat edinmelidir. Bunun da bir tek yolu vardır: İstanbul'a gitmek ve Hükümet'in de desteğiyle oradaki Rum Ortodoks cemaati Türk Ortodokslar haline getirmek.

Papa Eftim'in İstanbul'a geldiği günden Necatibey Caddesi'nde taksiden inip, Merkez Panayia Kilisesi'ne doğru ağır adımlarla yürüdüğü güne kadar başından geçenler, birkaç cümleyle şöylece özetlenebilir: İstanbul'a gelir gelmez Patrikhane'ye davet edilir. Patrik ve Sensinod'un bazı üyeleri görevlerinden ayrılmışlardır, Sensinod'u tamamlatır. Sensinod tarafından Ankara Hükümeti nezdinde Patrikhane'nin temsilciliğine getirilir, alelacele Ankara'ya doğru yola çıkar. Ancak, o Ankara'dayken İstanbul'a gelen ilk Yunan elçisi Politis üç ay içinde Sensinod'u ikna eder ve yeni bir Patrik seçtirir. Bunun üzerine Papa Eftim istanbul'a döner, Fener Patrikhanesi'ni onaltı gün süreyle işgal eder. İşgalinin ilk günlerinde Hükümet'ten gördüğü destek politik nedenlerle bir anda çekilince, Papa Eftim dinî ve sivil liderleri başlarında olmak üzere, Rum Ortodoks cemaatle karşı karşıya ve yapayalnız kalır. İstenmemektedir. Çaresizdir. Patrikhane'den çekilir. Ailesiyle beraber Tarlabaşı'nda bir eve yerleşir.

Hiçbir şeyden dört kiliseye

Aya Nikola ve Panayia Mütevelli Heyetleri arasında arabuluculuk yapmak üzere Tarlabaşı'ndaki evinden bir taksiyle Galata'ya gelirken, ya da kendisini bekleyen ahalinin arasında yürürken, hattâ Panayia Kilisesi'nin kapısından içeriye girerken sanmıyoruz ki Papa Eftim "Ben

1924 yılının ilk aylarında Merkez Panayia arasında büyük bir çatışma çıktı. Fener Rum arabuluculuğu başaramaması üzerine, Papa cemaatleri barıştırdı. Ve Türk Ortodoks Ki

bir gün bu kilisenin, çevre-kiliselerin ve bu cemaatin lideri olacağım" diye düşünmüş olsun. Niyeti, kırgın olduğu bu cemaate ve bu kiliselerin liderlerine son bir iyilik yapmaktır olsa olsa.

Sonradan yine kanlı bıçaklı hale gelecek olan Aya Nikola ve Merkez Panayia Kiliseleri'nin liderlerini barıştırır ve aynı gün Panayia'dan Başpapazlık teklifi alır. Fener'e bağlı hale düşeceğini düşünerek reddeder.

Aradan zaman geçer, Galata'da yine kan gövdeyi götürür. Fener Patrikhanesi Galatalı Rum Ortodokslar'ın meselelerini yine halledemez. Cemaatler ve liderleri oturur düşünürler. Kendilerine Papa Eftim gibi bir lider lazımdır.

Papa Eftim davet olunduktan iki gün sonra, 9 Temmuz 1924 günü Merkez Panayia Kilisesi'nde işbaşı yapıyor ve "Türk Ortodoks Kilisesi rüyası" nı gerçekleştirmek üzere, tekrar kollarını sıvıyor.

Tarih ve alınyazısı

Papa Eftim'in kollarını sıvadığı 1924 yılında, büyük oğlu Turgut Erenerol (Papa II.Eftim) henüz dört yaşındadır. Şüphesiz, bahçelerinde koşturduğu Panayia, Aya Nikola, Aya Yani ve Hıristos Kiliseleri'nin tarihlerinin bir anlamda kendi tarihi, "Türk Ortodoks Kilisesi rüyası"nın da bir anlamda kendi alınyazısı olacağını tahmin edebileceği bir yaş değildir bu.

Bu yıl altmışbeşinci yaşını süren Turgut Erenerol, şimdi kapısında "Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi" yazan ve aynı zamanda bu Patrikhane'ye bağlı tek episkoposluk olan "İstanbul Baş Episkoposluğu"nda "Anadolu Ortodoks Kilisesi"ni "temsilen" kendi tabiriyle "eli böğründe **oturuyor**."

"Evet, bugün sıfırı tüketmiş bulunuyoruz. Nedeni pek çok. Saymakla tükenmez."

- Bir deneyin isterseniz.

"Deneyeyim denemesine ama, evvelâ nereden nereye gelindi bir onu söyleyelim. 24'de peder bey Galata'daki bu dört kiliseyi devralıyor. 26'da Türk Ortodoks Patrikanesi'ni kuruyor. 24'den 38'e kadar olan zaman Kiliseler'in en şaşaalı dönemidir. Türk Ortodoks Patrikhanesi o dönemde altın çağını yaşar. İstanbul'da çıkan sekiz Ortodoks gazeteden üçü Papa Eftim'e iltihak etmiştir. Kiliseler tıklım tıklım insan dolmaktadır. Öyle papazlar yetiştirmiştir ki, o dönemde, hepsi birer dehadırlar. Kültürlü, bilgili adamlardır. Aralarında tıp öğrenimi görmüş olanlar, muharir olanlar vardır. Hattâ Yunanlı olup Papa Eftim'e bağlanan, ölünceye kadar ona bağlı kalan bir papaz bile vardır. İçlerinde bir haçı Tophane'den denize atma törenleri yapılır ki, o zamanlar akıl almaz şeyler. Her merasim akıl almaz kalabalıkta edâ edilir."

"Sonra cemaat yavaş, yavaş azalıyor."

— Neden?

"Şimdi, 1938'de bir kanun çıktı. Bir gün evde peder gazete okuyordu, birden bana döndü -ben onsekiz yaşımdayım o zaman- 'Oğlum biz bu davayı bitirdik' dedi. 'Nasıl?' dedim. Anlattı. Bir kanun çıkmış, o kanuna göre; Vakıf idareciliğine imtihan sistemi getiriliyormuş. 'Biz de Ortodoks değil miyiz? Çalışıp imtihana girer, Rumlar'ın elindeki bütün vakıfları alırız' dedi peder. Hakikaten de öyle oldu. Çalıştık, meselâ Balıklı Rum Hastahanesi gibi Rum Patrikhanesi'nin bel kemiği olan yerleri ele geçirdik. Gelgelelim bu olaylar üstüne Fener'i ve Yunanistan'ı bir telaştır aldı.Türkiye'ye ilk Yunan Hariciye Vekili'nin gelişi o günlere rastlar. Adamın Türkiye'den ilk isteği Vakıflar Kanunu'nun değiştirilmesi oldu. Kanun değiştirildi. Bu kez Rumlar karşı atağa kalktılar. Biz zayıfladık."

— Tek başına bu mu Türk Ortodoks Kilisesi'ni bugünkü durumuna getiren?

"Hayır. Şimdi, devlet hiçbir zaman bir Türk Ortodoks Kilisesi'nin güçlü olmasını canügönülden istemedi. 'Ne olsun, ne kalsın' zihniyetini benimsedi. Lozan'da 'Anadolu'daki Türkleri mübadele etmeyi kabul etmek' fikrinin arkasında da bu yatar."

— Başka?

"Benim dönemimde de devlet hiç desteklemedi bizi. Birkaç örnek vereyim isterseniz."

Papa II. Eftim işbaşında

Papa II. Eftim'in örneklerini aktarmaya geçmeden, isterseniz, bir din görevlisi olarak Türk Ortodoks Kilisesi'ne nasıl dahil olduğuna bir göz atalım.

Yaşı ilerleyen Papa Eftim, "Türk Ortodoks Kilisesi rüyası" sona ermesin diye, ölümü halinde yerini dolduracak olan dinî liderleri seçmeye ve takdis etmeye karar verir. Etrafında cemaat olarak aile efradından başka kimse kalmadığı için de, amcasının oğlu Sokrat'a "Ermiş", yeğeni Nikola'ya "Doran" adlarını koyar, papaz yapar. Oğlu Yorgi'ye de "Turgut" adını verir ve episkoposluğa tayin eder. Her üçünü de takdis eder. 1937'de ruhaniliğin birinci basamağı olan diyagoslukla Kilise'ye dahil olan Turgut Erenerol'un Türk Ortodoks Kilisesi'nin ikinci patriği olacağı böylece açıklanmış olur. Erenerol, 1968'de Papa Eftim'in ölümü üzerine Papa II.Eftim adıyla göreve başlar.

"Şimdi bakın, pederin ısrarlarına dayanamayarak, daha doğrusu ben Amerika'ya giderken üzgün bir sesle 'Benim ideolojim ne olacak?' demesi üzerine kalktım Amerika'dan Türkiye'ye geldim. Vazifeyi devraldım, doğru Ankara'ya gittim. -Türk Hükümetleri'nin maddî ve manevî desteği olmaksızın bu davanın yürüyemeyeceği aşikârdır.- Önce Kemal Satır'la sonra Ferit Melen'le görüştüm, vaatler, vaatler aldım, İstanbul'a döndüm. Hiçbir sonuç çıkmadı."

— Sanıyorum, Diyanet İşleri'nin Milli Birlik Komitesi'ne hazırladığı bir rapor var o dönemde sizle ilgili.

"Evet, Diyanet İşleri'nin Dil Tarih Coğrafya'dan Profesör Rıfkı Melul Meriç'e hazırlattığı bir rapor var. Rapor çok olumlu. Hükümet'e Rum Patrikhanesi'nin etkisini kırmak için Türk Ortodoks Kilisesi'nin gerektiğini tavsiye ediyor. Ama bir sonucu olamadı."

Altta: Papa II. Eftim'in Panayia Kilisesi'ndeki odasının duvarları Atatürk resimleriyle süslü, Ayrıca masasında bir Atatürk heykeliyle bir de Kenan Evren'in üniformalı resmi var.

Üstte: 6/7 Eylül hadiselerinden sonra Türk Ortodoks Kilisesi'nin cemaatinde gözle görülür bir artış kaydedildi. Sonradan özellikle Yunanistan'a göçler nedeniyle bu nüfus düştü. Artık tarih olan törenlerden birinde Papa Eftim (sağdan ikinci) ve Papa II. Eftim (sağdan üçüncü).

— Peki başka hükümetler: AP dönemi, CHP dönemi, koalisyonlar?

"Vaatler, vaatler... Hiçbiri gereken ilgiyi göstermedi. Sadece Kurtuluş Savaşı esnasında ve onun hemen akabinde yüzüne bakılan bir kurum oldu Türk Ortodoks Kilisesi. Sonra da hiç."

— Halbuki ilgilenilseydi önemli bir misyon yüklenebilirdi diyorsunuz.

"Evet. Bakın size bir olay anlatayım: Bilmem hatırlar mısınız. Papa'nın bir Türkiye'ye gelişi vardır. Onun için hükümet bir protokol listesi hazırlıyor, içinde biz yokuz. Bunun nedeni malûm: Fener Rum Patrikanesi küstürülmek istenmiyor. Ben oturup düşündüm kendi kendime. 'Ben bir Kilise'nin lideri miyim? Evet. O halde ben de havalanına gidebilirim Papa'yı karşılamaya. Papa'nın gelişinden iki gün önce Emniyet Müdürü telefon edip ne düşündüğümü sordu. Törene katılacağımı söyledim. Telefon konuşmasından hemen sonra bir telefon aldım. Başbakanlık'tan aradığını söyleyen bir zat -adını söylemedi- 'Gitmeyeceksin' dedi. Gitmedim. Dinî mahiyette bir ziyaretti bu, benim bulunmam gereken bir yerde, Süleyman Demirel, İhsan Sabri Çağlayangil ve Fener Rum Patrikhanesi'nin Patriği bulundu. Athenagoras'ın kuvvetini mi artırmalıydı Papalık nezdinde Hükümet, yoksa bizim mi? Bu bir seçim meselesiydi ve Hükümet seçimini yapmıştı."

— Bunu "uluslararası politik ilişkileri dengede tutma çabası" olarak yorumlamak mümkün değil mi?

"Evet mümkün, ama bir şartla: Bu topraklardaki insanların, hükümetlerin ve devletin, Müslüman olmayanları da Türk olarak kabul edebileceklerine inanmanız gerekiyor. Ben özellikle hükümetlerin böyle düşündüklerine inanmıyorum. Oysa babamın da benim de gerçekten inandığımız bir şeydir bu: Ben elli milyon Türk'ten daha Türk olduğum iddiasındayım, inancındayım."

"Bu iddada olan ve bu görüşe inanan galiba sadece sizin aileniz var."

"Ailem de yok. Sadece ben varım. Biz Anadolu'da mübadeleden muaf tutulan tek aileydik ve nüfusumuz yüzyirmiydi. Öz kardeşim dahil olmak üzere bunlardan bugün bu davaya inanan biri olarak geriye sadece ben kaldım."

— Çocuklarınız?

"Bir tane oğlum var. Yirmi yaşında, Güzel Sanatlar'da okuyor. Ben ona babamın bana yaptığı haksızlığı yapmayacağım. Babam biliyordu bu davanın çıkmaz olduğunu, ama yaktı beni. İstikbali olan bir doktordum, şimdi hiçbir şeyim. Ben oğlumu yakmayacağım.

Dışardan görünüş

Bugün Türk Ortodoks Kilisesi'ne bağlı başta sözünü ettiğimiz dört kiliseden sadece bir tanesinde, Aya Yani'de düzenli olarak ibadet ediliyor. Papa II. Eftim ibadet etsinler diye Aya Yani'yi Keldaniler'e vermiş. Aya Yani sadece pazarları da olsa ziyaretçi kabul ettiği için hayatından memnun olsa gerek. Panayia'da da zaman zaman Hıristiyanlar bir araya gelip dua ediyorlar. Panayia merkez olduğu için Turgut Erenerol hep orada. Odasının duvarlarında asılı eski merasim resimlerine, babasının cüppeli resmine, Atatürk resimlerine ve masasının üzerindeki üniformalı Kenan Evren resmine baka baka "elleri böğründe **oturuyor**."

"Şurada gördüğünüz fotoğraf bir başepiskoposundur. Fransa'da bir kilisesi var. Yanındaki fotoğraf onun talebesi bir genç episkoposun. Genç episkoposun da İtalya'da bir kilisesi var. Bunlar Fransız ve İtalyan Ortodoks Kiliseleri."

"Bundan dört beş sene evvel bana Fransa'dan büyük bir zarf geldi. İçlerinden belgeler, fotoğraflar ve bir mektup çıktı. Mektupta özetle şunlar yazılıydı: 'Biz senelerce müstakil bir patrikhanemiz olmadığı için İskenderiye Patrikliği'ne bağlıydık.' (Bu Patrikhane Yunanlılarındır. Bunun gibi beş patrikhaneleri vardır: İstanbul, Kudüs ve İskenderiye bunlardan üçüdür.) 'Bize mütemadiyen Yunanlılık propagandası yapılıyor. Oysa biz Fransısız İtalyanız. Müsade ederseniz İskenderiye Patrikliği'nden ayrılıp size bağlanmak istiyoruz.'

Mektup böyleydi. Şimdi ben, bu mektubu okuyunca kendi kendime güldüm. Şöyle bir etrafıma bakınıp 'Zavallı' adam dedim kendi kendime, 'sen kime bağlandığının farkında değilsin. Hani patrikhane? Nerede teşkilât? Üzülerek 'Sizi kabul ediyoruz' diye yazdım. Uzun zamandır hiçbir haber gelmiyor. Anlaşılan durumumuz onlar tarafından da öğrenildi. Acı. Çok acı. Babam ve ben direndik, ama boş. İstenmedik." □

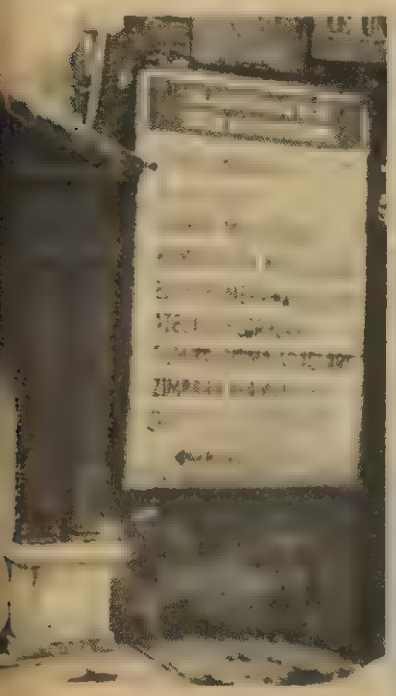

...e Aya Nikola Kiliseleri'nin cemaatleri ...n Patrikhanesi'nin kiliseler arasında ... Eftim'den yardımcı olması istendi. O, ...esi yolunda önemli bir adım attı.

İNSAN HAKLARI

İBRAHİM Ö.KABAOĞLU

İnsan hakları, yaygın kullanımına karşın içi az doldurulmuş kavramlardan biridir. Bu nedenle tanımı ve bilimsel olarak sınırlarının belirlenmesi önemli olduğu kadar güçtür. Yapılan tanımlar, genellikle kavramın temel ögelerini biraraya getirmeye çaba gösterir. Burada yalnızca özgün bulduğumuz üç tanımı not ettikten sonra, kavramın ana ögelerini irdelemeyi deneyeceğiz.

R. Cassin'e göre, **İnsan hakları bilimi**, "bütünü, her insanın kişiliğinin gelişmesi için vazgeçilmez olan hakları ve özgürlükleri belirleyerek, insan onurundan hareketle insanlar arasındaki ilişkileri inceleme konusu yapan, sosyal bilimlerin özel bir dalı" olarak tanımlanabilir. **Tümdengelim** yöntemiyle yapılan bu tanımdan üç önemli öge çıkar: İnsan hakları bir **bilimdir**; bu bilimin ölçütü **insan onurudur**; konusu, buna **saygıyı** sağlayan hakların ve özgürlüklerin araştırılmasıdır.

İnsan Hakları Uluslararası Enstitüsünce bilgisayardan elde edilen tanım şöyle: "**İnsan Hakları**, bir devlet içinde yaşayan ve yasaya aykırı bir davranışla suçlanan veya bir savaş durumunun kurbanı olan, ulusal yargıcın ve (Avrupa Sözleşmesi İnsan Hakları organları gibi) uluslararası örgütlerin müdahalesiyle yasal korumadan yararlanması gereken ve hakları -özellikle eşitlik hakkı- kamu düzeni gerekleriyle uyumlu bulunması gereken, kişiye ve özellikle çalışan insana ilişkin bir bilimdir." Bu tanımda ilkinin tersine **tümevarım** yöntemi geçerlidir. Tanıma göre, belirli durumlarda doğrudan doğruya gözönüne alınan **çalışan insan**dır ve en önemli hak olarak düşünülen, özgürlük değil **eşitlik**tir, insan haklarının sınırı ise **kamu düzeni**dir.

Son olarak, **bağdaştırıcı** yöntemle yapılmış olan bir başka tanımı -Y.Madiot'ya ait- aktaralım: "**İnsan haklarının konusu**, ulusal ve uluslararası düzeyde tanınan ve -belli bir uygarlık durumunda- bir yandan insan kişiliğine saygı ve bunun korunması, öte yandan ise kamu düzeninin sürdürülmesi arasında uzlaşma sağlayan hakların incelenmesidir." Bu tanım, ulusal ve uluslararası olmak üzere insan haklarının **çift boyutlu** olduğunu vurgulayan tek tanımdır. Sonra, tanım uygarlık durumunu gözönüne alıyor; tarihsel ve toplumsal bir bağlamda temel hakların **göreli** özelliğini vurguluyor. Nihayet, birey haklarının karşılaştığı zorunlu sınır olarak **kamu düzeni**nin altını çizerek bilgisayarla ortak bir noktada kesişiyor.

İnsan haklarının en önemli yön ve boyutlarını ortaya koyan bu tanımlara başkaları veya bir yenisi eklenebilir. Önemli olan burada bir tanım çizelgesi oluşturmak değil, insan haklarının içeriğini bilimsel olarak belirlemede gerekli ipuçları elde etmektir. İnsan haklarını tanımlama çabasında şu **üç öge** belirleyici görünüyor: İnsan haklarının muhatabı, yani **kişi** ilk ögeyi oluşturur. İkincisi ise, bu disiplinin konusu olan **haklar** kavramıdır. Kullanılan araçlar ise (insan haklarını) **koruma** sorununa ilişkindir ve son ögeyi oluşturmaktadır.

İnsan haklarının öznesi

İnsan haklarının öznesi olarak **kişi**, bu hakların irdelenmesinde temeldir, kalkış noktasıdır. İnsana saygı, insan onuru ve kişiliği, bu ilk ögeyi anlatır. Ne var ki, tanımların üçü de, insanı **tekil** olarak alıyor. Başka bir deyişle bireyin yalnız başına hareket noktası olarak alınması değişmez ölçü biçiminde karşımıza çıkıyor. Oysa kişi kavramı, hukukta iki kategoriye ayrılır, **gerçek kişi** ve **tüzel kişi** olarak. Kişi haklarından söz açıldıkta, kuşkusuz çoğun gerçek kişi düşünülür. Bununla birlikte **kolektif fenomen** gözönüne alınmalarını yadsımak olanaksızdır. Çünkü bu sonuncular, bireysel hakların toplu kullanımı ve görünümüdür. Gerçekten, kolektif hak ve özgürlükler bir yana bırakılırsa, nicel olarak insan hakları, bireysel hak ve özgürlükler çizelgesine indirgenmiş olacağı gibi, bu sonuncuların da gerçeklik ve etkililiği azalacaktır.

Uluslararası hukuk da tüzel kişileri tanıyor. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ile

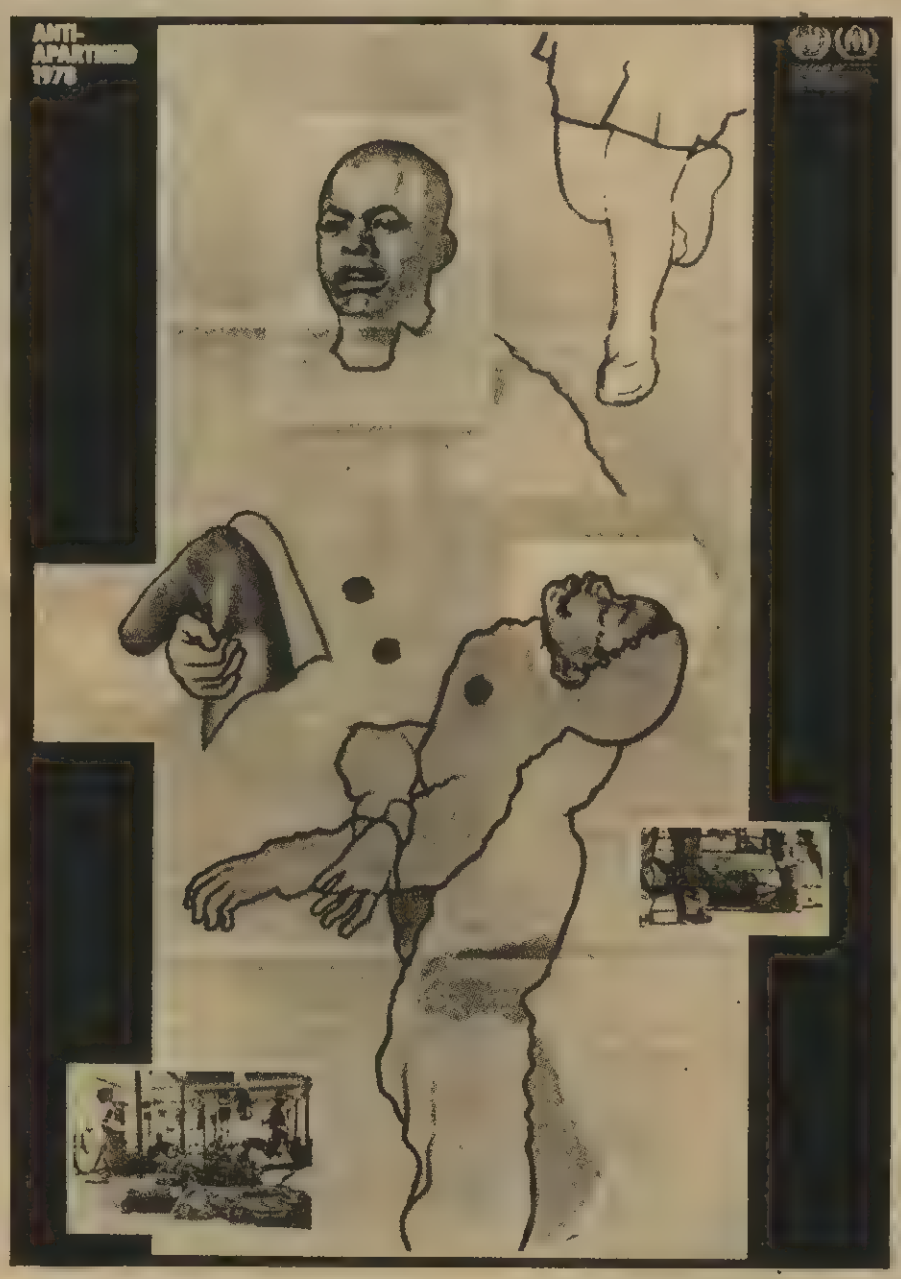

dığı sürece insan haklarının evriminin önemli bir görünümü gözardı edilmiş olur. Tüzel kişilere haklar tanıyan değişik hukuk metinleri arasında en açık olanı Alman Anayasası'dır: "Ulusal tüzel kişiler de doğaları elverişli olduğu ölçüde temel haklardan yararlanır." (md.19/III). Gerçekte, tüzel kişilerin hakları, gerçek kişilerin haklarının yalnızca uzantılarıdır ve onların gelişmesine olanak tanırlar. Örneğin dernek ve sendika özgürlüğü birer kolektif hak olarak tüzel kişilik çerçevesinde kullanılır, bireysel hakların gelişmesini sağladığı gibi, onlarsız da kişi özgürlüğünün anlam kazanması olanaksız veya çok zordur. Şu halde insan haklarının bir de toplu yönü var. Kimi hak ve özgürlükler ancak birden çok kişinin bir araya gelmesiyle kullanılabilir. Yalnızca toplu olarak kullanılabilen ve o durumda anlam kazanan hakların da birer insan hakkı olduğunda kuşku bulunmamaktadır. İnsan haklarının tanımında birey başlangıç noktası olmakla birlikte, toplulukların hak-

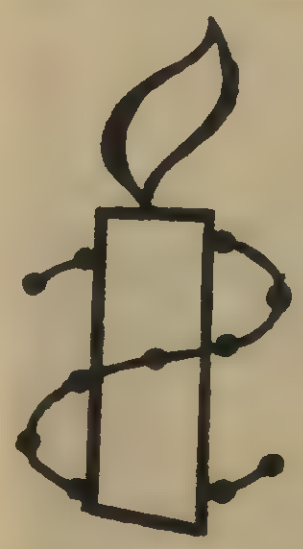

Üstte: Irk ayrımına karşı poster
Altta: Uluslararası Af Örgütü'nün amblemi

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kolektif hak ve özgürlükler konusunda açık hükümler öngörüyor.

Haklar

İnsan haklarının tanımında ikinci öge **haklar** kavramıdır. Hakkın **özgürlükle** ilişkisi gözönüne alınmadan konuya açıklık getirmek oldukça güç. Bu ilişki ve iki kavramın birbirinden ayırdedilmesi konusunda kabaca şu belirlemeler yapılabilir. **Özgürlük**, bir şeyi yapma veya yapmama, belli bir biçimde davranma (hareket etme) veya davranmama erki olarak ortaya çıkar, yani devlet tarafından belirlenen hukukî bir buyrukla bağlı olmama olgusunda kendini gösterir. Hak deyimi daha geniş bir anlamı kaplar. **Hak**, yapma biçimindeki bütün yetilere (kişi serbestisine) uygulanabildiği ölçüde özgürlük kavramını içine alır; fakat herhangi bir şeyi devletten veya onun aracılığıyla kimi özel kişilerden "isteme yetkisi" olarak düşünüldüğü zaman, onu aşar. Şu halde hakkın, özgürlükte bulunmayan olumlu bir yönü var. Bir başka anlatımla, özgürlükler, başkalarının üzerinde sadece olumsuz olarak etki gösteren kendi kendine karar verme erkleri, hakların çoğu ise, başkalarına veya topluluğa olumlu bir davranışı kabul ettirme biçimindeki erklerdir.

Bu tanımlara göre hak ve özgürlük, **insan hakları** ve **kamu özgürlükleri** deyimlerindeki anlamlarıyla çakışmamaktadır. Gerçekten, insan "hakları", insanın doğasına bağlı, ona zarar vermeksizin tanımazlık edilemeyen bir haklar bütününü içerir. Bu doğal hakları tanımak ve korumak pozitif hukuka aittir. Bir devlet mevzuatınca tanınmasa veya çiğnense bile, insan hakları, üstün bir insan doğasına inananlar için varlığını yitirmez. Şu halde insan hakları kavramı pozitif hukukun dışında ve üstünde yer alır. Buna karşılık, kamu özgürlükleri pozitif hukukça az veya çok liberal biçimde tanınan veya düzenlenen hakları anlatır. "Kamu özgürlükleri, devletin tanımasıyla doğal hukuktan pozitif hukuka geçirilen insan haklarıdır" denebilir. Ayrımı somutlaştıralım: 1982 Anayasası, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını düzenlemekle, Türk yurttaşı için bir insan hakkı olan korunmuş çevrede yaşamayı kamu özgürlüğü planına geçirmiştir. Buna karşılık, 1961 Anayasası'nın öngördüğü kamu görevlilerinin örgütlenme hakkı, 1971'de kaldırılarak kamu özgürlüğü alanından çıkarılmıştır. Yeni Anayasaca tanınmayan bu hak, kamu görevlileri için bir insan hakkı olma niteliğini korumaktadır, ancak kazanılacak bir kamu özgürlüğüdür. Kısacası, pozitif hukukça tanınan hak ve özgürlükler ile insan hakları olarak -daha geniş anlamda- sahip olunan hak ve özgürlükleri karıştırmamak gerekir.

Nelerdir insan hakları? Bunlar üzerinde bir çizelge yapılabilir mi? Bu sorular, insan haklarını ilk kez evrensel ölçekte ve geniş biçimde düzenleyen 10 Aralık 1948 tarihli **İnsan Hakları Evrensel Bildirisi**'nde karşılığını bulmaktadır bir bakıma. Dört kümeye ayrılabilen **Bildiri**'deki haklar için şu başlıklar önerilebilir: Eşitlik hakkı, kişiye bağlı haklar, kamusal ve siyasal özgürlükler, sosyal ve ekonomik haklar. Ayrıca, **Bildiri**'de yer alan hak ve özgürlüklerin tam olarak uygulanmasını sağlayacak bir toplumsal ve uluslararası düzene herkesin sahip olma hakkını belirtelim. **Evrensel Bildiri**, insan haklarının neler olduğu konusunda geleneksel özgürlükler kadar sosyal ve ekonomik haklarda da, devletler ve halkların büyük çoğunluğunca kabul edilebilir ortak bir temel sağlıyor (sentez niteliği). Batı liberalizmi ile Marksist devletlerin savundukları anlayışlar arasında uzlaşma sağlaması ise (grev hakkı, ticaret ve sanayi özgürlüğü ve benzerleri) kimi haklara değinilmesini önlemiştir. (...) Son on yıllarda, uygun bir hayat düzeyine sahip olma hakkı, korunmuş -sağlıklı- bir çevre hakkı, barış ve gelişme hakkı gibi **yeni hakların** varlığı gün-

deme gelmiştir. Bunlar, insan haklarını belirginleştirici, ilerletici nitelik taşıdıkları ölçüde değerlendirilip irdelenmelidir. Somutlaştırma çabası, anılan haklara hukukî içerik vermek için önemli olmakla birlikte asıl sorun, iç pozitif veya uluslararası hukukça tanıma ve çiğnenme durumunda yaptırım uygulanmasıdır.

Koruma...

İç hukukta ve uluslararası düzeyde olmak üzere iki görünümü var korumanın.

Devlet içinde güvence, etkili olması için, üç yönde oluşturulmalı: Birincisi, devlet karşısında, daha somut olarak yürütme erki karşısında. İkinci olarak, koruma, hangi türden olursa olsun, gruplara (mesleki birlikler, sendikalar veya dernekler) karşı gerçekleştirilmeli. Buna karşılık, anılan topluluklar da, devletin olası baskılarına karşı korunmalı. Nihayet, insan hakları başka bireylerin davranışlarına karşı da güvenceye bağlanmalı. Bu birlikte koruma bireylere özgürlüklerine yapılan saldırılar karşısında savunma olanağını tanıyan karmaşık teknikleri gerekli kılar. Bu bakımdan yasama organı ve yargıcın özel olarak araya girdiğini belirtmekle yetinelim. Şu da bir gerçektir ki, özgürlüklerin kullanılması, asgari bir toplumsal düzenin sınırlarını aşamaz.

İç mekanizmaların geliştirilmesi yanında, insan haklarının **uluslararası korunması** vazgeçilmez görünüyor. Bu bakımdan **Evrensel Bildiri**, insan hakları tarihinde belirli bir aşama oluşturur. Bir yandan, insan haklarına uluslararası bir boyut kazandırıyor, onları uluslararasılaştırıyor, kullanılmalarını dünya topluluğu ölçeğine genişletiyor; öte yandan, tarihte ilk kez, ideolojileri ve rejimleri farklı bütün uluslar için ortak değerler bütünü üzerinde bir anlaşmanın gerçekleşmesini sağlıyor. **Bildiri** bağlayıcı olmamakla birlikte, sahip olduğu moral değerle dünya ölçeğinde insan haklarının gerçekten korunması yolunda örgütlenmenin ilk ögesidir, denebilir. İkincisi ise, uzun ve zorlu tartışmalardan sonra, 16 Aralık 1966'da iki sözleşmenin imzalanmasıyla gerçekleşti. Biri, Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi, öbürü ise, Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'dir. Bu konuda, belirli bir alanda sınırlı ama önemli bir gelişmeyi hatırlatalım. 10 Aralık 1984 günü Birleşmiş Milletlerce İşkence'nin Yasaklanmasına dair Sözleşme kabul edilmiştir. Geç kalınmış bir adım! Ancak insan haklarından söz etmeyi anlamsızlaştıran insanlığın yüzkarası bir uygulamanın önüne geçilmesinde önemli bir aşama sayılabilir anılan yasaklama sözleşmesi.

Uluslararası koruma amacıyla yapılan düzenlemelerle ulusal ölçekte öngörülen güvenceler birbirini tamamlayıcı rol oynarlar. Bir ülke içinde özgürlüklerin ancak yasalarla sınırlanabilmesi ve yargısal güvenceye kavuşturulması gibi mekanizmalar, anayasal tanımayı anlamlandırır. Uluslararası korumada ise, sözleşmeler uyarınca oluşturulan resmî örgütler yaygınlaşmakla birlikte özel nitelikteki gönüllü kuruluşlar daha etkili olmaktadır. Kolektif hak ve özgürlüklerin tanınmasıyla etkinlik gösteren özel örgütler, iç hukuk bakımından da özellikle bireysel hakların kullanılmasında önemli rol oynarlar. İnsan haklarının muhatabının aynı zamanda **birey toplulukları** olduğu yolundaki gözlemimizden hareketle, **koruma** konusunda şu noktalar vurgulanabilir:

— Özgürlük, özünde tek ve bir bütün olmasına karşılık, demokratik bir toplumda özellikle siyasal iktidarın tavrı açısından toplu özgürlükler ve bireysel hak ve özgürlükler ayrımı billurlaşır. Hemcinslerinden soyutlanmış kişi, pozitif hukukça tanınan özgürlükleri hayata geçirme bakımından güçsüzdür. Sendika ve dernek gibi gruplar, bireysel hakları toplu olarak savunma olanağı yaratırlar. Karşılaştığı engelleri tek başına aşma gücünden yoksun olan kişi ile siyasal iktidarlar arasında yer alan örgütler, bireyin haklarını kullanmada belirleyici rol oynarlar. Toplu hak ve özgürlükler çerçevesinde oluşturulan birey toplulukları, siyasal erk karşısındaki konumları gereği, devlet iktidarının sınırlanmasında ve özgürlük alanının korunmasıyla insan hakları mücadelesinde önemli bir işleve sahiptirler. Kolektif hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması sonuçta, özgürlük alanını daraltma ve hakları koruyucu bir güvenceyi ortadan kaldırma anlamına gelir. Gerçekte, bireylere temel hak ve özgürlüklerin tanınmadığı demokratik rejim düşünülemeyeceği gibi, örgütlenme hakkının bulunmadığı bir demokrasi de var olamaz.

— Uluslararası korumada da özel kuruluşların rolü, iç hukukça kolektif hak ve özgürlüklerin tanınması ölçüsünde işlerlik kazanır. Birleşmiş Milletlerce tanınmış hükümetlerarası organlar ve hükümet dışı örgütlerden başka, özel örgütlerin, devletlerin yanında gözlemci statüsünden yararlanarak uluslararası ölçekteki etkinlikleri, insan haklarının çiğnenmesine karşı mücadelede giderek yoğunluk kazanmaktadır. Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu, Uluslararası Hukukçular Komisyonu ve 150 ülkede 500 bini aşkın üyesiyle Uluslararası Af Örgütü başlıcaları arasında belirtilebilir. Gözlemcilik, araştırma ve yayın yapma, raporlar hazırlama, hükümetleri uyarma gibi çok yönlü etkinliklerde bulunur. Anılan kuruluşlar, insan haklarına saygı konusunda yönetimleri etkilemeleri yanında, insan hakları üzerinde duyarlılığı canlı tutma ve bilinçli bir dünya kamuoyu oluşturma işlevini görürler.

Sonuç yerine

İnsan hakları bilimi, hem genç bir bilim hem de "kavşak-bilim" veya "sentez"dir. İnsan hakları biliminin özgürlük sorunu olarak hukuk dışında felsefenin konusu olduğunu, ayrıca toplumsal bilimin ilgi alanına girdiğini, genel olarak insan bilimlerinden ayrılmaz niteliğini belirtmek gerekir. Mültidisipliner karakter, ona özgünlük verir. Evrim durumundaki bu bilim dalına ilişkin güçlükleri yenmek de, konuya önyargısız yaklaşımın payı büyüktür.

İnsan haklarının çiğnenmesinin önüne geçilmesinde uluslararası çabalar yanında, demokratik hukuk devleti kavramı çerçevesinde gerçekleştirilecek düzenlemeler önkoşulu oluşturur. Fakat aynı zamanda hukukî olmayan bir dizi etmenin de bir araya gelmesi gerekir: Belirli bir gelişme, eğitim ve uygarlık düzeyi ile belirli bir toplum tipi, kısacası insan kişiliğine saygıya elverişli bir çevre. İnsana değer verilen bir ortamın oluşmasında bireysellik bilincinin gelişmesi kadar bilim adamları ve aydınların çabası önemlidir; kuşkusuz onların da onurlu ve kişilik sahibi olmaları koşuluyla. □

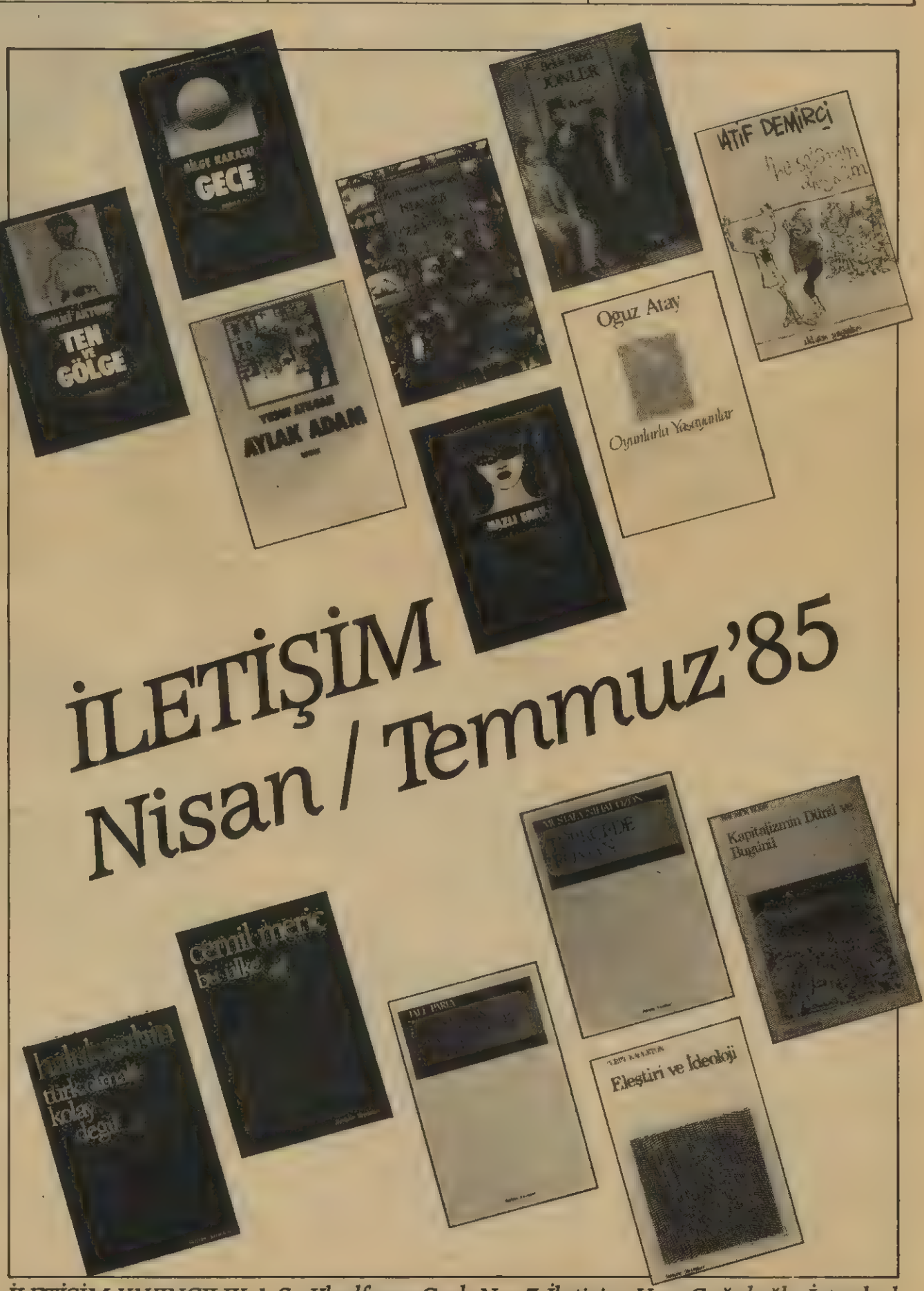

ANDREİ GROMYKO

İçte makbul dışta makbul

JÜLİDE ERGÜDER

"Artık dünyada hiçbir mesele yoktur ki, Sovyetler Birliği'ne danışılmadan halledilebilsin." **Der Spiegel**, 8 Temmuz 1985. A. Gromyko'nun bir demecinden.

Gromyko 15 Şubat 1957'de ülkesinin en genç (47) ve ilk Beyaz Rus dışişleri bakanı olduğunda, *The Times*'ın Moskova muhabiri şöyle bir tahmin yürütmüştu:

"Gromyko'nun dışişleri bakanlığına tayini, Sovyetler'in dış siyasette Stalin geleneğine dönüşü temsil ediyor."

Kremlin'in baş ideoloğu Suslov, bilindiği gibi, 1982 yılı başında öldü. Batı basını hemen, Politbüro'da kimin kiminle çekiştiğine dair ipuçlarının peşine düştü. Mart ayı başında General Jaruzelski'yi karşılayan Sovyet liderlerinin dizilişi bir şeyleri açıklayabilirdi, belki... Çünkü ufak bir değişiklik olmuştu: Konstantin Çernenko, Brejnev'in yanında protokol icabı bulunan Başbakan Tikhonov'dan sonra üçüncü sırada duruyordu. Bu dizilişi, Kremlinologlar tarafından, Çernenko'nun güçlendiği ve bir ayağı çukurda olan Brejnev'in yerini alacağı şeklinde yorumlandı.

Her iki tahminin de yanlış olduğunu söylemeye gerek yok. Sovyetler Birliği Gromyko'nun dışişleri bakanı olmasıyla dış siyasetinde Stalin çizgisine geri dönmedi. Çünkü, zaten o çizgiden hiç ayrılmamıştı. Böyle bir anlayış, ülkelerin dış siyasetlerini *kişilere bağlı* sayan hatalı bir tutumu yansıtmasının ötesinde, Rus tarihini ve Stalin'in savaş ertesinde izlemek zorunda olduğu çizgiyi hiç dikkate almamakla malul. Rusya, İkinci Dünya Savaşı'nda yirmi milyon insan kaybetti; 1710 şehri, 70 binden fazla kasabası, 65 bin kilometrelik demiryolu, harpten önce 100 milyon tondan fazla kömür çıkarılan 1175 maden ocağı tahrip oldu; ayrıca, yedi milyon at, onyedi milyon sığır yitirdi. Yirmibeş milyon insanı evsiz barksız kaldı. İktisadî gelişimi yaklaşık on sene gecikti. Tabiîdir ki, kendi açısından, bu zararın tazmini gerekiyordu. Stalin'in yerinde bir başka Sovyet lideri olsaydı ne ölçüde farklı davranabilirdi?

İkinci tahminin, Brejnev'den sonra Yuri Andropov'un parti genel sekreterliğine seçilmesi sebebiyle, hatalı olduğunu hepimiz biliyoruz. Çernenko o ünlü fotoğrafta belki üçüncü sıradaydı ama Brejnev'in kendisini istemesinin dışında hiçbir marifeti yoktu. 1979 gibi geç bir tarihte Politbüro'nun asil üyesi olabilmişti. Kunaev ile Şerbitski astları saydıkları Çernenko'nun partinin iki numaralı mevkiine gelmesine karşıydılar. Gorbaçov, Gromiko ve Ustinov da böylesi bir terfiye itiraz ediyordu. Üstelik, son birkaç yıldır Andropov nüfuzunu gittikçe artırmıştı. Dolayısıyla da rakipsizdi. Güçlü liderlerin idaresi altında yaşamayı seven Rus halkı da, KGB başkanı oluşundan ötürü biraz ürkmekle birlikte, Andropov'un yükselişini ve nihayet genel sekreter olmasını sevinçle karşıladı.

Gromyko'nun -geçen 11 Mart'ta Gorbaçov'un Komünist Parti genel sekreterliğine seçilişinden beş ay sonra- devlet başkanlığına getirilişi de, yukarıdakilere benzer bir tahmin kampanyasına yol açtı. Genellikle söylenen, Gorbaçov'un, olağanüstü güçlenirken tüm muhtemel rakiplerini tasfiye ettiği, bu arada Gromyko'yu da *tenzil-i rütbe* ile başından attığı ve en önemlisi, Sovyet dış siyasetinde *büyük değişiklikler*in beklendiği. Bu tahminler kısmen doğru olmakla birlikte, kısmen de *yüzeysel* görünüyor. Dahası, sanki dünya siyasetinde tüm kötülüklerin kaynağı Rusya imiş, olumlu gelişmeler sadece Sovyet liderlerinin *aşık suratlı olmaması*yla mümkünmüş gibi yanlış ve hileli bir kanıyı da yerleştiriyor. Gorbaçov'un sık sık gülümsemesi, belki, bir yaklaşım değişikliğine işaret ediyordur. Ama daha çok biçime ilişkin bir değişiklik bu. Özde bir değişikliği gösteren herhangi bir şey olmadı, henüz. Amerikan ve Sovyet liderlerinin Kasım ayında bir araya geleceğinin açıklanması ne ölçüde önem taşıyor? Her ikisinin de bu zirveyi "biz görüşmeye hazır olduğumuzu ispat ettik" türünden bir yasak savma için kullanmayacağının bir garantisi var mı?

Dış siyaset nasıl belirlenir?

Bir devletin dış siyaseti, başlıca, coğrafyası ile iç sisteminin türevidir. Ve, kolay kolay değişmez. Hele büyük devletlerin, hiç. Rusya'nın dış siyaset serüvenine kısa bir göz atıldığında, bunun doğruluğu hemen anlaşılır. Önce XIX. yüzyıla geri gidelim. Yüzyılın hemen başlarında, Napoléon'un Moskova Seferi'nin yarattığı darbe ve Kırım Savaşı'nda uğranılan yenilgi dışında, Rus Çarlığı -geniş sömürgeler elde edemediyse de- durmaksızın genişledi. Çünkü, coğrafyası Rusya'yı genişlemeye itiyordu. Sıcak denizlere inebilmek için Osmanlı Devleti ile kâh ittifak yaptı kâh harbetti. Balkanlar'da genişlemek için Slavlar'ı himaye etti. Kurduğu çeşitli ittifaklarla Avrupa'nın içlerine yayılmaya çabaladı. Ortadoğu'ya sızabilmek için ise, Kutsal Yerler Meselesi'ni icat etti. İran'a doğru genişleyerek, Hindistan yolu üzerinde İngiltere'yi tehdit etti. Çin ve Japonya aleyhine genişleyerek Uzakdoğu'ya ulaştı. Ki bu yayılması 1950'lerden sonra Mao'nun Çin'i ile ilişkilerinin bozulmasına ve uzun yıllar halledilemeyecek bir sınır ihtilafına yol açacaktı. (Bkz. **YeniGündem** Sayı 26, "Çin'in Kuzey Korkusu", ss:24-25).

1917'de çarlığın yıkılması dış siyasette bir farklılık yaratmadı. Rusya büyük bir devletti ve sistemi ne olursa olsun, büyük devlet olarak varlığını sürdürmek zorundaydı. (Üstelik, Rusya'nın bu tutumunun perçinlenmesinde, devrimi boğmak amacıyla dört bir yandan saldıran Batılı devletlerin katkısını da teslim etmek gerekir.) Rusya'nın hasımları değişmemişti. Yirmi yıl sonra Hitler'in temsil ettiği tehlike, Rusya'yı eski düşmanlarıyla ittifaka zorladı. Ve savaş, Rusya'nın Çarlık devrinde hayal ettiği tüm ganimeti -Boğazlar'da üs hariç- getirdi. Rusya, Avrupa'nın göbeğine *fiilen* yerleşmişti, artık. Hep arzuladığı üzere, etrafında müttefik ülkelerden bir emniyet çemberi oluşturdu. Evet, Stalin Rusya'nın yeni "çar"ıydı. Gelin görün ki, Batılılar'ın hakaretamiz bir anlam atfettiği bu ünvan, aslında, Stalin'in -iç siyasetteki olumsuz icraatı bir yana- ülkesinin uzun vadeli hedeflerine hizmet ettiğini gösteriyordu.

Stalin'in gerçekleştirdiklerinden sonra bir sükunet devresi gerektiğinden, Kruşçef, rahatlıkla, "barış içinde bir arada yaşamak"tan dem vurabildi. Ama, Macaristan'ı 1956'da ezmekte tereddüt göstermedi. Dünya siyasetinde *yumuşama* (détente) diye lanse edilen Helsinki Nihaî Senedi'nin anlamı -Doğu Avrupa'da sınırların tanınması- ise, Rusya'nın, Yalta ve Potsdam'da Batılılar'ın vermediğini *resmen* alması idi. İkinci büyük savaşın kazanımlarına hukukî bir dayanak sağlanmış, ganimet meşrulaştırılmıştı. Bir tek Afganistan muallaktaydı. Orada da Rusya, uluslararası kamuoyunda açıkça hatalı görünmek pahasına, Batı'nın gafletini değerlendirmiş görünüyor. (Gorbaçov'un "Afganistan'da savaşı Ruslar değil, ilân etmedikleri bir savaşı sürdüren Amerikalılar başlattılar." sözü ilginçtir.) İşte Gromyko, bu kapsamlı dış siyasetin sâdık ve mahir bir hizmetkârıydı. Tüm bu meselelerin ülkesi lehine sonuçlandırılmasındaki katkısı görmezlikten gelinebilir mi?

Yüzyılın en başarılı diplomatı

Andrei Andreyeviç Gromyko (1909), Troçki (1917-18), Çiçerin (1918-30), Litvinov (1930-39), Molotov (1939-49 ve 1953-56) ile Şepilov'dan (1956'da sekiz ay) sonra, SSCB'nin altıncı dışişleri bakanıdır. Soyadını doğum yeri olan Beyaz Rusya'daki (Biyelorusya) *Starye Gromyki* köyünden alır. Hali vakti yerinde bir köylü ailesinin çocuğuydu. İktisat okudu. 1931'de Komünist Partisi'ne girdi. Dışişlerine geçişi -bir rivayete göre- Stalin'in geniş çaplı tasfiyelerinden sonra, bakanlıkta iş görecek adam kalmayışıyla ilgilidir. II. Dünya Savaşı başlarken, zamanın dışişleri bakanı Molotov tarafından, bakanlığın ABD İşleri bölüm başkanlığına getirildi. Bir yıl geçmeden Washington'a elçilik müsteşarı olarak tayin edildiğinden, savaşı ABD'de geçirmek gibi inanılmaz bir şansı oldu. 1943-46 yıllarında Rusya'nın Washington nezdindeki gencecik (34) büyükelçisiydi. 1946-49'da ise ülkesinin BM Güvenlik Konseyi'nde daimi temsilciydi. Tam 26 veto kullanarak Molotov'u (nâm-ı diğer, *Bay Niet*) hiç aratmadı, doğrusu. Tahran, Yalta ve Potsdam başta olmak üzere, o dönemin bütün önemli uluslararası konferanslarına katıldı. 1949-52'de dışişleri bakan yardımcılığı, 1952-1953'te Londra büyükelçiliği ve 1953'ten itibaren de bakanlık müsteşarlığı yaparak, nihayet, bakanlığa yükseldi. 1973'te, yani Salt I'in imzalanışı ertesinde Politbüro'ya girdi.

Yirmi sekiz yıl, dile kolay. Gromyko'nun meslek hayatı, beş aşağı beş yukarı, dünyamızın savaş sonrasındaki siyasî tarihine tekabül ediyor. Gromyko, dünyada tanışmadığı devlet ya da hükümet başkanı, dışişleri bakanı; hazır bulunmadığı uluslararası konferans olmayan bir diplomat idi. Bir olaya dair anlattıkları, kitabî bilgiye değil, düpedüz olayı yaşamış olmasına dayanıyordu. Herkeste hayranlık uyandıran hafızasıyla, her soruya anında ve kesin cevaplar verebiliyordu. Herhangi bir müzakere esnasında not tuttuğu veya arkasına dönüp heyettekilere danıştığı görülmemişti. Her türlü ayrıntıya son derece hakimdi. Yıllarca, duygularını kimseye belli etmediği için, kimse ne düşündüğünü kestiremedi. Yalnızca, ağzının kenarındaki belli belirsiz, çarpık tebessümün ne anlama geldiğine dair tahminler yürütülebildi. Fakat, bu nüfuz edilmezliği, müzakerelerde zaafa düşen muhataplarına karşı acımasızlığı, en azılı anti-komünistler dahil Batılı devlet adamlarının Gromyko'ya derin bir saygı ve hayranlık beslemesine engel olmadı. Hem

Gromyko, güzel İngilizcesi, herdaim pahalı ve itinalı giyimi, kurşunî gür saçlarıyla, -artık genç sayılamayacağı yaşlarında dahi- Kremlin'in Batı'da canlılık hissi uyandıran bir temsilcisiydi de.

Altı farklı genel sekretere hizmet etmesi, liderlerine duyduğu sadakatten çok, devletin -dolayısıyla da, Sovyet dış siyasetinin- devamlılığına duyduğu inançla açıklanabilir. Memleketinin dış meselelerini ele alırken, Batılı diplomatların da işaret ettiği üzere, Rusya'nın çarlık devrine kadar geri giden çok uzun vadeli emellerini dikkate alarak karara varması, Gromyko'nun Sovyet dış siyaseti ile özdeşleşmesine sebep olmuş görünüyor. Osmanlı Devleti'ne çok zorlu dönemler yaşatan, Çarlık Rusyası'nın ünlü Dışişleri Bakanı ve Başbakanı Prens Alexander Mihailoviç Gorçakov'a (1856-1882) duyduğu hayranlık da, bunun delili.

Tenzil-i rütbe mi?

Uzun lafın kısası, Gromyko, yüzyılımızın -eğer birincisi değilse- en önde gelen diplomatlarından biridir. Yine de, ilelebed dışişleri bakanlığında kalamazdı. Kaldı ki, kendisinden yirmi yaş küçük bir şefin emrinde çalışmayı hazmetmesini beklemek yanlış olurdu. Yetmiş altı yaşında devlet başkanlığı ile onurlandırılmayı çoktan hak etmişti. Üstelik, hiçbir zaman birinci adam olarak görünmedi; başbakan ya da parti genel sekreteri olmadı. Dolayısıyla, devlet başkanlığı ile, hiçbir zaman aday olmadığı bir ikbale kavuştuğu söylenebilir. Kaldı ki, Politbüro'daki yerini korudu. Zaten, bu konumu hiç sarsılmamıştı. Çünkü hastalık ya da suistimal gibi bir kamburu yoktu; karısı Lidya ile satranç oynamaya düşkün mutlu bir aile babası olduğu biliniyordu. Tasfiye edilmiş olsa, alışıldığı üzere, "yaşlılık" veya "hastalık" sebebiyle Politbüro'dan çıkarılıp görevlerinden "affedilmesi", yani emekliye sevkedilmesi beklenirdi. Yahut, Molotov'un başına geldiği gibi, alay edercesine Alma-Ata'ya (Moğolistan) elçi tayin edilmek gibi gülünç bir göreve gönderilebilirdi. Gorbaçov Gromyko'dan kesinkes kurtulmayı isteseydi -ya da söylendiği kadar güçlü olsaydı- en azından, onu daha az fiyakalı bir makama sürebilirdi. Halefi olarak, kendi yetiştirdiği biri yerine, Gorbaçov'a yakın Şvardnadze'nin seçilmesi, tasfiye iddiasını inandırıcı kılmaya yetmiyor. Olsa olsa, Gorbaçov'un kendi adamlarıyla çalışmayı tercih edeceği akla geliyor ki, bu da çok doğal. (Romanov gibi çoktan "Abbas yolcu" olan Politbüro üyelerinin uzaklaştırılması uzun zamandır beklenen bir şeydi.) Ayrıca, Gorbaçov'u parti genel sekreterliğine aday gösterenin Gromyko olduğu unutulmamalı. Gorbaçov, haleflerinin aksine, devlet başkanlığını üstlenmeyip bu makamı Gromyko'ya bırakarak hem itibarı bölüştü hem de pek zarif bir formül buldu. Sonuçta bir ülkede lider tektir. Ama, Gromyko'nun engin dış siyaset tecrübesinden yararlanılmaması -dolayısıyla, bundan sonra da etkili olmaması- düşünülemez. Öyleyse, böylesi bir *taltif* neden *tasfiye* olsun?

Diyelim ki, Gromyko tenzil-i rütbeye uğradı. Bunun Sovyet dış siyaseti açısından bir önemi olabilmesi için, bakan değişikliğinin radikal bir siyaset farklılaşmasına sebebiyet vereceğinin görülmesi gerekir. Böyle bir belirti var mı? Her yönetim değişikliğinin çeşitli beklentileri ve değişiklik arzusunu tahrik etmesi doğal. Ancak, Batı basınının durmaksızın tekrarladığı *değişikliğin* hangi noktada gerçekleşeceği düşünülüyor? Ruslar Varşova Paktı'nı mı lağvedecekler, Afganistan'dan mı çekilecekler, veya Polonya'ya serbestî mi tanıyacaklar? Yoksa, Gorbaçov halkın arasına karışan farklı bir lider imajı yarattı, üstelik karısı da güzel diye, Amerikalılar Yıldız Savaşları projesini iptal mi edecekler? "Yaklaşımda farklılık" denen şeyin, ihmal edilebilir bir ayrıntı olması daha akla yakın görünüyor. □

Gine'de darbe teşebbüsü:
Albay Traoré'nin hesap hatası

JÜLİDE ERGÜDER

Temmuz'un 4'ünü 5'ine bağlayan gece Gine'de* başarısız bir darbe teşebbüsü oldu. Darbenin ilk birkaç saatinde, eski başbakan Albay Diarra Traoré'ye bağlı birliklerin başlattığı harekatın -**Radio-Conakry**'den yaptıkları yayına bakarak- amacına ulaştığı sanıldı. Ne var ki, geçen yıl 3 Nisan'da yönetimi ele geçiren askerî idare yetkilileri, darbenin bastırıldığını ilân ettiler. Anlaşılan, Albay Traoré bir hesap hatası yapmış, Gine ordusunun iktidardaki Albay Lansana Conté'ye bağlılığını küçümsemişti.

Darbe teşebbüsü gibi sevimsiz bir vesileyle de olsa, Gine birkaç gün gazetelerin manşetlerine çıktı. Sık sık devrilen yönetimlerin yer aldığı Afrika kıtasının talihsiz ülkelerinden biri olarak, az-gelişmişlik ve etnik çalkantılar gibi belli başlı sorunları da gündeme gelmiş oldu.

Gine (ya da resmî adıyla "Gine Devrimci Halk Cumhuriyeti") yaklaşık ikiyüzelli kilometre karelik, toplam beşbuçuk milyon nüfuslu bir ülkedir. Resmî dil olarak, Fransızca'nın yanısıra, Soussou ile Malinké ve çeşitli kabile dilleri konuşulur. Atlantik sahilinden içeri doğru, Nijer, Gambia ve Senegal nehirlerinin doğduğu dağlık bölgeye kadar uzanan topraklarında yaşayanların (iki milyon Fulah, bir milyonu aşkın Malinké, yarım milyon Soussou, vb.) büyük çoğunluğu Müslüman'dır.

Gine'nin de içinde yer aldığı "Uzak Batı Afrika" yüzyıllar boyu Avrupalı köle tacirlerine malzeme sağladı. XIX. yüzyılın son çeyreğinde Fransız sömürgesi haline gelen Gine, 28 Eylül 1958'de -bu işi başaran Afrika'daki ilk Fransız sömürgesi olarak- bağımsızlığını kazandı. 1947'de Ahmed Sekou Touré'nin liderliğinde kurulan **Gine Demokratik Partisi** ilk seçimleri büyük çoğunlukla kazanınca, Sekou Touré de ilk devlet başkanı oldu. Sekou Touré başbakanlık seçimlerini 1961, 1968, 1974 ve 1982'de de kazandıktan sonra, 29 Mart 1984'de öldü. Yirmi sekiz yıl iktidarda kalabilmesi, Afrika'da pek az lidere nasip olan bir talihlilikti. Ne var ki, Sekou Touré'nin iktidardaki ikametinin -milyonlarcası komşu ülkelere göçen- halkı için aynı talihliliği ifade ettiği pek söylenemez.

Dünyanın üçüncü zengin boksit cevherlerine sahip olan Gine, demir, altın, elmas, uranyum açısından da zengindir. Hidroelektrik enerji ve petrol kaynakları bol. Ama, kişi başına düşen millî gelir üçyüz dolar civarında! Bağımsızlığın ilk yıllarında SSCB, Çin ve Çekoslovakya'dan büyük miktarlarda yardım sağlamasına rağmen, sosyalist sanayileşme programı hemen hemen iflasla sonuçlandı. Bölgedeki sınırların gevşekliğinden kaynaklanan kaçakçılığın önüne geçilemedi. Dış siyasette "Afrika birliğinin gelişimi"ne önem verilmesi, Sekou Touré'ye kıt'ada belli bir itibar sağlamakla beraber, iktisaden başarısız yönetimi kısa sürede kanlı bir diktatörlüğe dönüştü. Bunlardan başka, Sekou Touré ülkesinin hep Avrupalı ülkelerin tezgahladığı komplolarla karşı karşıya olduğunu iddia ettiğinden, başta Fransa olmak üzere, ABD, Almanya ve İngiltere ile ilişkileri sık sık bozuldu. Ama bu iddialardan biri, gerçekten büyük bir siyasî skandaldı. 1970'de Gine'yi istilâya kalkışan Gineli muhalifler ve Portekiz askerlerinden oluşan birliklerin, Portekiz hükümeti tarafından sevkedildiği meydana çıkarıldı. Afrika Birliği Örgütü'nün eski genel sekreteri ve adalet bakanı Diallo Telli'nin 1976'da tutuklanıp bir süre sonra hapiste ölmesinin gerekçesi ise, iki ay sonrası için Fransa, ABD, Fildişi ve Senegal'in finanse ettiği bir darbe hazırladığı idi.

Bugün başkent Conakry'de şehir merkezinin yakınında bir anıtkabir var. Dev ağaçların gölgesindeki bu ıssız yerde, bağımsızlık mücadelesinin ünlü kahramanlarının mezar taşlarının yanısıra, Sekou Touré'nin de tabutu bulunuyor. Mezara kimselerin uğramayışı, halkın Sekou Touré'ye duyduğu tepkiyi yansıtıyor. Gineliler son bir yıldır, kendilerini epeydir unuttukları, bir serbesti ortamında hissediyorlar. Ne var ki, iktisadî durumda bir gelişme gözlemlenmiyor. Eski dönem yöneticilerinin hiçbirinin idam edilmeyeceğini ilân ederek, liberal bir görünümle işbaşına gelen askerî idare, memleketi içinde bulunduğu "badire"den kurtardıktan sonra çekileceğini açıklamıştı. Badirenin atlatılması için de, Gine Merkez Bankası banka hesaplarında gizliliğin sağlanması, kişiler ya da işletmelere servetlerini istedikleri bankaya yatırma hakkının tanınması, mevduatlarda tavan sınırının kaldırılması ve banka işlemlerinin hızla sonuçlandırılmasını hedeflerken, Ulusal Kalkınma İçin Askerî Komite de Sekou Touré'nin "eşitlikçi gelişme" anlayışını terkederek bireysel teşebbüsü teşvik etmeye çabaladı ve ister doğudan ister batıdan gelsin hiçbir yardıma kapalı olmadıklarını açıkladı. Sekou Touré'nin de iktidarının son yıllarında bozulan iktisadî durumu düzeltebilmek ümidiyle, Başkan Reagan ile gizli görüşmeler yapıp çok-uluslu şirketleri ülkesinde yatırım yapmaya davet ettiği ve 1980'de Fildişi Sahili'nden yardım istediği unutulmamalı.

Albay Traoré'nin başarısız darbe teşebbüsü, Afrika'da örnekleri pek sık görülen, bir kabile çatışmasını andırıyor. Çünkü, Sekou Touré gibi, askerî idarenin akıl almaz ataletiyle düzensizliğine, kişisel servet edinme hırsına karşı darbe yaptığını açıklayan Albay Traoré'de Malinké asıllı. İktidardaki Albay Lansana Conté ise, başkent halkının çoğunluğu gibi, Soussou asıllı. Traoré'nin geçen 18 Aralık'ta devlet başkanı tarafından görevinden uzaklaştırılması bu kavgayı körüklemiş olmalı. Darbe haberinden sonra halkın -hükümetin aksi yöndeki ikazlarına rağmen- Malinkéler'in işyerlerini, yağmalamak amacıyla sokaklara dökülmesi de bunun kanıtı. Çatışmalarda 18 kişi öldü, 229 kişi yaralandı. Albay Traoré yakalandı ve yargılanıp hemen idam edileceği açıklandı. Albay Conté ise, Togo'nun başkenti Lomé'den dönüşünde halkın sevgi gösterileriyle karşılandı. Ancak, darbe teşebbüsünün daha da açığa çıkardığı üzere, "demokratik" askerî yönetimi halka az çok refah getirmediği sürece yeni darbe girişimlerine hazırlıklı olmalı.

* Bilindiği gibi "Gine" üç ayrı ülkenin adıdır. Eskiden "Gine" dendiğinde, Senegal'in güneyinden Gabon'a kadarki sahil şeridi ile şimdiki Gine, Portekiz Ginesi ve İspanyol Ginesi'nin kapladığı topraklar anlaşılırdı. Günümüzde bu arazi Gine-Bissau, Gine, Sierra-Leone, Liberya, Fildişi Sahili ve Ghana ulkelerini içine alıyor. Yalnızca **Gine** ile, eski Fransız sömürgesi olan "Gine" anlaşılır. Gine'nin kuzeyinde, eski Portekiz sömürgesi olan **Gine-Bissau** bulunur. Bu ülke, Portekiz'e karşı, özellikle uluslararası üne sahip Yeşil Burunlu devrimci Amilcar Cabral'ın yönetiminde tam on iki yıl sürdürdüğü şanlı ve zorlu bağımsızlık mücadelesiyle, Afrika'da ve üçüncü dünyada seçkin bir yer kazanmıştır. Bir de, Pasifik'te, dünyanın Grönland'dan sonra en büyük adası olan **Yeni Gine** veya **Papua-Yeni Gine** vardır ki, bu da, "Batı Yeni Gine", "Kuzeydoğu Yeni Gine" ve "Papua" olmak üzere üç büyük bölgeden oluşur. □

Üstte: "Demokratik" askerî idarenin lideri Albay Lansana Conté.
Altta: Sekou Touré ile Liberya devlet başkanı Dr. Tubman, eşleriyle birlikte, Monrovia sokaklarında gezerken

Arjantin'de Cuntacı Generaller davası "Kimi kime şikâyet edebilirdik ki?"

Yirmi iki avukat, tonlarca belge, yargıç karşısına çıkan iki bini aşkın tanık ve "insan haklarının ihlal edildiği" yedi yüz vak'a! Bu cürüm ve kırtasiye bolluğu, Arjantin'de üç aydır devam eden "cuntacı generaller" davasının sadece dış görünümü. Sanık sandalyesinde üç cunta lideri General Jorge Rafael Videla (1976-1981), General Roberto Eduardo Viola (Mart-Aralık 1981) ve General Leopoldo Fortunato Galtieri (1981-1982) dahil, dokuz sanık general oturuyor. Gerçekte bu davanın, Arjantinlilerin, on bin kişinin öldürüldüğü ya da kaybolduğu kendi kanlı yakın geçmişleri ile bir hesaplaşma olacağı düşünülmüştü. Gelin görün ki, devlet terörünün ülkenin dört bir yanında uygulandığı yıllarda (1976-1981) cürümlere herkes katılmıştı - en azından, susarak. Ve dava giderek, bu "müşterek bela"dan ülkeyi (ve daha mühimi ordu'yu) asgari sarsıntıyla sıyıracak bir araca indirgeniyor. (Davaya bakan savcı ile avukatların son günlerde ölümle tehdit edilmeleri bunun en büyük delili.)
10 Aralık 1983'te yemin ederek devlet başkanlığı görevine başlayan Radikal Parti (Union Civica Radical-UCR) lideri Dr. Raul Alfonsin'in amacı, sivil bir idarenin, iş çevrelerinin çıkarlarını daha iyi koruduğu anlayışını yerleştirmek ve cuntaların muhtemel geri dönüş yollarını tıkamaktı. "Generaller Davası"nın ne yönde gelişeceği bu açıdan da önem taşıyor. Aşağıda çevirisini sunduğumuz, Charles Vanhecke'nin 17 Temmuz 1985 tarihli Le Monde'da "Geniş Ölçüde Rıza Gösterilen Bir Terörün Esrarı (La Mystère d'une terreur largement consentie)" başlığıyla yayımlanan makalesi tüm bu noktalara ışık tutuyor.

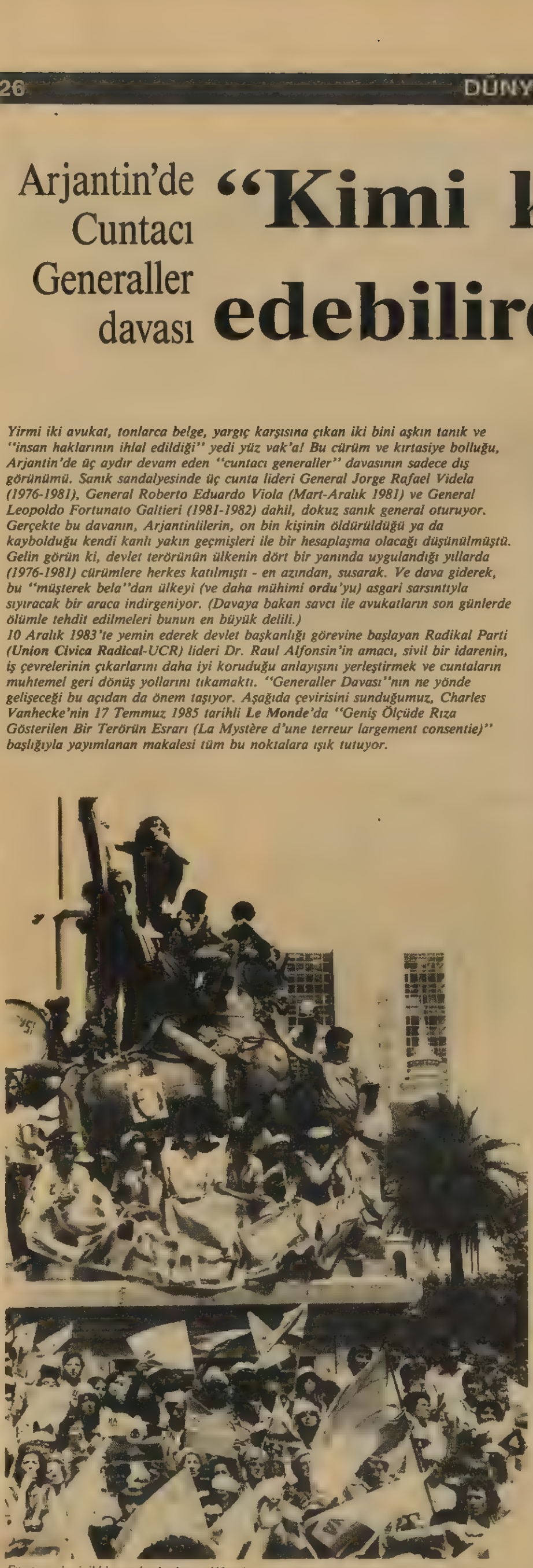

En sonunda sivil bir cumhurbaşkanı; Alfonsin ve sevincini Buenos Aires sokaklarını doldurarak gösterek halk.

Buenos Aires-Arjantin sorumluları üç aydan beri muhakeme edilen "Kanlı Yılları" nasıl yaşadı? Kilise -birkaç istisna dışında- sustu. Siyasetçiler temkinli ve gecikmiş suallerden başkasına cesaret edemediler. Basın pek az tepki gösterdi. Halk, büyük çoğunluğun kendilerini hiç de ilgilendirmediğini hissettiği bu işlere ulaşmaktan korktu.

Hüküm çok haşin. Ama, konuştuğumuz insanların geniş ölçüde rıza gösterilen bir terörün, niçin ve nasıl cereyan edebildiği sorusuna -o ebedi soruya- verdikleri cevaplardı bu.

4 Temmuz'da muhakeme esnasında şahit olarak dinlenen bir kadın neler olup bittiğini pek güzel açıkladı. Bayan Francese de Bettini 1976'da La Plata'da oturuyordu. Şehrin yüksek burjuvazisine mensuptu. O sene, oğullarından biri fakülteye giderken kayboldu. Savcı olan kocası olayı araştırmaya başladı. Ama kayboldu. Bu sefer, ailenin bir başka ferdi olaya karıştı. Emekli bir bahriye subayı olan bu kişi, amirallikte soruşturma yapabilirdi. O da kayboldu. En nihayet, mirasa konmak için fırsat kollayan bir kayınbiraderin ihbarı üzerine, birkaç ay sonra kaçırılan, bu kez, tanığın 77 yaşındaki annesi oldu.

Bayan Francese de Bettini bütün kapıları çaldı. Kocasının kendisi gibi üniversitede profesör olanı dahil, tüm arkadaşlarını alarma geçirdi. "Fakat olayla kimse ilgilenmedi" diyor. Bir papaz ile bir piskoposa da başvurdu. Ama boşuna. O sırada Cordoba Başpiskoposu olan Kardinal Primatesta ile görüşmeye çalıştı. "O da beni kabul etmeyi reddetti." Ve de, başına gelenleri açığa vurduğunda, "Brezilya Kilisesi'nin, utanç verici bir tavır benimseyen Arjantin Kilisesi'nin aksine, örnek bir tutum sergilediği" sonucuna vardı.

Çok geniş çaplı bir terör dalgasını izleyen baskının yol açtığı 1976-1977'deki ürkek yatışma yıllarında pek az soruşturma gün ışığına çıktı. Darbeden dokuz ay sonra, 1976 Aralığı'nda, devlet terörü ülkenin dört bir yanında hüküm sürerken, General Videla, Assemblée'ye hitaben yaptığı bir konuşmasında, "paramiliter gruplar"ın dışında bir sorun kalmadığını söyledi. Yasal Ve Toplumsal İncelemeler Merkezi'nin -insani amaçlarla faaliyet gösteren bir örgüt- bir üyesi olan Luis Zamora, "Assemblée, o dönemde, en etkin gruptu" diyor.

El altından uzlaşmalar

"A Üçlüsü"nün cürümlerini ifşa etmek amacıyla, bir yıl sonra, oluşturulan Assemblée üyeleri arasında siyasetçiler bulunmakla beraber, hiçbir parti yöneticisi yer almamıştı. Assemblée'nin kurucularından olan Raul Alfonsin, o sırada, radikal partinin azınlıkta kalan eğilimlerinden birinin şefiydi. Aynı şey, uzlaşmaya yanaşmayan küçük partinin lideri olan Oscar Alende için de geçerliydi.

Bir süre sonra, "Mayo Meydanı'nın Anneleri" haftalık gösterilerine başladılar. Luis Zamora, "Ama Alfonsin veya Alende'nin bu gösterilere iştirak ettiği hiç görülmedi" diyor ve en gözüpek "gösteriler"in bu defa açıklama taleplerine dönüştüğünü belirterek devam ediyor: "Kayıplar hakkında bilgi talep eden dilekçeler ortalıkta dolaştı durdu. Bu dilekçelerde suçluların cezalandırılması talebi hiç dile getirilmedi. Siyasetçiler hepsini imzaladılar ama asla herhangi bir teşebbüste bulunmadılar. Onları görmeye gitmek, dilekçeyi bırakmak ve ertesi gün onaylarını almak gerekiyordu."

Zamora'ya göre, Peronist parti yöneticisi ve 1983 Ekim seçimlerinde Alfonsin'in baş rakibi olan İtalo Luder "asla imzalamadı." Güçlü CGT'nin şeflerinin ağzı hayret uyandıracak derecede sıkıydı. 1978'de Radikal Parti'nin tarihi önderi Ricardo Balbin, Videla'dan hâlâ "demokrasi için çalışan bir general" diye bahsediyordu. Komünist Partisi de bir uzlaşma örneği sergiliyordu. Diktatörlüğe "can alıcı" bir destek sağladı. Ve böylece, Sovyetler Birliği ile Arjantinli generallerin anti-komünist rejimi arasında -iktisadi temele dayalı- mevcut dostluk ittifakını da mühürlemiş oldu.

Yönetici sınıflara işten el çektirilmesi ülkeyi felce uğratmıştı. Zamora bu durumu şöyle açıklıyor: "İşçiler bir yandan siyasi şeflerinin ve sendika liderlerinin diktatörlüğü desteklediğini kavrıyor; bir yandan da, fabrikalarda işçi arkadaşlarının birer birer ortadan yok olduğunu görüyorlardı."

Askere alınan acemi erler, birer gizli işkence merkezi olarak işlev gören kışlalarda neler olup bittiğine, zaman zaman, şahit oluyorlardı. Bu erlerden bazıları, işkencecilerin kullandığı isimle **chupado**'lara yani kaçırılanlara ya da "yutulanlar"a nezaretle görevlendiriliyordu. Erin biri bahriyenin mekanik okulunda zemini kanla kaplı bir odayı temizlemeye memur edildiğini ailesine anlatmak gafletinde bulundu. Ne onu, ne de itimad edip hikâyesini anlattığı kimseleri bir daha canlı gören oldu.

"Emirlere itaat görevi"

Tanıklara mahkemede hep sorulan suallerden biri de, şu anda anlattıkları olayları, zamanında ele verip vermedikleriydi. Cevaplar da hep aynıydı: Kimi kime şikayet edebilirlerdi ki? Tüm bu olan bitene -susarak dahi olsa- suç ortaklığı etmemiş bir merci bulunabilir miydi? Jacobo Timerman, kendisine işkence yapılan binanın karşısında, hergün muntazaman tışarıya taşınan cesetleri seyreden insanların oturduğunu anlatıyor. Ama, bu insanların sırlarını ifşa edebilecekleri güvenilir bir makam bulmaları öylesine zordu ki.

Zemini kanla kaplı bir odayı temizlemekle görevlendirilen bir er, bu olayı ailesine anlatmak gafletinde bulundu. Ne onu ne de yakınlarını bir daha canlı gören olmadı.

Alfonsin hükümeti, suç sıralamasında, emirleri verenler ile bu emirlere boyun eğenler arasında bir farklılık oluşturabilmek amacıyla askerî ceza kanununda değişiklik yaptı. İkinci gruba girenler "emirlere itiati vaaz eden kanun"a sığınarak tüm sorumluluklarından kurtulabilecekler. "Tüyler ürpertici" ya da "sapık" cürümler işleyenler ve mahkemenin ortaya çıkardığı üzere, aynı suçu bir kereden fazla tekrarlayanlar bu maddeden istifade edemeyecekler.

Nobel Barış Ödülü sahibi Adolfo Perez Esquivel "emirlere itaat görevi" denen şeyin, işkencecilerin çoğunun suçlarının bağışlanmasından başka bir şeye hizmet etmeyeceğinden kaygılanıyor. Ve tek kaygılanan o değil. "İtaat, özgürlüğün geçerli olduğu bir ortamda sözkonusu olabilir. Bizim ülkemizde bambaşka bir şey hüküm sürüyordu: Gerçeğe karşı gözleri kapalı, otoriter bir idarenin ürünü ve hiçbir ahlakî temel tanımayan bir şeydi bu."

Arjantin, demokratik seçimle başa gelmiş bir hükümetin, olan bitenin sorumlularını -yani, generalleri- adalete sevkettiği tek ülkedir.

Millet Meclisi başkanı ve Radikal Parti'nin önde gelen siyasetçilerinden olan Juan Carlos Pugliese ise tam tersini düşünüyor: "O dönemin şartlarında hiç kimse emirlere uymamazlık edemezdi" Ve şunları ekliyor: "Bir iç savaş veya devrim geçirmedikçe, hiçbir ülke, silâhlı kuvvetlerinin koca bir bölümünü hapsedemez." Oysa ki, Alfonsin bir seçim ertesinde devlet başkanlığına geldi. "Dolayısıyla, kanuna saygı göstermek zorundayız. Birini suçlayabilmek için delil gerekir. Partimizin Mayo Meydanı'nın Anaları'na hürmeti büyüktür. Ama onlar tüm suçluların öldürülmesini talep ediyorlar. Hiçbir ülke kendi silahlı kuvvetlerine savaş açamaz. Arjantin her halükârda, demokratik yollardan seçilmiş bir hükümetin, nesnel sorumluluğu olanları -yani kuvvet komutanlarını- adalete sevkettiği tek ülkedir".

"Nihaî nokta"?

Alfonsin bir "millî uzlaşma"nın elzem olduğunu öne sürüyor. Pugliese ve hükümetin öbür ileri gelenleri, er ya da geç, her şeye "nihaî bir nokta" konmalıdır diyorlar. Hükümetin yeni davaların açılmasını engelleyebilmek amacıyla hazırlayacağı yasa tadillerini benimserken, basının sarıldığı deyim bu. Bir "nihaî nokta kanunu" çıkacak deniyor.

Bu konuda hükümete sorular yöneltildiğinde, gözle görülür, bariz bir huzursuzluk doğuyor. Cumhurbaşkanlığı genel sekreteri Germain Lopez, Alfonsin ve ekibinin, üç cuntanın liderlerini mahkemeye verirken nasıl zorlandıklarını hatırlıyor. Karar alındığında, kuşkusuz, ordunun itibarı zedelenecek ve morali bozulacaktı, "ama diktatörlük henüz ağırlığını hissettiriyordu." Gemain Lopez, bundan başka, baskı döneminde sık sık vuku bulan "işkence, katliam, ırza geçme, vahşet ve zorbalık"ın affedilemeyceğini teslim ediyor. "Bu tür cürümlerin işlenmesine imkân veren itaat tartışma konusu yapılamaz"

"Yine de, yaraya durmadan ateş basamayız. Kendi kendinize ıstırap vermiş oluruz. Davanın uzaması istenebilir birşey değil. Ülkemizin kendi geleceği ile ilgilenmesi lâzım. Yeni bir aşamaya geçmeliyiz." diye ekliyor. Açıklanan mahkeme hükümleri "kamuoyunun vicdanını tatmin edecek doğrultuda belirlenecektir." "Toplumun vicdanının nasıl tecelli ettiğini görecek ve kararımızı o zaman vereceğiz. Bu, siyasî bir karar olacaktır."

Uzun lâfın kısası, yeni davalar açılmayacak. En azından, hükümet böyle bir girişimde bulunmayacak. Ama bu karar tek tek kişilerin, deliller bulunabildiği taktirde ordu ya da emniyet teşkilâtı mensupları aleyhinde dava açabilmelerini engellemeyecek. Mesele, bu tür delilleri gün ışığına çıkarıp bir araya getirebilmekte: İşkenceciler karanlıkta ve kimliklerini açığa vurmadan icra-yı sanat ettiklerinden, dünyada bundan daha zor bir iş olamaz.

Üstte: "Cuntasız yıllar"ın ağırlığını omuzlarında duyan Raul Alfonsin, sivil yönetim öncesindeki son devlet başkanı Reynaldo Bignone ile yemin töreninden önce sohbet ediyor. Altta: Mayo Meydanı'nın çılgın anaları: "Kayıplarımız nerede?"

Birçok dost hükümetler, Alfonsin'e bir "millî uzlaşma"ya gitmesini tavsiye ediyorlar. Franco sonrası İspanyası'nın tüm sarsıntılarını atlatan Felipe Gonzales ile Savunma Bakanı Narcis Serre, bu döneme ait tecrübelerini dile getirirken, "ebediyyen açık bir yara ile yaşayamazsınız" diyorlar. Bugün için, yargılanan ve haklarında müebbed ile on yıl hapis istenen generalleri affetmek sözkonusu değil.

Şu anda, üç general daha Silahlı Kuvvetler Yüce Divanı'nda muhakeme ediliyor. Bunlar sırasıyla, Cordoba'da baskı uygulayan General Luciano Benjamin Menendez; Bahriye Mekanik Okulu'nu yöneten Tuğgeneral Ruben Chamorro; ve Buenos Aires vilayetinin polis şefi olan Ramon Camps. Aynı mahkeme 1981 Aralığı ile 1982 Haziranı arasında yönetimde bulunan ve Malvinas Savaşı'nın yenilgisinden mesul tutulan cuntayı da yargılıyor.

"Generaller affa uğrayacak"

Aslında, cuntacı generaller kısa sürede affedilecekler, göreceksiniz" diyor Mai Meydanı'nın anneleri. "Mahkeme kararının açıklanmasından sonra bir iki yıl bekleyecekler, o kadar." Annelerin kuşkuya düşüren, Alfonsin hükümetinin "kayıplar"ı araştırma işini, başkanlığını yazar Ernesto Sabato'nun yaptığı bir komisyona havale etmesi oldu. Çünkü, bu komisyonun tanıkların beyanlarını toplamak dışında hiçbir yetkisi yoktu.

Razon adlı günlük gazetenin müdür yardımcılığını yürüten Jacobo Timerman "İşkenceye maruz kalmış biri olarak, tüm işkencecileri suçlu sandalyesinde görmeyi çok isterim" diyor. Ama, "ılımlı bir vatandaş olarak" o da, ülkesinin birkaç yıllık geçmişinin noktalanmasını diliyor. Nasıl izah edeceğini bilemediği bir tarih. Veba, Latin Amerika'nın, en az umulan ülkesinde patlak vermişti. "Hepsinin en medenisiydi, başşehri Paris'e benziyordu." Jacobo Timerman, "mesela" diyor, cumhurbaşkanı olan ve cunta döneminde pek çok yakınını kaybeden Arturo Frondizi'nin "kendisine yönelik hiçbir tehlike olmadığı halde," olan biteni kamuoyu önünde hiçbir zaman protesto etmeyişi nasıl açıklanabilir?

"Bunun cevabını vermek, suali de sormaları gereken antropologlara düşer. Halkların kültürleriyle ilişkili bir şey. Bütün bunlar neden Arjantin'de cereyan etti? Niçin sadece Danimarkalılar ve Bulgarlar İkinci Dünya Savaşı'nda Yahudi vatandaşlarını katledilmekten kurtardılar?" □

Çev: JÜLİDE ERGÜDER

Pakistan sivil yönetime geçebilecek mi?

JÜLİDE ERGÜDER

"Aday gösterme süresinin dolmasına bir gün kala, 18 Ocak'ta gizli temaslar başladı. Muhalefet şayet olumlu bir tutum benimserse, adaylarını belirlemelerine imkân tanımak amacıyla, seçimleri ertelemeyi düşündüm. Sizi temin ederim, bu dediğimi yapsaydım, herkes 'İşte görüyorsunuz, üçüncü defadır seçimleri erteledi.' diyecekti. Yapmasaydım, 'Bizim katılmamızı istemiyorsun' diye suçlayacaklardı beni. Sonunda, gelip 'Kusura bakma, biz katılmıyoruz' dediler. Bu reddediş, katılıp kazananlara mutlak bir meşruiyet kazandırıyor."

Time, 11 Mart 1985. Ziya ül-Hak'ın genel seçimler ertesinde verdiği bir demeçten.

Pakistan Devlet Başkanı'nın yukarıdaki sözleri, Şubat 1985 genel seçimlerinin en önemli tartışma konusunu aksettiriyor. 1984 Aralığı'ndaki referandumla "sivil" bir cumhurbaşkanı olan Ziya ül-Hak'ın (60) **partisiz** (non-party) bir siyasî sistemi yerleştirmeye çabalaması, muhalefet tarafından, sivil yönetime dönüşün henüz -generalin iddia ettiğinden- çok uzakta olduğu biçiminde anlaşılmıştı. Çünkü, Ziya ül-Hak, nüfusun yüzde 10 ila 15'inin oy kullandığı referandum ertesinde, 1973 Anayasası'nda çeşitli değişiklikler yapmış ve meselâ, sıkıyönetimin ilânı dahil, 1977 Temmuz'undan -yani, askerî bir darbeyle Zülfikâr Ali Bhutto'yu devirişinden- bu yana kabul ettiği başkanlık kararnâmelerinin hiçbirinin kendi onayı olmaksızın parlamento tarafından yürürlükten kaldırılamayacağını öngören bir "yasa" yayınlamıştı. Ayrıca, seçimlere katılacak adayların "dini bütün birer Müslüman" olmalarını şart koşan sınırlamalar da tereddütler uyandırmıştı. Müslümanlık şartının yanısıra, şarhoşların, zina yapanların, soyguncuların, kaçakçıların, at hırsızlarının ve devlete muhaliflerin seçimlerde aday olması yasaklanmıştı. Bhutto'nun Londra'da sürgünde yaşayan kızı Benazir Bhutto, Ziya ül-Hak'ın tavrını, "Buna seçim değil, düpedüz **tensip** denir." sözleriyle kınadı.

"Halk yönetimimizi onaylıyor"

Muhalefet, "Seçimleri boykot kararı alalım mı, almayalım mı?" tartışmalarıyla bir hayli vakit kaybetti. On bir muhalefet partisini çatısı altına alarak 1981'de kurulan "Demokrasinin Yeniden İnşası Hareketi" (MRD) bu tartışmalardan bölünmüş çıktı; son dakikada yapılan "boykot" çağrısı ise halkı pek etkilemedi. Ziya ül-Hak seçimlere katılma oranının yüzde 40'ı bulması halinde, bu sonucu kendi iktidarı için **başarı** sayacağını açıklarken, muhalefetin Pakistan halkı üzerindeki etkisini biraz abartmıştı anlaşılan. (Seçimlerde oy kullanmanın dinî bir vazife olduğunu ilân etmeyi de unutmadı, şüphesiz.) Muhalefet de, sonuçtan emin ve âtıl bir konuma girdi. Oysaki, katılma oranı ortalama yüzde 53'e erişirken bazı bölgelerde bu oran yüzde 80'e bile çıktı. Ziya ül-Hak hemen ilân etti: "Halk, yönetimimizi onayladığını gösterdi."

Seçimler parti temelinde yapılmadığı halde, siyasî gözlemciler, en çok sandalyeyi Pir Pagara'nın Müslüman Birliği'nin kazandığını, 1979'da düzmece bir mahkemeden sonra idam edilen ve şu anda liderliğini kızının yaptığı Bhutto'nun Pakistan Halk Partisi'nin (PPP) ikinci, Cemaat-i İslamî'nin ise üçüncü sırayı aldığını belirtiyorlar. Tabiî, milletvekillerinin hangi partiye yakınlık duyduklarının fazla bir önemi yok. Çünkü, mecliste belli bir örgütlenme içinde faaliyet göstermeleri yasak. Beri yandan, hükümete yakınlığı açıkça belli olan adayların adı duyulmamış rakipleri karşısında yenilgiye uğraması ise, halkın Ziya ül-Hak yönetimine bir ikazı olarak değerlendirildi. Ne var ki, Pakistan, devlet başkanlarının kendi rızalarıyla iktidardan vazgeçmeleri gibi bir geleneğe sahip değil. Zaten, muhalefet alternatif bir lider ortaya çıkaramadı henüz.

Pakistan, üstelik genel seçimlerin pek sık yapılabildiği bir ülke de değil. Ve seçimleri hep büyük darbeler izlemiş. 15 Ağustos 1947'de Muhammed ali Cinnah'ın inadı yüzünden Hindistan'dan ayrılıp bağımsız olan Pakistan'da, ilk genel seçimler 1970'de yapıldı. Seçimin hemen ertesinde Hindistan ile savaşa tutuşuldu ve şimdi Bengaldeş adıyla ayrı bir devlet olan Doğu Pakistan kaybedildi. 9 Mart 1977 seçimleri, Bhutto iktidarına karşı birleşen muhalif partilerin kışkırttığı huzursuzluk ile Ziya ül-Hak'ın darbesi ve sıkıyönetimin ilânıyla son buldu. 1985 seçimlerinin ise, Ziya ül-Hak'ın artık yılan hikâyesine dönen "sivil yönetime geçiş"in yolunu hazırlaması bekleniyor. Pakistan liderlerinin, geleneksel olarak, asker kökenli oluşları ve siyasî partileri küçümsemeleri, böyle bir ihtimali hayli zayıflatıyor.

Batı'nın muteber dostu

Kaldı ki, Ziya ül-Hak'ı sivil yönetime geçişe zorlayan -ABD'nin bu yöndeki muhtemel talepleri dışında- pek az unsur var. Ziya ül-Hak -kimi zaman kendisinin de iddia ettiği üzere- tanrının lütfuna mazhar oldu sanki! İdama mahkûm olan Zülfikâr Ali Bhutto'nun 1979'daki trajik ölümünden sonra, dünya kamuoyunda eli kanlı bir diktatör olduğu düşünülmüştü. Gelin görün ki, Sovyetler Birliği Afganistan'ı işgal ederek Pakistan liderine umulmadık bir iyilikte bulundu. Tarafsızların lideri olmakla beraber SSCB ile yakın bir işbirliğini sürdüren Hindistan ve Sovyet işgali altındaki Afganistan arasında kalan Pakistan, bir anda, Batılılar'ın gözünde muteber bir müttefik mertebesine yükseldi. BM'in on iki kampına yerleştirilen yaklaşık iki buçuk milyon perişan Afganlı mülteci de Sovyet işgalinin bir ürünüydü ama bu iş için günde bir milyon doları aşkın yardım alan Ziya ül-Hak'ın uzun boylu şikâyet etmesine gerek kalmadı. Son sekiz yıldır hasadın olağanüstü verimli olmasının yanısıra Körfez ülkelerinde çalışmaya giden Pakistanlı işçilerin gönderdiği, yılda üç milyar doları bulan döviz geliri, en ücra köylerde dahi halkın birer televizyon ve buzdolabı alıp arka bahçeye atmasıyla sonuçlandı. Adı geçen dayanıklı tüketim malları, köylerde henüz elektrik olmadığından bir müddet daha tozlanmak zorunda. Tüm bunlara ek olarak Pakistan, atom bombası yapmaya uğraşıyor. Bombanın denemesini gerçekleştiremeden önce de, ABD'den beş yıl için üç buçuk milyar dolar iktisadî ve askerî yardım almaya uğraşıyor. Pakistan ekonomisinin yıllık gelişme nisbeti yüzde altı civarında. Ziya ül-Hak sadece sanayi sektöründe başarısız görünüyor. Verimsiz çalışan devlet teşekkülleri, bürokrasiyi zengin ettiğinden, özel sektöre devredilmeleri bir türlü gerçekleştirilemiyor. Yalnız bu arada, Ziya ül-Hak'ın, muhalefetin icraat alanını sınırlamak kastıyla benimsediği "İslamî devlet" uygulaması, kadın memurelerin çarşaf giymeye zorlanması ve de mahkeme bir erkek şahidin iki kadın şahide denk tutulmasına yol açtı. Tahsilli Pakistan kadınları ateş püskürüyor olmalılar...

General Ziya ül-Hak, kendisine hayran askerleri ile... Askerî birlikler, her yıl 15 Ağustos'ta kutlanan Bağımsızlık Günü'nde resmi geçit yaparken. Yarım milyonluk Pakistan ordusu, baskıya komutanlarına bağlı... Washington'dan akan askerî yardımın bu bağlılıktaki payı inkâr edilemez.

Yine başka bahara kalır mı?

Ziya ül-Hak Şubat seçimleri ertesinde, 2 Mart'ta, yeni anayasa değişikliklerini açıkladı. Bunlara göre, devlet başkanı hükümet üyeleri ile eyalet valilerinin yanısıra başbakanı tayin edecek ve azledebilecek; meclisi feshedebilecek; kanunları yeniden görüşülmek üzere meclise geri gönderebilecek ve de üstelik, tüm bu icraatından ötürü Yüce Divan'a sevkedilemeyecekti. 1973 Anayasası ise, kademeli olarak yenilenecek ve ancak ondan sonra, sıkıyönetimin kaldırılıp kaldırılmayacağının düşünülmesine sıra gelecekti. Bu cümleden olmak üzere, geçtiğimiz Temmuz başlarında bir meclis komisyonu kuruldu. Çalışmalarını, 1962 ve 1973 Anayasalarını emsal alarak yürüten komisyonun hazırlayacağı bir raporu ay sonlarında meclise sunması bekleniyordu. Meclisin Ağustos ayı gündeminde ise, siyasî partilerin yeniden kurulmasını öngören bir tasarı var. Bakalım, Ziya ül-Hak ile meclis hangi asgari müşterekte buluşacaklar? □

HAKAN KENİ

Hiroşima'yı unutmak kolay mı?

Sen hiçbir şey görmedin Hiroşima'da. Hiç. Resnais'ın **Hiroşima Sevgilim**'i Eiji Okada'nın bu sözleriyle başlar. 40 yıl önce Hiroşima'daki dehşeti yaşayanlardan çok azı şimdi hayatta. Ama dünya üzerindeki milyarlarca insan bu şehrin adını biliyor ve onunla insanlık tarihinde başlayan dehşet dönemini yaşıyor.

Mary Shelley'in 1818'de yazdığı **Frankenstein**'ı aradan geçen yüzyıldan fazla zamandan sonra 1930'lu yıllarda Boris Karloff'lu filmlerle popülerleşirken, yüzyıl başında parçalanamaz varsayılan maddenin en küçük parçası atom, 1940'lı yıllarda fizikteki ve savaştaki gelişmelerin sonucu olarak parçalanmak üzere gündeme geldi.

Yalnız Hiroşima'nın değil, dünya tarihinin "artık geri gelmeyecek" olan dönemeci 1942'de New Mexico'nun kuzeyinde Los Alamos'ta başladı. 1943'te J. Robert Oppenheimer başkanlığındaki bilim adamları General Groves'un denetiminde "Manhattan Projesi" üzerinde çalışmaya başladılar. 1945 Temmuzunda uranyumlu "Küçük Oğlan" ve plutonyumlu "Şişman Adam" adlı bombalar hazırdı. 16 Temmuz'da New Mexico'da Almagordo'da "Trinity" kod adlı bir deneme yapıldı ve plutonyumlu bombanın başarılı olduğu görüldü.

Küçük Oğlan

İlk kullanılacak bomba olan "Küçük Oğlan'ın gövdesi Japonya'da 32.000 km. uzaklıktaki Tinian Adası'na 26 Temmuz'da USS Indianapolis kruvazörü ile taşındı. 28 ve 29 Temmuz'da "Küçük Oğlan"ın iki uranyum hedef bölümü nakliye uçaklarıyla adaya ulaştırıldı. 2 Ağustos'da "Küçük Oğlan" görev için hazırdı.

6 Ağustos saat 02.45'te üç B-29 uçağı havalandı. "Büyük Artist", bombanın etkisini ölçmek için kullanılacak cihazlarla donatılmıştı. "91 Numara" da olayı görüntüleyecek fotoğraf ve film cihazları vardı. Adını pilot Tibbets'in annesinden alan Enola Gay'e ise "Küçük Oğlan" yüklendi. Tarihi görevi olan bu uçakta Lewis yardımcı pilot, Ferebee bomba uzmanı, Van Kirk'de yön tayin edici olarak görevliydi. Üç uçak 08.15'te Hiroşima üzerine geldi. Saptanan zamandan 20 saniye geç olarak Enola Gay 4 ton ağırlığındaki "Küçük Oğlan"ı sıfır noktası olarak belirlenen Aioi Köprüsü'nün üzerine yaklaşık 700 metreden bıraktı. "Küçük Oğlan"ın Enola Gay'den ayrıldıktan sonraki yokoluş yolculuğu yalnızca 43 saniye sürdü. 43 saniye sonra Hiroşima parlak bir ışıkla aydınlanıyordu.

Hiroşima'da sabah

Hiroşima'da aydınlık bir yaz sabahının erken saatlerinde 18 yaşındaki Kaz Tanaka bahçedeki ağaçları suluyordu. Şimdiden yoğun sıcaklığını hissettiren bu Ağustos sabahında Tanaka, annesinin dileği üzerine yaptığı işten pek memnun değildi. İşini bitirdikten sonra bahçe kapısını açıp dışarı çıktı. Caddenin karşısında bir kız arkadaşını gördü, el salladı. İki arkadaş birlikte kol kola yürümeye başlamışlardı ki, o sırada Hiroşima'nın 6 mil uzağında olan üç B-29'un gürültüsünü duydular. Hiroşimalılar onlara B-San (Bay B) adını vermişlerdi. Kaliforniya'da doğmuş olan Tanaka ise onları "gümüş melekler" olarak düşünürdü. "Aydınlık bir Ağustos sabahında gökyüzünün gerçek melekleri gibiydiler." Tanaka "bak melekler geçiyor" dedi arkadaşına. Saat 08.15'ti. Az sonra "Küçük Oğlan" Hiroşima semalarında süzülmeye başladı. "Aman Tanrım, bir paraşüt." Tanaka "ne kadar cesur bir adam" diye düşündü. Sonra bir parlaklık ve Hiroşimalıların hiçbiri tarafından hatırlanmayan müthiş gürültü... Tanaka bundan sonrasını pek hatırlamıyor. "Sıfır zaman"dan birkaç dakika önce kolkola yürüdüğü arkadaşı da yok artık.

Bugün Los Angeles'ta yaşayan Tanaka'nın bir kızı var. Doktorların tüm itirazlarına rağmen doğum yapmış ve kızı da son derece sağlıklı. (**Newsweek**, sayı: 30, 29 Temmuz 1985)

Kawamoto bu kadar şanslı değil. 6 Ağustos 1945'te sıfır noktasından sadece 800 metre uzaklıktaki okulunda olan Kawamoto o güne dair önce arkadaşı Ota'nın sol gözünü hatırlıyor. Sağ gözü yuvasından fırlayan ve öldükten sonra Kawamoto'ya sol gözüyle gülümseyen Ota'yı...

Kawamoto bugün 53 yaşında ve Hiroşima Barış Müzesi'nde görevli. Ziyaretçilere kendi hikâyesini anlatıyor. Evli, fakat radyasyonun etkisi nedeniyle çocuğu olmuyor. Kawamoto, "İnsanoğlu aptal değil. Her şeyi yoketmeye istekli olduğunu sanmıyorum. Geleneklerimizi gelecek kuşaklara bırakabilmeliyiz" diyor. Kawamoto'ya göre en önemli şey "onore o shiru", kişinin kendini bilmesi (**Time**, sayı: 30, 29 Temmuz 1985)

Bilim adamının sorumluluğu

Atom bombasının mimarı Oppenheimer daha sonra ifade verdiği McCarthy komisyonu önünde kendisine atfedilen bu babalık sıfatını tümüyle kabullenmedi. Atomun zincirleme parçalanabilmesi konusunda pek çok bilim adamının katkısı olduğu görüşünde olan Oppenheimer, bombanın kullanılması konusunda yeteri kadar muhalefet etmediğini kabul ediyor. Oppenheimer, bir grup Amerikalı bilim adamının 1945'te bombanın bir çölde dünya kamuoyuna açık olarak denenmesi ve bu denemeyi izleyen Japonların bu yolla caydırılması, bombanın Japon şehirlerine atılmaması konusundaki isteğini de kabul etmemişti.

Oppenheimer, savaşın ertesinde bir süre daha nükleer silahlar konusunda danışmanlık görevine devam ettikten sonra hidrojen bombasına karşı çıkması nedeniyle bir komisyon önünde ifade verdi. Daha sonra resmî görevlerinden alınan Oppenheimer'e göre "Tabiatın sebep olduğu yıkımlardan daha korkunç değilse bile daha ahlak bozucu olan imha, hiç kullanılmaması çok daha iyi olacak olumsuzluklardan bir tanesi." (**Bilim ve Sağduyu** s.103).

113.000 kişinin ölümüne yolaçan bomba 6 Ağustos sabahı müthiş parlağın ardından bir çiçeğin açışına benzer bir görüntüyle patladı.

Oppenheimer'ın komisyon önündeki son sözleri: "Hayatımızın en güzel yıllarını gittikçe daha kusursuz yok edici silahlar bulmaya harcadık. Biz, askerlerin görevini yapıyorduk. İblisin görevini üzerimize almıştık, şimdi gerçek işime dönüyorum." 1935-42 yılları arasında Komünist Parti sempatizanı olan ve İspanyol Cumhuriyetçilerine büyük miktarlarda maddi yardımlar yapan Oppenheimer, bundan sonra 1967 yılında, ölümüne kadar fizik alanında bilimsel çalışmalarına devam etti.

Unutmak

245.000 kişinin yaşadığı Hiroşima'da 113.000 kişinin ölümüne, bir o kadar kişinin de yaralanmasına ve sakat kalmasına yol açan "Küçük Oğlan"ın dehşetini yalnızca bu altı haneli sayıların anlatabilmesi pek kolay olmamalı. Müthiş parlaklığın ardından bir çiçeğin açışına benzer güzel bir görüntüyle patlayan bomba, patlama anında geniş bir etki alanı içinde hava sıcaklığını 3000 °C'ye yükseltti (demirin erimesi için gerekli olan ısının iki katı). Siyah ve pembe radyasyon bulutları şehrin üzerini kapladı. 12 km²'lik bir alan içinde yanmadık ve yıkılmadık birkaç yapı kalabildi. Tanınmayacak hale gelip ölen insanların yanında binlerce insan hiçbir yarası yokken öldü. 6 Ağustos'tan çok sonra dahi bombanın etkisi Hiroşima'dan silinmedi.

Caddelerde "Coca Cola ile her şey dana iyi gider" yazılı ışıklı tabelaları, Mc Donald hamburgerlerini satan büfelerde çalan Michael Jackson müziği ve şehrin merkezindeki Mazda Şirketi genel müdürlüğüyle bugün yeniden inşa edilmiş olan Hiroşima'da 40 yıl öncesine dair pek bir iz yok. Yalnızca sıfır noktasına çok yakın olduğu halde tamamen yıkılmadan kalabilen Atom Bombası Kubbesi (1945'teki Hiroşima Valiliği Sanayi Müdürlüğü binası) 6 Ağustos 1945'teki haliyle duruyor. Çevresindeki geniş Barış Parkı'nın içinde...

Sayıları iyice azalmış olan hibakushalar (atom bombasından kurtulanlar) da dahil olmak üzere Hiroşimalılar 6 Ağustos'u unutabilmek istiyor.

İnsanın trajik geçmişini unutma mücadelesini anlatan **Hiroşima Sevgilim**'de Emmanuella Riva "Senin de gözlerinden başlayacak unutulmak" der. Kawamoto, Ota'nın gözlerini yaşadığı sürece unutmayacak kuşkusuz. O öldükten sonra da Ota ve 113.000 kişinin ölümü gören gözlerini unutmak, "Küçük Oğlan"dan yüzlerce misli daha etkili binlerce nükleer silahın kullanılmaya hazır beklediği bir dünyada ne Hiroşimalılar ne de başka insanlar için pek kolay olmasa gerek. □

SRİ LANKA:

Yeni silahlar ve yeni görüşmeler

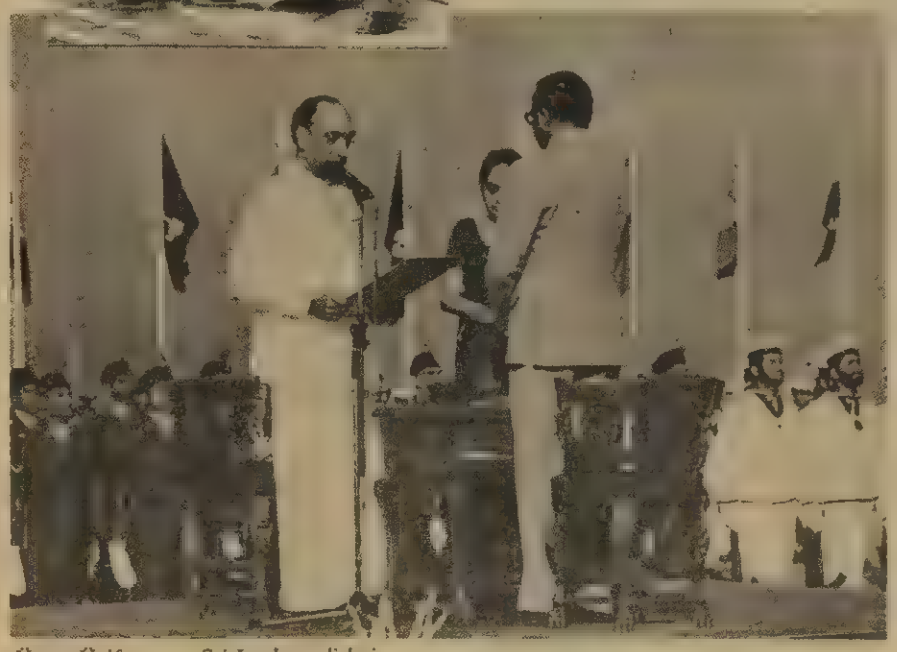

Üstte: Üniformasız Sri Lanka polisleri
Altta: J.R. Jayawardene, 4 Şubat 1983'te devlet başkanlığı için yemin ederken.

International Herald Tribune'un Mayıs'ın 21'inde verdiği bir haberde, Sri Lanka Hükümeti'nin Tamil gerillalarının gitgide artan tedhiş eylemlerine karşı, İsrail, Pakistan ve Çin Halk Cumhuriyeti'nden yeni silahlar satın alacağını bildiriyordu. Yeni bir polis karakolunun açılış töreninde yaptığı bir konuşmada Devlet Başkanı Junius R. Jayawardene, yönetiminin silah alımlarını artıracağını ve anti-terör birliklerinin eğitimi için yoğun çaba harcanacağını -ayrıntıya girmeksizin- açıkladı.

Hükümet kaynaklarından alınan haberlere göre, İsrail'den altı adet devriye botu ısmarlandı bile. Ne var ki hükümetin anti-terör eğitimi için İsrail'den bir süredir aldığı yardım, nüfusun yaklaşık yüzde sekizini oluşturan Müslüman halk arasında geniş tepki yaratıyor. Nitekim, geçen sene İsrailli anti-terör uzmanlarının kaldığı bir otelde patlayan bombanın bu tepkinin canlı bir ifadesi olduğuna inanılıyor.

Sri Lanka Hükümeti, bir süre önce Singapur'dan elden düşme iki devriye botu almıştı. Devriyelerin, özellikle Tamil gerillalarının sızdığı ve sürekli yardım aldığı Güney Hindistan ile Sri Lanka arasındaki bağlantıyı denetim altına almak için düşünüldüğü belirtiliyor. Çünkü Tamil gerillalarının kullandığı botların, Sri Lanka donanmasının şu anda elinde bulunan gemilerden daha süratli olması, hükümet kuvvetlerinin gerillalara karşı etkin bir harekât sürdürmesini imkânsızlaştırıyor. Pakistan ve Çin'den yakında gelmesi beklenen yeni silahların yanı sıra, Sri Lanka Hükümeti, Avrupa ülkelerinden helikopter alımı için teşebbüse geçmiş bulunuyor.

Bir yandan yeni silahlar ve teçhizat sipariş edilirken, Sri Lanka Devlet Başkanı Jayawardene Hindistan Hükümeti'yle, geçen Haziran başında ortaklaşa birtakım tedbirler geliştirme gereği üzerinde anlaşmaya vardı. Ne var ki Yeni Delhi'de Rajiv Gandhi ile görüşen Jayawardene, silahlarını bırakmaları halinde Tamil gerillaları için genel af çıkarma teklifini tekrarlamaktan öte yeni bir teklif getirmedi. Bu teklif daha önce Tamil gerillaları tarafından defalarca reddedildiğinden, iki liderin müzakerelerinden sonra yayınlanan ortak bildiride, sadece görüşmelerin "samimi" bir hava içinde geçtiği ve "yararlı" olduğu üzerinde duruldu. Bildiride ayrıca iki liderin de Sri Lanka'nın "ülke bütünlüğü ve beraberliği" hususunda hemfikir oldukları da vurgulanıyordu. Hindistan Dışişleri Bakanı Romeş Bandhari ise sözkonusu müzakereler ertesinde yaptığı açıklamada, hükümetinin Tamiller'in ayrılıkçı talepleri konusunda, meselenin halli için gereken yardımı esirgemeyeceğini belirtmekle birlikte, yayımlanan ortak bildirinin, Jayawardene'yi Tamiller'e daha geniş bir özerklik tanımaya sevkedecek bir ağırlığa sahip olmadığına dikkati çekti.

Sri Lanka-Tamiller sorununda Hindistan'ın etkin bir müdahalede bulunmasını engelleyecek bir başka gelişmenin, Pakistan'ın geliştirmeye çalıştığı atom bombası olduğu öne sürülüyor. Rajiv Gandhi, Haziran'da neşredilen bir röportajda, ülkesinin bölgedeki en mühim meselesinin, Pakistan'ın imal ettiği atom bombası olduğunu ifade ettikten sonra, kendilerinin şimdiye kadar nükleer silah yapmayı düşünmediklerini, ama bu gelişmenin konuyu tekrar ciddiyetle ele almalarına yol açabileceğini söyledi.

Haziran ayı müzakere ümidi vermeksizin geçti. Temmuz ortalarında Jayawardene "teröristlerle hiçbir şeyi görüşmem" tavrını, Tamil gerillaları ise "anayurdumuzu **(eelam)** asla müzakere konusu yapmayız" iddialarını terkettiler. Önce her iki taraf da üç aylık bir ateşkes üzerinde anlaştılar. Daha sonra Yeni Delhi'de bir ay önceki Gandhi ve Jayawardene buluşmasının doğrudan bir sonucu olmak üzere, Sri Lanka hükümet yetkilileri ile Tamil gerillaları arasında ilk tur görüşmeler Thimpu'da başlatıldı. Nepal'in başkenti olan Thimpu'nun seçilmesinin sebebi, çeşitli Sri Lankalı grupların görüşmelerin kesintiye uğramasına yol açacak eylemlerine engel olmaktı. Sri Lanka Hükümeti de, bir iyiniyet jesti olmak üzere, sokağa çıkma yasağını gevşetti ve Tamiller'in çoğunlukta bulunduğu kuzey ve doğu eyaletlerinde sekiz ay evvel uygulanmaya başlanan kısıtlamaları hafifletti. Bunlara ilaveten, tutuklu bulunan 1197 Tamil gerillasından 643'ü salıverildi.

Yine de müzakereler birkaç gün içinde kesildi ve bir anlaşmaya varma umutları zayıfladı. Thimpu'da Tamiller'in beş ana grubundan dördü temsil edilmekteydi. Bu gruplar **Eelam Milli Kurtuluş Cephesi** (EROS) adlı bir şemsiye örgütte bir araya gelmişlerdi. EROS temsilcileri Sri Lanka'nın doğusunda ve kuzeyinde yarı özerklik tanınmış bir Tamil eyaletinin iyi bir çözüm olabileceğini öne sürdüler. Ayrıca Tamil lisanının resmî dil olarak tanınmasını, Tamil bölgelerde Şingalez yerleşim merkezleri inşaatına son verilmesini ve etnik oranlar gözönüne alınarak Sri Lanka ordusunda belli bir reforma gidilmesini talep ettiler. Sri Lanka yetkilileri ise ülkenin yirmi dört bölgesine eğitim, sivil idare ve ulaşım alanlarında belli bir serbesti tanınmasını, ayrıca dört kuzey eyaletinin tek bir Tamil eyaleti olarak idare edilmesini önerdi. Ancak öneriler kabul görmedi. Tamiller, Sri Lanka içinde bir Tamil devleti formülünü yeniden öne çıkardılar. Beri yandan görüşmelerin dördüncü gününde, Sri Lanka'nın başkenti Colombo'da Jayawardene'nin normal olarak işine giderken geçtiği yol üzerinde patlamaya hazır bir bomba bulunması da genel havayı bulandırdı.

Patlayıcıları yerleştiren üç kişi, Thimpu'daki görüşmelere katılan Tamil örgütlerinden **Eelam Devrimci Öğrenci Örgütü**'ne mensuptu. Devlet Başkanı soğuk algınlığı nedeniyle üç gündür evinde oturduğundan suikastin amacına ulaşması imkânsız olmakla beraber, bu teşebbüs aşırı Tamil unsurların görüşmeleri engelleme çabası olarak yorumlandı. Şimdilik taraflar ateşkese riayet edeceklerini belirtip yeni gelişmeler bekliyorlar. □

İNGİLTERE:

Arjantin'den ithal yasağı kalktı

Falkland (Malvinas) Savaşı'ndan üç yıl sonra İngiliz Hükümeti, Arjantin'den yapılan ithalata koyduğu yasağı kaldırdı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın (Foreign Office) yaptığı açıklamaya göre, 2 Nisan 1982'de Falkland meselesi başladığında yürürlüğe giren yasağın kaldırılması, iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesine yönelik bir tedbir olarak düşünüldü. Arjantin ile İngiltere arasında doğrudan temaslarda bulunulması kararı bir sene kadar önce Bern'de yapılan görüşmelerle başlatılmıştı. Çok gizli olarak ve Brezilya ile İsviçre Hükümetleri'nin himayesinde yürütülen bu müzakereler öncesinde, Arjantin'deki askerî idarenin işbaşından çekilmesi ve Raul Alfonsin'in devlet başkanı seçilmesi, iki ülke arasındaki havayı yumuşatmıştı. Bilindiği gibi Bayan Thatcher, 1983 Aralığı'nda Alfonsin'e, devlet başkanlığına seçilmesi münasebetiyle bir tebrik mesajı göndermişti.

Arjantin'in Malvinas Adaları üzerindeki hükümranlık haklarını tartışmaya yanaşmaması, İngiltere'nin ise ada halklarının kendi geleceklerini tayin etme (otodeterminasyon) haklarının saklı tutulmasında -ki, Falklandlılar'ın hemen hemen ittifakla İngiltere'ye bağlı kalmak istedikleri biliniyor- ısrar etmesi, ilk başlarda somut sonuç almayı çok güçleştirmişti. Son birkaç aydır, İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Geoffrey Howe, iki ülke halkları arasında bir güven ortamı oluşturabilmek için önce "pratik meseleler"in konuşulması gereğini vurgulamaya başladı. Howe'a göre bu çerçevede ilk ele alınabilecek konular, ticari münasebetlerin yeniden başlatılması ve geliştirilmesi, diplomatik ilişki kurulması ve hava bağlantısının sağlanması olabilir.

İngiliz Hükümeti'nin, Alfonsin'in benzer bir karar almasını beklemeksizin, Arjantin'den yapılan ithalat yasağını kaldırmasının gerisinde bu yeni yaklaşım yatıyor. Yine de siyasi gözlemciler, İngiltere'ye Arjantin'den yapılan ihracat ambargosu devam ettiği müddetçe, bu son kararın sembolik olmanın ötesinde bir anlam taşıyamayacağına işaret ediyorlar. Falkland Savaşı öncesinde büyük meblağlara varan iki ülke arasındaki ticaret hacmi, savaştan ötürü büyük zarar gördü. Karşılıklı yasaklar nedeniyle iki ülkeye mal satışı, birkaç yıldır üçüncü ülkeler aracılığıyla sürdürülmeye çalışılıyor. □

Falkland gulünç bir savaştı zaten.

LÜKSEMBURG:

Charlotte'un ölümü

Üstte: Grandük Jean ile Prenses Josephine-Charlotte. Altta: Veliaht Prens Henri eşi Prens Maria Teresa ile.

Lüksemburg Büyükdüşesi Charlotte, 8 Temmuz 1985 günü, 89 yaşında olduğu halde bu dünyadan göçtü. Halkının kendisine duyduğu büyük sevginin bir işareti olmak üzere, "Büyük Hanımefendi" *(La Grande Dame)* olarak anılan Charlotte'un ölüm haberi, uzun zamandır devam eden ağır hastalığına rağmen, derin bir şok yarattı. Charlotte'un ölümüyle, eski şaşaalı günlerini çoktan gerilerde bırakan Avrupa hanedanlarının son ışıltılarından biri daha sönmüş oldu.

Lüksemburg I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde, birçok Avrupa ülkesi gibi Alman işgaline uğramıştı. Bu işgal tahtta da değişiklik yarattı: Alman taraftarı siyaseti büyük tepki yaratan Prenses Marie-Adelaïde, halk tarafından, 1919 yılı başında kızkardeşi Charlotte adına tahttan feragate zorlandı. Grandüşes Charlotte henüz yirmi üç yaşında tahta geçtiğinde, ileride Lüksemburg'un millî birliğinin sembolü olacağını bilmiyordu. Charlotte tahta çıkar çıkmaz yapılan referandumda, Lüksemburg halkının yaklaşık yüzde yetmiş sekizi monarşinin devamı yönünde oy kullandı. Aynı referandumla demokratik bir anayasa kabul edildi. Charlotte, uzun süren hükümdarlığı zarfında, güçlü, cesur ve sevecen kişiliğiyle halka kendisini sevdirdi; siyasi partilerin çekişmelerinden uzak durmaya itina gösterdi, böylece demokrasinin güvencesi ve milli birliğin sembolü haline geldi.

Avrupa'nın bu küçük monarşisi, 1963'te Lüksemburg Şatosu'nu ele geçiren Moselle kontlarından biri tarafından kurulmuştu. Kontluk, tarihi boyunca, çeşitli küçük hanedanlar arasında el değiştirdi. Ayrıca, komşusu Hollanda (Felemenk) ve Belçika ile birleşti. Zaman zaman Fransa ve İspanya'ya bağlandı. Ya da Prusya ordusu tarafından işgal edildi. En nihayet, Nassau Veraset Paktı ile, Lüksemburg'un Nassau hanedanına bırakılması kararlaştırıldı. İlk Nassau hükümdarı Adolf'un oğlu Wilhelm IV'ün erkek çocuk bırakmadan ölmesi, Charlotte'a saltanatın kapılarını araladı. Kadınların tahta geçmesini engelleyen kanun, 1912'de Prenses Marie-Adelaïde lehine değiştirildi. Ne yazık ki, Marie-Adelaïde'nin ikbal dönemi, Almanlara duyduğu yakınlık sebebiyle, sadece yedi yıl sürecek ve saltanatı kızkardeşine bırakacaktı.

İki savaş arası dönemde Lüksemburg, önce Fransa ile iktisadi işbirliğini denedi. Olmayınca, 1922'de Belçika ile iktisadi birliğini gerçekleştirdi. "Tarafsızlık" statüsüne sahip olmasına rağmen, Milletler Cemiyeti'ne girdi. İhracat imkânlarının sınırlılığı, dışarı açılabileceği limanlar ve nehirlerden yoksunluk, doğum oranının gerilemesiyle meydana çıkan yaşlı nüfus, yakıt noksanı ve ithalat ile enerji konularında hemen tamamiyle dış ülkelere bağımlılığın getirdiği sorunlarla uğraştı. 10 Mayıs 1940'ta yeniden Alman istilasına maruz kaldı.

İlk dünya savaşında edinilen tecrübeyi hatırlayan Grandüşes Charlotte, derhal hükümetiyle birlikte ülkesini terketti. Fransa yoluyla önce Londra'ya, oradan da İspanya ve Portekiz'e de uğrayarak ABD'ye gitti. İşgal esnasında Lüksemburg halkı, Almanların her türlü "Almanlaştırma" teşebbüsüne karşı yoğun bir mukavemet gösterdiler. Bu direnişte BBC'den muntazaman halkına seslenerek metanetlerini kaybetmemelerini telkin eden Charlotte'un da büyük katkısı oldu. Grandüşes Charlotte, Amerikan askerlerinin Alman işgalinden kurtardığı grandükalığına ancak 1945'te, Eisenhower'in uçağıyla geri dönebildi.

Sürgün yıllarında Lüksemburg'u dış ülkelerde başarıyla temsil eden Charlotte, avdetinden sonra da grandükalığını büyük devlet liderlerinin sık sık ziyaret ettiği bir ülke durumuna getirdi; ayrıca kendisi de De Gaulle ile John F.Kennedy'i ziyaret etti. 1947'de Belçika ve Hollanda ile Benelux İktisadi Antlaşması'nı imzaladı. Avrupa Kömür ve Çelik Birliği ile -1950'den itibaren- AET'nin kuruluş çalışmalarına katıldı. Tarafsızlık statüsünden 1948'de vazgeçmişti. Ertesi sene de Kuzey Atlantik Paktı'na katıldı. 12 Kasım 1964'te ise, kırkbeş yıllık bir hükümdarlıktan sonra (Belçika Prensesi Josephine Charlotte ile evli olan) oğlu Grandük Jean lehine tahttan feragat ederek halefini belirlemiş oldu.

Emeklilik yıllarını Fischbach Şatosu'nda ailesiyle geçiren Charlotte, resmî törenlerin dışında halka pek sık görünmedi. Son resmî görünüşü, Papa Jean Paul II'nin ziyareti dolayısıyla geçen Mayıs ayında gerçekleşmişti. Hayatının son mutlu olayını ise, uzun yıllar İngiltere Veliahtı Prens Charles için ideal bir kraliçe adayı olarak düşünülen en büyük torunu Prenses Marie-Astrid'in, Habsburg-Lorraine Arşidükü Christian ile 6 Şubat 1982'de; tahtın varisi Prens Henri'nin de Prenses Maria Teresa ile hayatını birleştirmesi oldu. □

MISIR:

Hükümetin İslamcılara karşı saldırısı

Enver Sedat suikastı ertesinde, Radikal Müslüman iki militan, Kahire'de demir parmaklıklar arkasında (4 Aralık 1982).

Mısır Hükümeti, ülkenin bir an önce Şeriat düzenine geçmesini talep eden İslamî Rehber Birliği'nin kırk altı üyesinin tutuklandığını açıkladı. Liderliğini Şeyh Hafız Salama'nın yaptığı radikal Müslümanlar, hükümetin 3 Temmuz'da tüm camileri denetimi altına alma kararının hemen ertesinde patlak veren protesto gösterileri nedeniyle tutuklandılar. Şeyh Hafız Salama'nın avukatı Abdül Halim Ramazan yaptığı açıklamada, Kahire, Fayam ve İskenderiye'de tutuklanan radikal Müslümanlar'ın sayısının, hükümetin verdiği rakamın çok üstünde olduğunu iddia etti. Siyasi gözlemciler, 1981 Ekimi'nde Enver Sedat'ın öldürülmesinden bu yana, Mısır'daki en geniş tutuklama kampanyasını oluşturan son tevkiflerin, hükümetin radikal Müslümanlar'ı hedef alan yeni bir karşı-saldırısına işaret ettiğini belirtiyorlar. Bilindiği gibi Mısır'da Şeriat düzenine geçilmesini öngören bir tasarı, geçen baharda, mecliste görüşülmüş ve reddedilmişti. Enver Sedat'ı öldüren Müslüman komando İstanbulî'nin avukatlığını üstlenmesiyle ünlenen Abdül Halim Ramazan ise, Müslüman grupların birer karargâhı işlevini gören camilerin hükümetin denetimi altına girmesini kabul etmenin imkânsız olduğunu, dolayısıyla aşırı Müslümanlar'ın sert tepkisinin anlayışla karşılanması gerektiğini vurguluyor.

Tutuklamalar, Hüsnü Mübarek'in yönetim aleyhindeki faaliyetlerine devam etmeleri halinde sert tedbirler alınacağı yolundaki açıklamasının ardından gerçekleşti. Radikal Müslümanlar'ın en ünlü camii El-Nur, İskenderiye'deki ünlü El-Mücahiddin ve El-Halife camilerinin hükümet kararıyla vakıfların kontrolü altına girmesi, yeni tayin edilen din adamlarının işlerini yapmalarını engellemeye yönelik karşı tepkilere yol açtı. Hükümet yetkilileri ise, İslamî Rehber Birliği'nin merkezinde yapılan aramalarda ve bu grubun çeşitli üyelerinin sorgulamalarında, devlet yönetimi aleyhinde ve ülkenin güvenliğini sarsıcı nitelikte faaliyetlere dair pek çok delil bulunduğunu öne sürdüler. **Le Monde**'un (17 Temmuz 1985) haberine göre, Fayum'da yapılan protesto gösterilerini, İslamî Cihad Örgütü'nün liderlerinden ve 8 Ekim 1981'de Assiyut'ta (Yukarı Mısır) altmış sekiz polisin öldürülmesine yol açan olaylardan sorumlu tutulan Şeyh Ömer Abdül Rahman düzenledi. Fayum, son yıllarda Assiyut ile birlikte, radikal Müslümanlar'ın nüfuzlarını gitgide artırdıkları şehirler olarak dikkati çekiyor. □

Ne petrolün doları...

SADIK ÖZBEN

Araplar galiba sonunda geldiler. Bekleyenlerin beklediği kadar geldiler mi, orasını bilemem. Yeterli sayıda veya yeterli cüzdanda olmayabilirler. Ama buradalar, gelmişler. Sokaklarda filan, özellikle Beyazıt'ın oralarda görüyorum da, asıl geçenlerde Dedeman oteline uğradım, Gayrettepe'de ve dehşete düştüm. Kesafet-i Arabî had safhada. Otelin halıfleksli lobisinde entarili biri, resepsiyona doğru yürürken kendi kendine bir oyun oynuyor, terliğini birkaç adım ileri fırlatıyor, çıplak ayak yetişip yeniden terliğini giyiyor. Oturacak bir yer aradım, her yer Arap. Nedense uzun zaman dikey duramıyorlar; hele bir kanepe buldular mı, hemen yatay pozisyona geçiyorlar, çıplak ayaklarını koltuğun üstüne dayayarak. Çocukları koşuşuyor, gürültü ediyor; bir başka entarili adam, münasebetsiz yerlerini çekiştirerek asansör bekliyor.

Şimdi yanlış anlaşılmasın: ben hiçbir millete karşı önyargılı değilimdir. Madem her milletten turist geliyor, Araplar da gelecek. Bunlar Londra'nın bile canına okumuş diyorlar, ama ne yapalım. Bu dünyada turizmin de yeri var. Elbette gelecekler. Gelsinler. Keşke daha çok gelseler. O arada tuvalete gidecek oldum; üç tane Arap genci tuvaletin önünde çömelip oturmuşlar. Allah Allah, ne işleri var burada! Duracak, oturacak yer mi yok? Tuhaf tuhaf adetler!

Evet, hiçbir ırktan, hiçbir milletten insana önyargılı olmamak gibi ciddi bir ilkem vardır. Politik bir insan olmamakla birlikte, ilericiliği benimserim. İnsanlığın kardeşliğine inanırım. Tabiî insan biyolojik anlamda kardeşlerinin bile hepsini sevmeyebilir. Neyse, bu ayrı konu.

Genel olarak turistler hayatımızı etkiledi. Bir açılan turistler var, bunlar Batıdan geliyor. Örneğin basınımızda başlı başına kurum yarattılar. Hani gazetede başyazı olur, karikatür olur, nöbetçi eczaneler filan olur. Şimdi bir de Kuşadası'nda memesi çıplak turist kadın köşesi oldu. Bundan, her gün asgarî bir tane temin etmek gerekiyor. Hani politikacıdan, bilim adamından, sanatçıdan demeç alınır; şimdi bir de "Türk erkekleri çok hoş" demeci veren turist dilber sütunu kurumlaştı.

Buna karşılık, yeni fenomen, kapanan turistler. Bunlar da Doğudan geliyor. Tabiî gazetenin biri bir Türk kadına önce çarşaf giydirip sonra eteğini kaldırıp bacak göstererek iki olayı birleştirme dehasını gösterdi (Bugünlerde Türk basınının dehası coşmuş durumda).

Ama kapanan turistleri beğenen de var. Geçende takside giderken şoför kaldırımdaki çarşaflı Araplara baktı, "Abi, bu Arap kadınları da güzel oluyor," dedi. Hayretle, "Nereden anladın?" dedim. "Abi, gözleri güzel," dedi. Evet, olabilir tabiî.

Turistlerin her türlüsü bizi etkiliyor, demiştim. İyi mi, kötü mü oluyor bilemem. Sonuçta iyi oluyordur herhalde, çok içine kapanık bir toplum olmak sakıncalı. Şimdi laik ülkemizde dağ taş Arapça yazı, Frenkçeyle yanyana, Meşrutiyet devri gibi. Bir ara da, özellikle Ankara'da kiralık evlere "To Let" filan yazarlardı. Arapça'ya da alışacağız herhalde. Hükümetimiz, belediye başkanlarımız bu kadar kucak açtıktan sonra. Şimdiki aşamada Anapistan olduk; birkaç adım sonra Arabistan oluruz. Çok fazla farkedilmez. Zaten arabeskistan olarak hayli mesafe almıştık.

Yani, şimdi ben hiçbir millete karşı filan değilim, fakat her nedense yazdıkça içimde bir kötülük duyuyorum. Geçenlerde Çamlıca'ya gittik, ailece. Orası da Arabistan olmuş. Bizimkilerden çok Arap var neredeyse. O kendilerine özgü sere serpelik içinde. Entariler falan, şallak mallak dolanıyorlar, yerlere uzanıyorlar. Niye bu Çamlıca'yı bu kadar seviyorlar diye düşündüm. Düşündüm, serin, yeşillik bir yer. Ağaçlar filan. Manzara güzel. Su görüyor, yani deniz görüyor. "Acaba" dedim, "bilinçlerinin altına yerleşmiş 'cennet' imgesini mi buluyorlar burada?" Düşündükçe aklım yattı. Öyle bir duyguları olmalı.

İyi de, bu duyguyla Boğaz sırtlarını filan satın almaya başlarlarsa ne olacak. Gerçi düşünüyorum, "niye almasınlar?" Yani, Arap toprak alamaz diye kanun çıkacak değil. Sorun, yaptıkları binalarla doğal görünüşü bozmamaları (bu herkes için sorun; örneğin Lazlar daha tehlikeli); eh, bu da sağlanabilir. Bütün bunlar tamam da -ayrıca ben hiçbir millete karşı değilim- gene de, almasalar şu toprakları daha iyi olmaz mı diye düşünüyorum. Neden böyle düşündüğümü ben de bilmiyorum.

Halkımızın bir kısmı dört gözle bekliyordu gelmelerini. Kimi ev kiralayacak, kimi mal satacak. Anlaşılır bir şey, beklemeleri. Ama hoşlanmayanlar da var ve galiba sayıları daha çok. İki üç gün önce, Lâleli'de (burası bir süredir onların merkezi, adını değiştirip Yalelli koymalı artık) bir minibüs şoförüne sordum, "Sizin bunlardan yolunuz oluyor mu?" diye. "Yok abi, ben hazzetmiyorum," dedi. "Oluyor, grup olup araba tutuyorlar, Kilyos'a filan gidiyorlar. Ama ben götürmüyorum. arabayı kirletiyorlar, yerlerde ezilmiş meyva, çikletler yapışmış, hazzetmiyorum." Bunları derken "tu" dedi, kaldırıma tükürdü. Ne tuhaf! Bizim bilinçsiz halkta böyle garip, hatta ırkçı denebilecek önyargılar oluşuyor demek. Aslında Türkiye'de halkta ırkçılık yaygın değildi hiç. Çok daha açıktık insanlara. Böyle eğilimlerle mücadele etmek gerek. Hümanist, insanların kardeşliğini anlatan bir eğitim gerek, ama nerede...

Bizim Behlül bey de bu önyargıyı duyanların Batılısı, eğitim görmüşü. Aslında bütün kusurlarına rağmen rafine adamdır, ondan böyle bir tepki beklemezdim. Geçen gün konuşuyorduk da, "Monşer," dedi, "şimdi anlıyor musun, Almanların duygularını?" Yok, ben böyle düşünmekten yana değilim; bu önyargılara katılmıyorum. İlk kez, "Keşke Azmi de olsaydı da birlikte karşı çıksaydık şu adama," diye aklımdan geçirdim. Azmi bu ara tatilde. Fakat, dur yahu, nereye gideceğini sorduğumda, "Belki Karadenize giderim, Arap turist olmayan bir yere," demişti galiba. Ve eklemişti, "Filistinliler olabilir tabiî" diye.

Bizim kendimize göre bir tarihimiz var. Başka ülkelerin yaşadığını yaşamadık ya da geç yaşadık. Avrupa gibi köklü ve sancılı bir sanayileşmeden geçmedik. İkinci Dünya Savaşına girmedik. Bu arada Arap turizmini de yaşamamıştık. Buna da alışacağız.

Not: Geçen yazıda New York yerine Londra Filarmoni yazmışım, dergide bunu mesele haline getirdiler. Nesnel yazmaya kalkışıyormuşum da daha nerenin filarmonisi olduğunu bilmiyormuşum. Bilmez olur muyum? Bir kalem sürçmesi. Dalgınlık. Kuşkusuz, böyle yanlışlar yapılmamalı, ama buna dayanarak bir insanın nesnel olamayacağına nasıl karar verilir? Bunları söyleyenlerden Osman Balcıgil de bu sayıda oturmuş, şimdiye kadar bulduklarından daha da marjinalini bulmuş: Tek kişilik bir cemaat; bundan iyisi can sağlığı. Üstelik de bunu "Toplum" bölümünde yayımlatıyor. Ben de kendimi Protestan Türk cemaati ilan edeyim, gelsin benimle de mülakat yapsın. □

GENÇLİK

Dernek tartışması

Üniversite öğrencilerinin yasal olarak bir öğrenci derneği kurmaya haklarının olduğu farkedileli beri okulların ve yayın organlarının bazı kesimlerinde bu konu gündeme geldi ve giderek ağırlığını artırmaya başladı. Aslında ilginçti, böylesine bir Anayasa ve yasalarla sınırlandırılmış Türkiye'de "öğrenci derneği kurma hakkı" vardı, hem de "önceden hiçbir yerden izin almaksızın"

Tüm yasaklarına, tüm özgürlük + ama'larına karşın varolan dernekler yasası, rahatsız-tedirgin bir kısım öğrenci için soluklanma-hareketlenme aracı olarak görüldü. Sonra bu konuda çeşitli yerlerde çıkan yazılara, haberlere baktık, bu işin içinde olanlarla konuştuk ve sanki "dernek faaliyeti yalnızca hukuki birtakım işlemlerle sınırlı" sanısına kapıldık. Elbette hukuksuz olmuyor. Ama ondan önce, **işlevli** dernekler istiyorsak **"neden** dernek kurmak istediğimizi, kurduktan sonra **ne** yapacağımızı ve **nasıl** yapacağımızı" sormamız gerekiyor. "Bunlar zaten belli şeyler" diyenlere pek inanasım gelmiyor doğrusu.

Dernek faaliyetinin, üzerinde durmaya çalıştığım hukuk-dışı bölümüne (neden, ne, nasıl soruları) **YeniGündem**'in 24. sayısında **Tanıl** ve **Mehmet**'in yazısıyla yüzeysel ve dolaylı da olsa değinilmişti. 26. sayıda iki farklı ve ilginç cevap vardı. ODTÜ'lülerden gelen cevap yanlışlara parmak basan, bu konuda eksik olan tartışmayı başlatabilecek, kısacası "tartışan" bir yazıydı. Ege Tıp'tan gelen yazı ise -fazla uzatmama gerek yok- neredeyse "karşı-devrimci hainler" teranesi üzerine kurulu.

Türkiye'de son beş yılda (aslında daha da öncesinden) üniversiteler ve öğrenciler çok şeyler yitirdiler. Kuşkusuz yalnız onlar değil. Birçok kesim canlılığını, saygınlığını, etkileme gücünü yitirdi. "Huzur ve güven" dolu bir uykuya daldı. Bir zamanların en hareketli kesimi üniversite öğrenci gençliği de kendini bu uykudan kurtaramadı. "Eskiden uyanıktı da, ne kadar iyiydi" demiyorum kesinlikle. O tür bir uyanıklık, bu tür bir uykuya yardım eden faktörlerin arasında yer alıyor bana göre. Neyse tüm bu tartışılması gereken konuları saklı tutarak, öğrencilerin günümüzde bırakın Türkiye'yi, üniversite terazisinde bile hiçbir ağırlıkları olmadığını, hatalarıyla sevaplarıyla tüm ağırlıklarını yitirdiklerini söyleyebiliriz. Bozulan denge, öğretim üyesi/öğrenci arasında değildir. Üniversitedışı devlet güçleriyle ünivesite-içi yönetici kadrolar bir kefede, üniversitenin öbür elemanları, çalışanları da öteki kefede yer almaktalar ve öğrencilerin bulunduğu kefe yukarıda.

Üniversite öğrencileri her gün genel düzenin bir parçası olan okullarında türlü ilişkilerle karşı karşıya, içiçeler. Öğrenim-ders-sınav sisteminden harç alınmasına, kılık-kıyafet yönetmeliğinden ast-üst ilişkilerine varıncaya dek her gün bunlarla yaşıyorlar. Kısaca okul, günlük hayatın önemli bir parçası. İnsanı etkilememesi, müdahale etmemesi olanaksız. Günümüzde sonuçları malum eşitsiz bir ilişki içerisinde öğrenciler okullarıyla.

Sağlıklı bir sorgulama/eleştiri demokratik bir tartışma platformunu gerektiriyor ("Sağlıklı bir güdülme neyi gerektiriyor?", bu, yazının sınırları dışında olduğundan ele alınmıyor). Bu tartışma platformu en geniş anlamda demokrasi/özerklik mücadelesi yapmak ve kendi iç işleyişinde ve örgütlenişinde de demokrasiden ödün vermemek zorunda. Böyle bir tutarlılık kitleselleşebilmenin, etkileyici bir güç olabilmenin önkoşulu. Örneğin "ne olursa olsun iktidar bizde olsun" mantığı kesinlikle terkedilmeli. Çoğulcu bir yapı oluşturulmalı. Bu faaliyet en geniş öğrenci kitlesinin etkin katılımına açık ve bunu sağlamaya yönelik olmalı.

Sonuç olarak; üniversitelerde bozulan güçler dengesini düzeltmek, etkileyici bir güç olabilmek, demokrasi ve özerklik için **sağlam muhalefet odakları** oluşturmaya bakıyor. Üniversite öğrenci derneklerinin varoluş gerekleri buralarda aranmalı.

Tartışmayı sürdürelim. □

Ozan ONUR

Kâğıt zammına karşı Zeynep Özal

CAN KOZANOĞLU

Amerika'dan bir hayli zayıflamış olarak dönen ANAP Genel Başkanı Turgut Özal annesinin evini ziyaret ediyor... Tarhana çorbasına masum bir çocuk edasıyla kaşık sallarken, eşi Semra Özal yanında. Anne Hafize Özal ise pişirdiğinin beğenilmesinden memnun, gülümsüyor. Ertesi günkü gazetelerde "mazbut" aile fotoğrafları.

ANAP, Kasım 1983 seçimleri sonucunda tek başına iktidara gelirken Özal'lar gazetelerdeki bu tür haberlerle olumlu bir imaj yaratmışlardı. Ancak "baba" artık başbakandı, mutlu ve mazbut aile için biraz da "faal" aile olmanın zamanı gelmişti. Danışmanların yardımıyla görev bölümü yapıldı. Turgut Özal zaten sürekli meşguldü. Efe Özal aile içindeki "uyanık küçük" rolünü sürdürecek, Semra Özal ise hayırsever, sanatsever ve sporsever yönlerini ortaya koyacaktı. Zeynep Özal'ın rotası da annesininkinden pek farklı çizilmemişti. Üç büyükler kadrosu dolu olduğu için (baba ve Efe Fenerbahçeli, anne Beşiktaşlı, ABD'deki ağabey Ahmet Galatasaraylı) ailenin Trabzonsporlusu görevine atanmıştı, o kadar.

Özallar yeni rollerini çabuk benimsediler. Ailenin kadınları için günler çok yoğun geçiyordu. Açılıştan konsere, defileden maça, peşlerinde gazetecilerle koşturup duruyorlardı. Anne-kız Özal'lar yılların magazin okuyuculuğundan magazin malzemeliğine geçmişlerdi.

Yerel seçimlerden sonra Zeynep Özal'ın "sosyal faaliyet"leri arasına Kadıköy Belediyesi'nde fahri danışmanlık görevi de eklendi. Ancak zamanla faaliyetin dozu biraz kaçtı. İyi yaşıyordu, keyfi yerindeydi. Kolay değil, magazin dergilerinden günlük gazetelerin ilk sayfalarına atlamıştı artık.

Değişen Zeynep'in gazetelerdeki yeri değildi yalnızca. Babası halka eskisi kadar tonton görünmüyordu. ANAP iktidarı yıpranmış, basına karşı sertleşmişti. Gazeteler de karşı atağa geçeceklerdi ve Zeynep Özal "sansasyonel muhalefet" için bulunmaz bir malzemeydi -kağıt zammına karşı Zeynep Özal!

Çünkü 1980'li yılların Türkiyesi'nde siyaset bir günah olarak gösterilmeye çalışılmış ve belirli ölçüde de başarılı olunmuştu. Basın bu duruma karşı çıkmak, halk üzerinde yönlendirici etki yapmak gibi bir sorumluluğu kabul etmiyor, siyasi muhalefetin bile magazinini yeğliyordu. Çok satmak isteyen gazeteler "ANAP, IMF, F-16, demokrasi" gibi konuları küçük yazılarla fısıldayacaklar, ama ilk sayfalarında "Zeynep Özal, Semra Özal" diye bağıracaklardı. Özal'ların hayatları zaman zaman haber olabilecek nitelikteydi belki, hattâ belirli bir muhalefet ortamı da yaratıyordu. Ne var ki özel hayatlardan yola çıkmak pek sağlıklı bir yol olmamalı. Zeynep Özal evine kapansa, her şey güllük gülistanlık olacak, muhalefet temeli ortadan kalkacak mıydı?

Tiraj yarışı içinde bunlar hiç sorun değildi. İdeal bir malzeme bulunmuştu (Zeynep Özal bir insan değil, bir malzemeydi artık), tükeninceye kadar kullanılacaktı. Gazeteler neredeyse özel "Zeynep Özal Servisleri" kuracak hale gelmişlerdi. Dikkatli okuyucular "Dün gece incecik gömlekle çıktı evden, üşütmese bari" diyebilecek düzeyde bilgilendiriliyorlardı. Başbakanın kızı için özel hayat diye bir şey kalmamıştı. Gittiği her yerde arkasından sürüyle gazeteci koşuyor, evinde bile rahat edemiyordu. Bir yıl öncesinin gazeteye çıkma mutluluğu yerini basından kaçabilme telaşına bırakmıştı. İstediği zaman istediği biçimde değil, her zaman olur olmaz biçimde yer alıyordu gazetelerde.

Bu durumdan rahatsızdı Zeynep Özal. Rahatsızdı ama, yine de kendini geri plana çekemedi, "sosyalliği" sürdürecekti. Haziran ayında, organizasyon komitesinde görevli olduğu festival için Bodrum'a gitti ve ipin ucu orada koptu. Zeynep hızlı yaşıyor, gazeteciler peşinden hızla koşuyor ve yeni "malzeme" iyi tiraj getiriyordu.

Evinde çekilmiş şortlu resimleri basan gazete kapış kapış gidiyordu. Bir zamanlar "İmamın Karısı"nın bile iş yaptığı Türkiye'de başbakan kızının bacakları ilk kez görülüyordu ki, bu da az iş değildi doğrusu. Böylesine büyük "gazetecilik başarıları" Özal'ın politikasına duyulan tepkiyi anlamsız bir tepkiye dönüştürüyor, Zeynep'in aleyhinde kamuoyu oluşuyordu, bir başbakanın kızına yakışır mıydı bunlar? Madam Simpson için tahtını terkeden Kral VIII Edward'ın hayatını anlatan televizyon dizisi gözyaşı döktürebilir, "statü"nün özel hayatları kısıtlamasının acılığından söz edilebilirdi. Ama bizim tabularımız başkaydı. Başbakanın kızı yazlık evinde şortla resim çektiremezdi. (Üstelik bu fotoğraflar kapıdan, bacadan giren muhabirler tarafından izinsiz olarak çekiliyordu. Yani banyoda yıkanırken kapı aralığından gizlice bir objektif uzansa, Zeynep çıplak poz verdi denebilecekti.)

Muhalefet temelini Zeynep Özal'ın özel hayatı üstüne oturtmak yanlış bir yoldur.

Zeynep Özal bildiği gibi yaşar, gazeteciler bildiği gibi yazarlarken Bodrum Festivali sona erdi. Uçakla İstanbul'a dönülüyordu. Zeynep Özal'ın yanında bulunan şarkıcı Yüksel Uzel'in Ermeni asıllı sevgilisi Arto Berberoğlu gazetecilere saldırdı (Sezar'ın hakkı Sezar'a, küfredilen gazeteciler olmasa, Yüksel Uzel ne yapar acaba?). Yeşilköy'e inildiğinde taraflar karakolluk oldular. Ertesi günkü gazetelerin birinde Berberoğlu herhangi bir "terbiyesiz" olarak değil, "besle kargayı, oysun gözünü" dedirten bir Ermeni terbiyesiz olarak sunuldu. Kocaman bir başlık "Bağrımızdaki Yılan" ve altında Zeynep Özal'ın kocaman bir resmi, Yazıyı okursanız, yılan Berberoğlu ama sayfaya ilk bakışta "yanlış anlama" oluyor. Bu yalnızca başarısız bir mizanpaj örneği miydi acaba?

Kavgayı izleyen günlerde Asım Ekren adı geldi gündeme. Zeynep Özal Asım'la evlenecek miydi, Turgut Özal ne diyordu? Zeynep'in basınla ilişkisi yeni bir aşamaya gelmiş, başyazılara konu olmaya başlamıştı. Bir bayan başyazar da köşesinde bu "derin yaraya" parmak basıyor, "... mutlaka evlensin. O zaman daha sakin bir hayat sürecek , Özal da millet de, devlet de rahat edecektir" diyordu. Zeynep'in namusu devletin, milletin namusu haline getirilmişti. İki yıl önce hayatının kıyısına hevesle davet ettiği gazeteciler hayatının içine giriyorlar, hattâ kendilerinde belirleyici bir rol oynama hakkını görüyorlardı.

Sonunda Zeynep ile Asım evlendiler. Gazeteciler gerdeğe girilen evin kapısında iki gün iki gece beklediler, haberi ilk sayfalarında duyurdular, Turgut Özal'ın izin verip vermediğini tartıştılar. Zeynep iyi mi yaptı, kötü mü, bilinmez. Ama basının iyi yapmadığı kesin. Çünkü bizi Zeynep'in ne yaptığı değil, babasının "başbakan sıfatıyla" ne yaptığı ilgilendirmeli. Gazeteciler feneri evlerin içine tutmaya devam ettikçe, sonuç hep şimdiki gibi olacak. Amerikanvari propaganda gemisi, alaturka basın mayınına çarpıp yara alacak ama deniz biraz daha bulanacak, balıklar biraz daha dibe kaçacak. □

Hayır kurumları mı, festivaller mi?

TACİSER BELGE

Geçtiğimiz dönemde basınımız nefes nefese Zeynep Özal'ı izlerken basın tarihimize geçmesi gereken bir gazetecilik örneği verdi. Muhabirlerin külyutmazlığı, kapı arkalarına sızabilmeleri, hattâ bir başbakanı hedef alan ağır eleştirilerden kaçınmayacak kadar sorumluluk ve cesaret sahibi oldukları bir kez daha kanıtlandı. Olayın bitiminde **Tercüman** devlet ahlâkını dile getirdi, **Milliyet** ve **Güneş** gazeteleri ise konuyu "ciddiyetlerine" yaraşır bir biçimde noktaladılar: Her iki gazete de özeleştiri niteliğindeki başyazılarını bu olaya ayırmışlardı. İzledikleri olayın konusu olan kişinin de "insan" olduğunu "geçici bir süreyle unuttukları için" özür diliyor, Zeynep'i evli barklı bir kadın olarak toplumun vicdanına emanet ettikten sonra hayır kurumlarıyla Zeynep Özal kadar ilgilenmedikleri için kendilerine kızıyorlardı.

Kitle iletişim araçlarının alıcılarıyla yapılan anketler, araştırmalar toplumda siyasallaşmanın durgunlaştığı dönemlerde yıldız yaratma, kişileri allayıp pullama, adeta cazibe odakları yaratarak kendilerini bunlarla özdeşleme eğiliminin yükseldiğini gösterir. Aynı araştırmalar alıcı kitlelerin bu kişileri "güçlülük", "mazlumluk", "sadelik" "canlılık", "cinsel çekicilik" ve benzeri niteliklerle tanımladığını belirtmiştir. Buna güvenerek birkaç gün önce Türkiye'de resmî toplumun ilk kez popüler kültüre bir "kurban" verdiğini, popüler kültürün ise bir yıldız kazandığını söyleyebiliriz. En azından "ailemin onayı/sevdiğim erkek" ikilemini yaşayan kesim yeni kahramanına kavuştu Zeynep Özal'da. Zeynep Özal "bir başbakanın kızı"na yakıştırılmayan davranışlarıyla şimşekleri ne kadar üzerine çektiyse aynı davranışlarıyla "sıcak kanlı, alçakgönüllü, samimi" bir insan imgesi de yarattı zihinlerde. Bir popüler kahraman "samimiyet"iyle sivrilmişse, onda "samimi" olanın ne olduğu pek fazla düşünülmez. Daha çok aynı durumda olan başka insanların dile getirmeye cesaret edemediği duygularını açıklaması ve bundan ötürü kitle önünde kendini bütünüyle savunmasız bırakmasıdır hayranlık uyandıran. Bir kez bu nitelik atfedilirse bir popüler kahramana onun eylemi, gerçekleştirdiği işlerin ne olduğu hiçbir önem taşımaz.

Basının yapısal özelliklerinden biri, toplumdaki değişimleri, yenilikleri, gelenekten kopuşları önce tanınır, anlaşılır kılması, böylece de meşrulaştırmasıdır. Örneğin bir bireyin başına gelen, hayatını altüst eden bir olay basına yansıdıktan sonra toplumun belleğine "böyle bir olayın olabilirliği" izlenimiyle birlikte yerleşir. Bu özelliğinden ötürü basın ister istemez hoşgörülüdür, daha doğrusu hoşgörünün kaynağıdır. Belirli bir kesimin, belirli bir dönemin değer yargılarına, zevklerine, isteklerine aşırı bir bağlılık göstermekten kaçınır. Kendisini, yarın değiştirmek zorunda kalabileceği yargılarla bağlamaz. Bu kendini bağlamama tavrı aslında basının bilinçsiz ama zorunlu hoşgörüsüdür. Bindiği dalı kesmemek için hoşgörülüdür basın.

Basının bilinçsiz hoşgörüsü bilinçli bir hoşgörüye dönüşmediği için toplum kendi hoşgörüsünü imgeleştirmiştir: Festivaller mi, hayır kurumları mı, Zeynep mi, devlet mi ikiyüzlülüğünü tartışmaya açanlar ise Zeynep Özal'a yenik düşmüşlerdir.

MUTLU TORUN/İHSAN ÖZGEN:
Saz musikîsinin geliştirilmesi

— Son iki yılda Türk musikisi ortamının pek alışık olmadığı, "akademik" sayılabilecek türden çalışmalarınız oldu. Son olarak, İ. Özgen, Münir Nurettin'in gazelleriyle Tanburî Cemil'in taksimlerini çaldı. Bu son iki resitalde, sanırım, ihmale uğrayan saz musikisinin söz musikisi düzeyine çıkarılması düşüncesini ortaya getirmiş oldunuz. Ancak, çalışmalarınız kimilerince ters yönden yorumlanmış da olabilir; diyebilirler ki, daha önce yapılmış bir şeyi aynen tekrar etmenin ne anlamı vardır? Amacınızı bir de sizden dinlesek...

İ.Özgen: Bir resim, bir şiir, bir mimarlık ürününde olduğu gibi, aynı şeyi tekrarlama kaygısı musiki için pek geçerli değil. Bir eseri çeşitli icracılar çeşitli biçimlerde çalarlar, musikinin yapısı bu. İcracı besteci değildir ki! Besteciler bile kendi eserlerini her defasında farklı çalarlar.

Biz de bu taksimleri birer beste gibi çalmakla kendi bakış biçimimizi ortaya koyduk. Böylece, hem Türk musikisi repertuarı genişletilmiş, hem de zaten varolan, ama geçmişte bir defadan fazla çalınmayan bir formun örnekleri, yeniden icra edilerek, dinleyiciye ulaştırılmış oluyor. Eskiyi taklit değil bu, Merâgî'nin bir bestesinin çalınması nasıl taklit değilse. Onu ben besteledim diye sunmak taklittir. Gazeli, taksimi çalmakla bir ağır semaiyi icra etmek arasında bir fark yok. O taksimler hem de en değerlisinden birer beste iseler, belki alışılmışın dışında bir çalışma olduğu için öyle bir izlenime yol açabilir. İrticalen bestelenmiş olmaları bunların değerini düşürmemeli, bu şekilde bestelenmiş birçok yazılı eser vardır. Yazılmamış bir şeyi çaldım, ama yazılmış da olabilirdi, plağa alınmış, yani yazı, plak kaydıyla gerçekleşmiş, aralarında fark yok.

— Taş plaktakilerle sizin çaldıklarımız karşılaştırıldığında, bunun bir "ikinci baskı" olmadığı hissedilebiliyor.

İ.Özgen: Yazılı eserlerin icrasında bile icracının bir payı olması gerekir, biz musikiciler bu pay hakkını, çalarken, o anda kullanırız. Özellikle Türk musikicinin geleneğinde var bu. Güçlü bir icracı emprovizasyon gücünü, buluşlarını icrasına yansıtır. Bu, yorum da değil, ondan ayrı bir şey. Çaldığımızla plaktaki yüzde yüz aynı olamaz. Ona eklediğimiz şey kötü de olabilir, beğenilebilir. Her icracı çaldığı esere bir şey verir ya da ondan bir şey götürür.

M.Torun: Bizde emprovizasyonun çok önemli bir yeri var. Özgen emprovize formların değerini bu şekliyle ilk kez vurgulayan icracı. Bir de bunun eğitimle ilgili bir yanı var: eski gazellerle taksimler üzerinde çalışılması. Bunları özümleyip üstüne bir şey koyduğuna inanıyorum onun. Eski ustalar yenileri hazırlar, yenilerin de eskilerden yararlanmaları gerekir.

İ.Özgen: Bunlar birer anma konseriydi, bunun da gözden kaçmaması lazım.

— Ama bu anma, alışageldiğimiz anma konserlerinden farklıydı.

İ.Özgen: Burada o ustaları nasıl anmalı meselesi var. Mesela, eskiden biri kalkıp Münir Nurettin'in bir şarkısını okur, Cemil'in bir peşrevini çalardı. Böyle bir anma onların gerçek değerini yansıtmıyordu. Onların sanatındaki en önemli tarafı araştırıp, bulduğumuz değerleri bir anma vesilesiyle ortaya getirmenin bir mesaj verebileceğini düşündük.

— Bundan sonraki çalışmalarınızda Cemil'in taksimlerini daha serbest bir yorumla vermek gibi bir tasarınız olabilir mi?

İ.Özgen: Böyle bir çalışmadan çok iyi sonuç çıkabileceğini sanırım. Hem, tek başına da değil, birkaç sazla, onlarla diyalog kurarak.

— Tanburî Cemil'in bazı taksimleri birden fazla sazla çalınabilir mi? Örneğin Chopin'in piyano için yazılmış bir mazurkası ya da valsi nasıl orkestraya uygulanmışsa, onun taksimleri de dört, beş sazla yorumlanabilir mi?

İ.Özgen: Bu sorunuz yeni bir formdan söz etmemizi gerektiriyor. Böyle bir formla, yepyeni bir adım atılabilir, yeni yorum imkânları elde edilebilir. Belki birçok ülkenin musikisinde olmayan, kayıtsız şartsız, ölçüsüz, usülsüz, üstelik toplu halde çalınan, sınırlandırıcı olmayan, geniş bir musikinin temeli atılabilir.

İhsan Özgen, Mutlu Torun: Eskiyi yaşatmak için yeni arayışlar

M.Torun: Bu çalışma içinde emprovizasyon da var mı?

İ.Özgen: Cemil içinse, bestelenmiş oluyor tabiî. Aslında böyle bir deneme hiç olmadı değil. I. İstanbul Festivali'nde, Nevzat Atlığ yönetimindeki koronun programında Niyazi Sayın'la Necdet Yaşar, daha önce notaya aldıkları Cemil'in **Sultaniyegâh Taksimi**'ni serbest bir yorumla çalmışlardı.

— İki sazla olunca dört sazla da olur bu.

İ.Özgen: Tabiî. Mutlu Torun'un değindiği emprovizasyon mutlaka çıkacak ortaya. Zaman ölçümüz olmadığına göre, eserin yapısındaki değerlerin uzaması kısalması, genişlemesi, hem bir görüş birliğine, hem emprovizasyon gücüne bağlı. Ama icracı yeniden melodi üretmeyecek, bazı varyasyonlar uygulayacak.

M.Torun: Yani bir arada hem aynı şeyi, hem değişik bir şey çalmak...

İ.Özgen: Bu bir adım, ama mutlaka Cemil'in taksimi üzerinde olması şart değil; o, bize sadece bir melodi örneği değil, bir musiki anlayışı da veriyor. Onun yolunda giderek, daha ileri adımlar, yani "ortaklaşa taksim" diyebileceğimiz yeni bir form geliştirebiliriz.

— Ancak, Cemil'in mesajı kendisinden sonrakilerce pek iyi anlaşılamadı gibi? Ayrıca, bu mesajdan, enstrümantal olan Batı musikisine yönelmenin daha doğru olacağı gibi bir sonuç da çıkarılamaz mı?

İ.Özgen: Bazı istisnalar dışında pek anlaşılamadı, bu kesin. Cemil Bey'de bir dış görünüşten çok, Batılı zihniyete, çalışma tarzına önem veren bir disiplin var. Sazı öne çıkaran Batı anlayışının bizde de bir artık kabul edilmesi gerçeği var. Bu Doğu'da da varsa vardır, bilemiyorum. Ama Cemil Bey o zihniyetteydi, isteyerek istemeyerek. Sazendenin ustalığı esere çok şey kazandırdığı için, bu, Türk musikisinin geleneğine, yapısına da uygun, ona bir şey ekliyor. Yoksa, Batı musikisi adına bir sonuç çıkarılamaz.

M.Torun: Cemil, Münir Nurettin gibi bir sese sahip olsaydı bile, çok kuvvetli bir tahminle diyebiliriz ki, sazı bugün olduğu gibi geri plana itmezdi; sözlü formlarda bile sazın hakkını vermiş (Hâfız Osman'a eşlik edişini düşünün). Öte yandan, Münir Nurettin de sesini bir enstrüman gibi kullanmıştır.

— Saz musikisi söz musikisinden daha üstün, değil mi?

M.Torun: Bence tamamen öyle.

İ.Özgen: Bence de. Sözlü musikinin her türlüsünde musiki dışı bir yön, musiki dışı bir unsurdan destek alma durumu var. Şarkı güfteye/şiire, opera hikâyeye çeker dikkati. Asıl musikiyi ve asıl musiki dinleyicisini bulmak için bu iki şeyi ayırmak gerekir. Musikinin içine şiir, tiyatro, hikâye girince, dramatize oluyor, sahneleniyor (saz musikisine insan sesinin karıştırılması ayrı bir durum tabiî), böylece musiki soyutluğunu kaybediyor.

M.Torun: Biraz ayrılıyorum. Bir hikâye musikiyle de anlatılabilir.

İ.Özgen: O zaman salt musikiden pek söz edemeyiz. Ama Türk musikisinin durumu farklı. Orada besteci, güfteyi canlandırmıyor, belki farkında olmadan saz musikisi ortaya koyuyor. Saz musikisine ulaşamadığı, buna imkân bulamadığı ya da gelenek öyle gerektirdiği için güfte kullanıyor, ama kurduğu melodik yapı somut bir musikinin özelliklerini taşıyor.

M.Torun: Sesiyle sözden kurtulmak istiyor.

— Zekâi Dede'den sonra, onun düzeyinde başka bir besteci çıkmadı. Bu yüzyılda belli bir düzeyin altına düşmeyen birkaç besteciden söz edilebilirse de, çoğu eskiyi tekrar etti, daha büyük bir çoğunluğu da bu musikiyi sulandırdı. Öte yandan, Cumhuriyet döneminde Arel, 24 Aralıklı diziye göre çoksesli eser yazılması önerisini ortaya attı. Ama bugüne kadar bunu yapabilen de çıkmadı. Şimdi, hem bu yolun dışında, hem de eskiyi üçüncü dereceden taklit etmeden, bestecilik düzeyinde Türk musikisi nasıl bir gelişme yolu arayabilir?

M.Torun: Arel dâhi besteciler istiyordu, bu adam çıkmadı, yoksa besteci çıktı.

— Batı tekniğinde yazdığına göre Batı'da da adı geçen bir besteci...

M.Torun: Değil Batı'da, Türkiye'de bile adı geçeni çıkmadı. Şimdi bir üçgen var: besteci-icracı-dinleyici. Bestecinin telif hakkı yok, para kazanamaz, çoğu kere icracılığa yönelir. Bir çıkış yolu aranıyorsa, üçü birbiriyle uyumlu olmalı. Dinleyicinin de iyi musikiye ihtiyaç duyması lazım. Bu toplumda genellikle çok kötü musiki örnekleri dinlenirken, Türk musikisinin küçük yaşta başlayan bir eğitimi, öğretimi yokken...

— Doğru ama, bu açıklama biraz eksik değil mi? Bestecilik resmî desteğe mi bağlı?

M.Torun: Küçük bir çocuk TRT'den doğru dürüst bir şey dinleyemezse, Türk musikisinin iyisini nereden dinleyecek? Çevresinde tesadüfen iyi bir şey bulamazsa Türk musikisiyle ilişkisi şüpheli, "Türk Sanat Müziği" denen gazino musikisini bulur. TV'de de, ona yakın bir piyasa musikisi dinlerse, İhsan Özgen'e nasıl ulaşabilir? İyi musiki dinlenmiyorsa iyi besteciye de ihtiyaç yoktur. Marifet iltifata tâbidir, müşterisiz meta zayiidir. Bestecinin resmî desteğe ihtiyacı olup olmaması ayrı mesele, ben, "devlet tarafından yıkılmasın" diyorum.

— Pazar meselesi...

M.Torun: İnsanın sağlam yetişmesi ve pazar.

— Pazar, Batı musikisi için de bir ölçüde geçerli değil mi?

M.Torun: Radyoda Batı musikisi hep bir seviyenin üstünde, Türk musikisi ise hep bir seviyenin altında. Zekâi Dede'yi yılda kaç defa dinleyebiliyoruz?

— Zekâi Dede'nin öğrencileri de ona pek bir şey ekleyemediklerinin bilincindeydiler. Bu musikinin içerden tıkanması da var.

M.Torun: Kabiliyet ölüyor denemez; başka yola sapıyor, asıl gidilmesi gereken yöne gitmeyip gücünü başka yerde tüketiyor. Dede Efendi bu çağda yaşasaydı, büyük ihtimalle hafif Türk müziğine ya da gazino musikisine ya da Batı sanat musikisine yönelirdi.

İ.Özgen: Türk musikisinin yapısı değişiyor artık, bu musikinin bu yüzyıldaki çizgileri çağa daha uygun gibime geliyor, daha modern. Zekâi Dede... Her üslubun bir dönemi olur. Cumhuriyet döneminin bazı bestecilerinde, küçük bir şarkı içinde de olsa gerçekten sanat denebilecek, yeni özellikler görüyoruz. Bunların sayısı az değil. Onlar kapanmış bir dönemin üslubu dışına çıkarak değerli şeyler yapmışlar. Ama nereden sonra bu iş sulandırılmış, o ayrı mesele.

— Eskiler ölçüsünde büyük ustalar Batı'da da yok, ama orada güçlü bir arayış çabası gösterilmiş. Bizdekiler ne de olsa eskinin bir çeşitlemesi.

M.Torun: Batı'dakiler özellikle yeni bir şey yapmaya çalışmışlar.

İ.Özgen: Ama çağımızın büyük bestecisi orada da yok. Belki araya uzun bir

İ.Özgen: Yazılı eserlerin icrasında bile icracının bir payı olması gerekir, biz musikiciler bu pay hakkını, çalarken, o anda kullanırız.

geçmiş girdiği için, Beethoven ya da Dede Efendi, onları çok yüce buluruz. Geçmişte öyle dönemler var ki, sadece iki adam çıkıyor, yerine de yenisi gelmiyor. Başka bir adam geliyor. Elbette 20. yüzyıl bestecisi sözgelişi bir Dellâlzade cesametinde değil, hacmi küçük. Ama eski dönemin musiki ortamı bambaşka.

M.Torun: Gelişme derken, güfteyi ifade konusunda büyük bir gelişme var bu yüzyılda. Sözün ritmini daha iyi veriyorlar yeniler; eskiden salt musiki önde, son dönemde söz musikisi öne geçiyor. Ama bizim biraz önce koyduğumuz şekle göre, bu, bir düşme oluyor bizim musikimizde.

İ.Özgen: Bu gerilemenin sosyal bir sebebi de olmalı. Batı'da feodal yapıdan kapitalizme doğru geçilirken toplum adına büyük atılımlar gerçekleşmişse, bunun meyveleri sanatta da kendini göstermekte pek gecikmemiş. Sermaye sahibi olanlar, ticaretle uğraşanlar aristokratların sanatlarına da özenmişler; bu, özenti de olsa, o sanat dalını da geleceğe taşımış. Bizde bu olmadığı için bir duraklama sözkonusu. Osmanlı İmparatorluğu ise merkezî bir devlet düzenini sürdürmüş, kültür de o merkezin çevresinde oluşmuş. Devlet bir sanattan elini çekince o sanat bir daha belini zor doğrultuyor. Cumhuriyet'le İmparatorluk arasında altmış, yetmiş yıllık bir boşluk, belirsizlik oldu, gerileme de bu dönemde. Ama günümüzde varlıklı kişilerin, bazı sermaye kuruluşlarının, gene özenti de olsa, yavaş yavaş sanata sahip çıktıklarını görüyoruz. Sanatçıyla toplum arasındaki kopukluk biraz biraz kapanmaya başlıyor.

M.Torun: Özellikle musikicinin geçimi ayrı bir önem taşıyor. Bugün radyo, konservatuvar olmasa, iyi musikici nereden para kazanır? Mesleği musiki olmalı onun, başka işlerde çalışarak musikici olunmaz.

— Türk musikisinin içindeki tıkanma...

M.Torun: Bütün bu kopukluklar yüzünden oluyor. Eski ustaların gitgide kaybolmasıdır bu engel. Özgen'in yaptıklarına ben, eski ustalara dönmesi açısından, gönülden katılıyorum.

— Bu musikinin geleneklerine içerden değil de, dışardan bakabilmek için gereken bilgi ya da sezgiden yoksun olmanın, başka deyişle, geleneği kendi gözünde nesnelleştirmemenin de bu gerilemede payı yok mu? Tanburî Cemil bunun dışında sayılı istisnalardan biri o.

İ.Özgen: Musikiye sanat kaygısıyla eğiliyorsak, bunun bir çerçevesini çizmeli önce. Biz belli bir zevke seslenebiliriz bugün. Yüzde yüz, herkesin beğeneceği şeyler yapmamıza imkân yok. Batı, dünya önümüzde, Türkiye'nin durumu belli. Şimdi, bu yüzyılda Türk musikisini ciddiye alanlara neyi kabul ettirebilir, neyi dinletebiliriz? Bize lazım olan nedir? Önce malzeme toplamak. Geçmişe bakıyoruz, bizlere kadar neler olmuş, onu değerlendiriyoruz. Eski ustaların bize uygun gelen, düşünüşümüze, duyuşumuza uyan yanlarından yola çıkıyoruz. Arayınca, küçük büyük eski musikicilerde bir şeyler bulabiliyoruz.

M.Torun: Bütün musikilerde ustadan öğrenmenin büyük önemi var, ama Türk musikisinde bunun payı daha fazla; daha az köşeli, daha yumuşak, ince çizgili bir musiki bu. Gelgelelim, bu musiki ustaçırak yoluyla öğrenilir deyip onu küçümsemek de çok yanlış. Sözkonusu tıkanmanın bir başka sebebi olan, resmî kanalda Tanzimat'tan bu yana Türk musikisinin yerini Batı musikisinin alması gerçeği ile geleneklerin kopması meselesi içiçe.

İ.Özgen: Buna karşılık, Batı musikisini kitaptan öğrenilen bir şey gibi görmek de büyük bir yanlış tabiî. Onda da kulak eğitimi çok önemli.

— Bugün eskisine göre, daha disiplinli bir icra biçimi var, ama kişisel bir okuyuş üslûbu pek az. Bunun bir nedeni de, notanın musiki hayatına vazgeçilmez bir rolle yerleşmesi değil mi? Halk musikine bakınca, oradaki zararın daha da büyük olduğu görülüyor.

M.Torun: Notanın rolü var bunda, ama tek sebep o değil. Notayı, ona mahkûm olarak kullandığımız için bu yanlışa düştük. Mesela diyelim ki, Cemil Bey şedd-i araban saz semaisini notaya almış, ama plaktaki farklı. O zaman yazdığı gibi mi, çaldığı gibi mi? Bunu nasıl anlayacağız? Tabiî radyoda notayı esas alıyorlar.

İ.Özgen: Halk musikisi gibi klasik Türk musikisinin de sözlü geleneğe dayanan bir yanı var. Belki her musikide var bu bir ölçüde. Batı'da da, ağızda yaşayan musikiden yazılı musikiye geçilince, birtakım kayıplar olmuştur. Ama özellikle bizim musikimiz (klasik ve halk) notaya geçirilince kayıp oranı büyük olan musiki türleridir. Notaya alamıyorsanız, başka bir icra tarzını denersiniz, alıyorsanız, notaya göre çalarsınız. Bugünkü üslupsuzluk, bir bakıma, sözlü gelenekten yazılı geleneğe geçişin bir ürünü. Yazılınca kayba uğrayan şey sözlü bir geleneğe aittir.

M.Torun: Tanburî Cemil o eseri bir daha çalacak olsa ya da bir topluluğa çaldıracak olsa, aynı şey mi ortaya çıkardı? Nota, eskilerin anlayışına göre o parçanın bir iskeletiydi sadece, bir yol gösterici; asıl icra şekilleri, süslemeler icracıya bırakılırdı. Kalabalık bir toplulukta bir icracı aynı işi göremez, birbirini çok iyi tanıyan birkaç musikici yapabilir bunu bir arada. Toplu icrayı seçenleri de suçlamamalı. Çünkü bu imkândan yoksunlar. Halk musikisine gelince, eğer o halkın musikisi ise otantik olmalı. İşte asıl o musiki ustadan çırağa geçer, ustadan öğrenilen okunur, sadece notadan çalışan adam halk musikisi sanatçısı değildir.

— Halk musikisinde notanın yeri nedir?

M.Torun: Radyoda bir tek notası olmamalı bir halk ezgisinin, alındığı adamın tarzı yaşatılmalı, bunun için de aynı ezginin benzer çeşitli notaları olmalı.

— Mesut Cemil'in getirdiği yeniliklerden sonra, bir çeşit, Batı tarzı icra-geleneksel icra çatışması ortaya çıktı. Geleneksel tavırdan yana görünenler (geleneğin ne olduğu da herhalde çok iyi bilinemiyor) eserlerin olduğu gibi, nüanssız icra edilmesini isterler. "Olduğu gibi" denince bu kez gene nota karşımıza çıkar. Bu "Batılı" denilen icraya "gâvur icadı" gözüyle bakmak doğru mu? Bu icra tarzı Türk musikisinin safiyetini mi bozuyor?

İ.Özgen: Batı tarzı olduğu doğru tabiî. Ama daha önce nasıl bir tarz vardı, onun üzerinde de düşünmeli. Mesut Cemil şunu yaptı: Bir topluluğun belli bir disiplin içinde, aynı okuyuşla, tek tek solistlerin uyguladıkları nüansları topluluğun bir arada yapmasını gerçekleştirdi; daha önce bu olmamış, yeni bir şey; ama daha önce de herkesin kendi duyabildiği nüansları koyduğu düşünülebilir. "Gâvur icadı"dır, ama iyi-kötü meselesi ayrı. Bu, Batılı icranın Türk musikisine girişidir. Sanat eserinin çeşitli yönlerde yorumlanabilmesi gibi, bu da bir icra tarzıdır. Gelgelelim, buna karşılık öteki icra örneklerinin de varlığını tanımak gerekir. Eski icrayı bilmiyoruz ama, hiç değilse sondan bir öncekini biliyoruz. Bugün "aslına uygun" icra denilince, bu, nota oluyor. Gerçekte, kimbilir eskiler de o eserler üzerinde nasıl oynuyordu.

M.Torun: Nüanssız musiki olmaz. Şefin işaretleri de Batılıdır, ama bir topluluğu şefin yönetmesiyle kudümzenin yönetmesi arasında, Türk musikisini tek çizgiye getirmek açısından, bir fark yoktur.

İ.Özgen: Batı musikisi tek çizgilidir, çoksesli oluşu bu gerçeği değiştirmez. İcracı bir sesi aynı çizgi üzerinde sürdürür, ikinci ses ikinci, üçüncü ses de üçüncü bir tek çizgidir. Bizim musikinin yapısı öyle değil, tek bir çizgisi yoktur. Beş icracı beş ayrı çizgi, bunlar içiçe geçer, çok değişik, ayrı bir armoni. Bu armoniyi bugünkü icrada göremiyoruz. Türk musikisini tek çizgiye getiren tarzların da, Mesut Cemil nüansının da bir zevki var. Öte yandan o beş adamın ayrı çizgilerle, ayrı bir armoni içinde oluşu, onun da ayrı bir zevki var.

M.Torun: Dıştan bakılınca bir disiplinsizlik gibi görünse de, bu, bu tarzını iç disiplini aslında. O beş ustanın beş ayrı çizgi çekmesi ile bu çizgilerin bileşkesi çok güzel bir musiki ortaya çıkarıyor. O tek çizgili Batılı tarzın olması da hayırlı, ama onun yanında, çok çizgililiğin ortadan kalkması hayırsız.

— Bu musikinin aslını bulmaya uğraşmak yerine, ona güzel yorumlar kazandırmak en doğrusu değil mi?

M.Torun: Bu çatışma, aslı çalınsın diye notanın gösterilmesinden çıkmıştır, bütün mesele bu.

İ.Özgen: Batı sanatçısı geçmişindeki icracıyı iyi bilir; onlar yalnız notayla değil, dinlenerek de gelmişlerdir bugüne. Yabancı dildeki bir kelimenin kitaptan değil, duyarak öğrenilen telaffuzluk gibi. Her musikide notanın önemi sınırlı, bizde çok daha sınırlı.

— Türk musikisinin her döneminde ayrı bir üslup, aynı dönem içinde de önemli bestecilerin ayrı ayrı üslupları, bir de formlar arasındaki tavır farkları var: bir "kâr" ile Mustafa Çavuş'un bir tavşancası ya da Dede'nin köçekçesi aynı okuyuş tarzına bağlı kalmamalı. Oysa bugünkü yerleşik icrada belli bir okuyuş biçimi beş yüzyılık bir musikinin tamamına uygulanıyor. Bu farklılıkların da yansıtılması icracının görevleri arasında değil midir?

M.Torun: Bunu aramak gerekir. Ama, çeşitli formları ayrı ayrı solistlerin ya da toplulukların icra etmesiyle gerçekleşebilir.

İ.Özgen: Bu eksiklik statik solist ya da toplulukların statik icrasından ileri geliyor; bilgisizlik bana göre. "Tavşanca" dediniz, o, kemençe ve lavtayla çalınır mesela.

M.Torun: Bir topluluk hem klasik, hem folklorik parçalar çalarsa, folklorik olanı klasik bir parça gibi düzenleyerek çalabilir. İcra biçimi şefe, topluluğun anlayışına göre değişir. Keşke Türkiye'de on orkestra olsa da her biri ayrı bir repertuar ve icra biçimiyle ortaya çıksa. Mesela köçekçeleri ya da klasikleri iyi yorumlayan ayrı ayrı topluluklar olsa. Bu şef, "şu dönemin eserlerini iyi yorumluyor", dense. Ama bir şef kendi kendine üslubu dışına çıkamaz, köçekçeyi halk musikisi gibi okursa hafif musikiye girmiş olur.

— Türk musikisinde belli bir saz için eser yazılmamış; ancak, bu bizim sazların imkânlarını ortaya koyabilecek çabalardan uzak durmamızı gerektirmez. "Ortaklaşa taksim"de olduğu gibi, çalınacak eserin yapısına göre sazlara çeşitli görevler verilebilir; her sazın tavrı, tınısı, çalanın ustalık derecesi gözetilerek aktif bir icraya gidilebilir.

M.Torun: Bu deminki soruyla içiçe. Türk musikisinde eserler bir değil, bütün sazlar için yazıldığından, tanbur o şedd-i araban saz semaisini öyle çalmış, bir kanun çalsa başka türlü olur, kemençe ve ud da kendi tavırlarını getirir. Türk musikisi bu ihtiyacı bu şekilde gidermiş. Nota da olsa her enstrüman eseri kendine göre çalarak kapatmış bu açığı. Biz madem ki, Batı musikisi disiplinine girdik, her çalağımız şeyi yazacağız. Bu durumda Tanburî Cemil önce yazacak sonra çalacak; buna da kabul. Ama o zaman başka bir şeyi, yazıya geçirilemeyecek güzellikleri kaybetmiş oluyorsun. Sazı kendi haline bırakacaksın ya da notayı çalacaksın. Sazlar arasında görev dağıtımı olmalı tabiî, olacaktır da...□

BÜLENT AKSOY

M.Torun: Türk musikisinde ustadan öğrenmenin önemi fazla. Daha az köşeli, daha yumuşak, ince çizgili bir musiki bu.

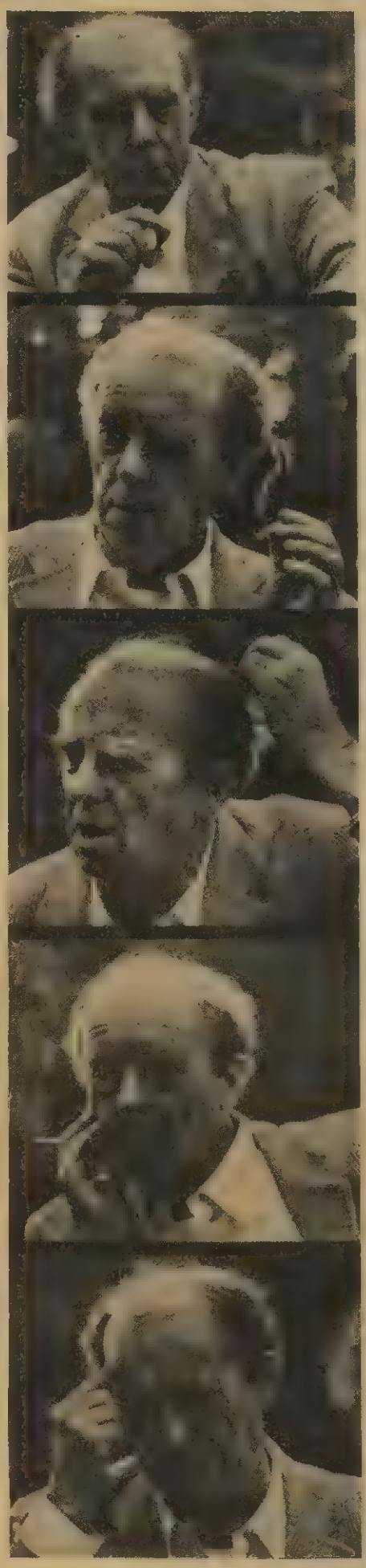

HEINRICH BÖLL

İyi bir yazar ve iyi bir Alman

Kitapları 31 milyon baskı yapmıştı; 45 dile çevrilmiş, 1972'de Nobel Ödülü almıştı. Son romanı **Nehir Manzarası Önündeki Kadınlar**'ın sonbaharda alacağı eleştirileri büyük bir endişeyle bekliyordu. Roman Bonn'daki politikayla, politikacıların karılarıyla ilgiliydi; ama onun endişesi eleştirilerin politik boyutuyla ilgili değildi - onu meraklandıran eleştirinin estetiğe, edebî değere ilişkin yönüydü. Üstelik, birçok meslekdaşının aksine eleştiriye çok önem veren biriydi. Çok önem verdiği "eleştiri"nin yapılış tarzından ise, hayatı boyunca hoşnut olmamıştı: "Bir yazar iyi niyetinden dolayı övülüyor ve bu iyi niyetini sunarken kullandığı biçim hep bağışlanıyor ki, bu da sahtekârlık".

Böll, hayatı boyunca bu "sahtekârlığa" fazlasıyla uğradı. O saygıdeğer bir adam, iyi bir insan, "Milletin vicdanı" idi. Sadeliği törensel olmayan her şeyi kişiliğinde yansıtan Böll bütün bu sıfatlardan daha az yararlandırılmayı çok isterdi. Ama ne çare? 1972'de, Thomas Mann (1929) ve Hermann Hesse'den (1946) sonra ilk kez bir Alman yazarı olarak Nobel Edebiyat ödülünü alırken adı konulmuştu bir kere: "İyi Alman"! Böll Nazi diktatörlüğü altında, dünya savaşında, toplama kamplarında, soykırımda Almanların yaptığı onca "kötülükten" sonra nihayet bir "iyi Alman"dı. Doğu'da ve Batı'da herkes bunu böyle bildi. Kendisine sorulduğunda "Alman sözü edildi mi konu derhal politikleşiyor. 'İyi Alman'lar aranıyor. Ama edebiyatı politik mesaj aracı olarak kullanmak aşırı basitleştirme" diyordu.

Haklıydı. Ama değiştirebileceği bir şey de yoktu. Evet, 1976'da **Times Literary Supplement**'in yorumunda belirtildiği gibi, belki Günther Grass kadar iyi bir yazar değildi. Fakat kesin olan bir şey varsa, bu iyi yazan iyi insan çağdaşlarının, ülkesinin ve yurttaşlarının kafasında, gönlünde yer etmişti -ahlaki bir timsal olarak değil, kaygılı bir gözlemci olarak, milletin vicdanı olarak değil, toplumun titiz bir eleştiricisi olarak.

1917'de bir mobilyacının oğlu olarak doğan Heinrich Böll, 1945'de savaş tutsaklığından yeni kurtulmuş genç bir askerin hiçliği içinde "memleketi" Köln'e geri döndü. İlk savaş romanı **Ademoğlu Neredeydin** onun "Grup 47" adlı yazarlar çevresine girmesini sağladı. Ama asıl çıkışını, 1953'de yayımlanan **Ve O Hiç Bir Şey Söylemedi** adlı romanıyla yaptı. Roman, savaş sonrasındaki Almanya'nın sefaletinden ve toplumsal restorasyondan söz ediyordu. Bu romandan başlayarak Böll hep aynı duyarlılığı işledi: Nazilik suçunun Almanların hafızalarından, vicdanlarından silinip gitmesi ve Yeni Almanya'nın yas tutabilmekteki acizliği... Zayıf, fakir insanların insanîliği ve sıcaklığı, buna karşın zenginlerin ve hali vakti yerinde olanların soğukluğu, acımasızlığı... "Tabandaki", dağ başında verilen vaazdaki Hıristiyanlığın zengin ruhu, buna karşın Katolik-burjuva kilisesinin kalpsizliği.

Aslında anti-faşist, anti-militarist, anti-burjuva, Katolik kilise düşmanı, fakirlerin ve küçük adamların avukatı, tüm hiyerarşileri horlayan Böll'ün kendisi Almanya'nın tam bir ürünüydü. Bütün sempatilerini ve bütün antipatilerini baba evinden ve Köln'deki küçük burjuva-proleter muhitinden beri gönlünde taşıyordu; "kanlı bir sıkıntı makinesi olan savaş"da bu duyarlılığı tamamlamıştı.

Böll kendini "kendi kuşağıyla dayanışmaya" görevli saymıştı. Hıristiyan-Demokratların güçlü iktidarında, Adenauer ve Erhard döneminde "kişiliğimizi yeniden kazanıyoruz" coşkusu altında unutulmaya yüztutan her şeyi hatırlatmaya çalıştı; "enkaz edebiyatı" olarak küçümsenmeye başlanan savaş sonrası ruh halini yansıtan duygu ve deneyimleri bütün gücüyle sahiplendi. Her şey o kadar kolay değildi; yeni Almanya bu insanî duyguların üzerinde kurulmalıydı.

Hiçbir yazar, Almanya gerçekliğine ve günlük hayatına onun kadar bağlı olmamıştır. Belki de bu nedenle, 1961'den beri derslerde okutulan bir araştırma nesnesi oldu. 1958'de bir gönüllü askere hitaben yazdığı "Genç Bir Katoliğe Mektup"ta kilise ile CDU'nun (Hıristiyan Demokrat Birlik) içiçe geçmesini eleştirdi. Bu "mektup.."tan geçtiğimiz yıl Mutlangen'de göstericilerle birlikte Pershing füzelerinin yerleştirilmesine karşı direndiği günlere kadar her an gündelik politik gelişmelerin içindeydi, kendi deyişiyle "eleştirel bir yurttaş"tı. Komünistlerin kamu hizmetlerinden yasaklanmasına, olağanüstü hal yasalarına, silahlanma harcamalarının artırılmasına karşı polemikler açtı, sokaklarda yürüdü, kafasında Nazi döneminin ve savaşın deneyimleriyle, biraz da çocukluğu yanıp gitmiş biri ve sade bir Hıristiyan olarak yaptı bunları. Karşısındakini ılımlılığa zorlayan insancıllığı, samimî konuşkanlığı, popülerliği ve "iyi Alman"lığıyla, hiç istemediği halde giderek daha güçlü bir ahlakî merci haline geldi.

Gene de saldırdılar ona. 10 Ocak 1972'de **Spiegel**'de Kızıl Ordu Fraksiyonu örgütü üyelerini savundu. "60 milyon kişi 6 kişiye karşı kışkırtılıyor, mahkeme basın tarafından idam kararı vermeye zorlanıyordu". Böll'ün suçladığı gazetelerin tepkisi büyük oldu. Bir sempatizan avı başladı, Böll teröristleri kollayan ve hattâ onlara yol gösteren biri olarak damgalandı. Böll bu suçlamalara iki yıl sonra **Katharina Blum'un Öyküsü**'nü yazarak karşılık verdi. Katharina Blum, bir "Gazete" tarafından teröristlerin oynaşı olmakla damgalanıyor ve "Gazete"nin muhabirini öldürüyordu...

Böll 1972'de Nobel ödülünü aldığında ününün doruklarındaydı. 1971'de belki de en güzel romanı olan **Fotoğrafta Kadın Da Var** yayımlanmıştı. Doruktayken de güncel gelişmelerin içindeydi. 1972 seçimlerinde Willy Brandt'ı ve SPD'yi destekledi. 1971'de, Doğu Bloku ülkelerinin oylarıyla ilk kez bir Alman olarak Uluslararası Pen-Club'un başkanlığına getirildiğinde bir Alman meslekdaşı "Böll bizim beceremeyeceğimiz birçok şeyi yapabilir" diyordu. Böll herkesin beceremeyeceği birçok şeyi içtenlikle, rahatlıkla yaptı. 1968'de Prag "baharının" Sovyet tanklarıyla sona erdirilmesini protesto etti. Moskova'ya gidip Alexander Soljenitzin'le buluştu. Soljenitzin 1974'de ülkesinden atılınca ilk sığındığı yer Böll'ün eviydi. Aynı ev daha sonra Lev Kopelev'e ve Doğu Almanya'dan zorla atılan sosyalist ozan Wolf Biermann'a da ilk soluklanacak yer, ilk dost sohbetine mekân oldu.

Bütün bunlar olurken, Heinrich Böll edebiyat tartışmalarının odak noktasından çoktan uzaklaşmıştı. Romanları, öyküleri edebiyat eleştirmenlerinden çok okurları ilgilendirdi daima. Her zaman çok okundu. Kolay anlaşılır, fazla süslemeli olmayan bir Almanca'sı vardı; ayrıca hiçbir romanı, hiçbir öyküsü umuttan yoksun bir şekilde bitmemişti.

65. doğum yılını kutladıktan bir yıl sonra Köln kentinin "şeref yurttaşlığı" payesiyle onurlandırıldı. Hıristiyan-Demokratlar bu karara muhalif oluşlarını açıklarken özür dilediler: "Muhalif olduğumuz kişi çok değerli bir yazar değil, toplumdaki yanlış gelişmelerin izleyicisiydi". "İyi Alman", Pen-klübü başkanı, Nobel ödülü sahibi, şeref yurttaşı Heinrich Böll gene sade, gene sıkılarak bir konuşma yaptı Köln belediyesinin tarihî salonunda: "Uzun, çok uzun süren bir savaştan sonra nihayet yuvama döndüğümde ceplerimdeki ellerimden başka hiçbir şeyim yoktu. Sonra o ellerimle yazmaya başladım" diye anlattı hayat öyküsünü. Hıristiyan-Demokratlara teşekkür etti, "söz ettikleri iki yön insanın kişiliği içinde ve edebiyat içinde birbirinden yalıtılamaz" dedi; "eğitimdeki yanlış anlayıştan kaynaklanan derin kökleri olan bu yaklaşımın tehlikeli bir silah olduğunu" anlattı.

Böll yazabilmek için sessiz bir oda, çok çok sigara, her iki saatte bir fincan kahve isterdi. Öldükten sonra Cumhurbaşkanı ve Federal Şansölye taziyet mesajları gönderdiler. Cumhurbaşkanı von Weizsaecker "zayıfların dostuydu" dedi onun için, Şansölye Kohl da "hiçbir zaman söylediklerine ters düşmedi" diye saygılarını sundu... □

Çev: TANIL BORA

Heinrich Böll silahsızlanma gösterilerinde.

KİTAPLAR

KARANLIĞIN GÜNÜ
Leyla Erbil
(Adam)

Türk edebiyatında, "günümüz kadın yazarları" denilen kesimin -kabaca Nezihe Meriç sonrası kadın yazarları diyelim- özellikle 60 sonralarıyla 70'lerde yazdıklarında genel bir eğilim saptanabilir sanıyorum. Anlattıkları özel "kadınlık durumları"nı roman kişilerinin bilincinden verirken toplumsal olayların süzgecinden geçirmek (bir anlamada genelleştirmek) ya da tersi, toplumsal olayları kendi kadınlık durumlarının süzgecinden geçirerek birer "belirtge" haline getirmek eğilimi. Yani başka bir deyişle; diyelim aybaşı'nı, diyelim bekâretin bozulması'nı, evliliği, evlilik dışı ilişkiyi, sanki bunlar yaşanan günlerin uğursuz gündelik tarihlerin dışavurumlarıymış, toplumsal çalkantılar bunlarda somutlaşıyormuş gibi ya da tersinden, bunlar dış gerçeklikte yaşananların kristalize olmasıymış gibi ele almak... Buna en az rağbet edenlerden Tomris Uyar'ın ilgi alanları başka yerlere yöneldi; Füruzan pek yazmıyor; Sevgi Sosyal yaşasaydı bu döngüyü kıracak, kuşkusuz kadınlık durumuna ilişkin daha da mesâfeli, daha da ironik şeyler yazacaktı; Pınar Kür bu eğilimin en gürültülü örneklerini verdiği romanlarından sonra hikâyelerinde daha sakin bir ses tutturuyor. Geleneğin iki sözcüsü kaldı galiba; "Ölmeye Yatmak"la sözünü ettiğim eğilimin adeta en "naif", en "içten" -bu da tehlikeli bir sözcük ya- örneğini veren Adalet Ağaoğlu ve Leyla Erbil. Leyla Erbil edebiyatçı olarak okurunda bu kadınlık-aydınlık ikilemini en keskin biçimde yaşayan bir yazar izlenimini uyandırır her zaman. **"Kadın olarak ne yaptık, aydın olarak ne yaptık?"** sorularını aynı cümle içinde çok sıkça soran ve kadın yazarlarımızın buna kattıkları suçluluk duygusu payını yer yer abartan bir yazar sesidir onunki. **(Bir ara-not:** "aydın olarak ne yaptık?" sorusunu sık sık yineleyen erkek yazarlarımızın pek azının "erkek olarak ne yaptık?" sorusunu sordukları düşünülürse kadın yazarlarımızın "gene de" bir adım önde olup olmadıkları tartışılabilir) Leyla Erbil'in bu "vicdanlı ve sert" yazar sesi, son romanı "Karanlığın Günü"nde, biraz yumuşamış olarak aynı ikilemin irdelenmesini, "kadınlık durumu-aydın olma durumu" meselesini sürdürüyor. Bu defa yaşadığımız günlerde ve kadınlık durumunun "orta yaş" aşamasında. Roman, doğrudan "kadınlık durumuna" ağırlık verdiği, dümdüz bunun yansımalarını ele aldığında basbayağı başarılı. Erbil, üç kuşak kadının yaşantılarının süzgecinden -romanın "bilinci" Neslihan, Neslihan'ın bunamakta olan annesi ve kızı Bilge- bu durumun üç ayrı cephesini vermeyi amaçlıyor. Özellikle, Neslihan'ın elden ayaktan düşmüş annesiyle olan ilişkisinin anlatıldığı yerlerde, roman büyük ölçüde inandırıcılığa kavuşuyor, kadınlık durumu saptamaları gündelik hayat pratikleri düzleminde etkileyici boyutlara kavuşuyor. "Evlilik yatağı"nda olup bitenlerin kimi ironik betimlemeleri, ana-kız arasındaki küçük "husumetler", gençkızlık flörtlerinin anlatıldığı bölümler de aynı nedenlerle etkileyici ve başarılı.

Oysa **doğrudan** kadınlık durumunun **kendisi**, burada yola çıkarak varılabilecek daha imâlı, daha gizli anlamlar yetmiyor yazara. İşin ikizi, "kadın-aydın"lık (ya da aydın-kadın"lık) cephesi de var. Neslihan'ın alıp bir aydın çevre maketine, son yılların Türk romanlarına adeta demir atan bir "akşam yemeği daveti"ne oturtuyor Erbil. Çok tipik sayılan bu ortamda aydın tipleri, daha da kötüsü kadın tipleri kol geziyor. (Daha da kötüsü diyorum, çünkü yukarıda belirttiğim noktalarda özgün bir kadınlık konumu kurmayı, kişisini bireyleştirebilmeyi, inandırıcı kılmayı başarmıştır yazar). Leyla Erbil bu "son akşam yemeği"nde kendini tutamıyor, dosdoğru Türk romanının son yıllardaki kimi kötü alışkanlıklarına, örneğin ayaküstü politikaya; aydın didişmelerine; arkadaş grubu içindeki evlilik dışı kaçamakların gereksiz denecek kadar ayrıntılı dökümlerine; roman kişileriyle gerçek kişiler arasında "kim kimdir"ciliğe varacak benzerlikler kurmaya, kısacası biraz dedikodu, biraz günah çıkarma, biraz aydınca kendine acımaya dalıyor. Bu, roman kişisi olan kadının aydın çevresi bağlamındaki yerine oturtulması ise eğer, okuru yer yer "keşke şu Neslihan aydın olmasaydı" demeye götürebilir roman.

Leyla Erbil'in anlatım özelliklerine, **yazısına** gelince... Bu romanda denemeyi sürdürdüğü ve ilk denediği yıllarda ("Gecede" vb.) **avant-garde** sayılan bazı yazı özellikleri, Kutsal Kitap diline anıştırmalar, tıpkı-basımlar, Joycevari (ve belki de Jung'cu) bilinç akışları "saygıdeğer çabalar" kuşkusuz ama çok yeni olup olmadıkları su götürür. (Ancak bir Sevim Burak humour'ıyla, şakacılığıyla dönüştürülebilir, işlevselleştirilebilir böyle **avant-gardç**'lıklar. Leyla Erbil'de ise, hoş bir kara alayın dışında çatık kaşlı ve didaktik kaçıyor aynı şeyler) "Deneysel" olduğu yerlerden çok "geleneksel" olduğu yerlerde akıcı, etkileyici bir roman dili Leyla Erbil'in bu romanındaki dil.

"Karanlığın Günü" kötü bir roman değil kesinlikle; ama hem sorunsalına bakışında, hem tekniğinde bazı alışkanlıklarda direnen, bir tanıdık geleneğin sözcüsü olan bir roman. Yeni bir şeyler haberleyerek **heyecanlandırmıyor** bizi.□

Fatih ÖZGÜVEN

ŞÖLENDEN SONRA
Yukio Mishima
Çev: Bülent R.Bozkurt
(Ada)

Dünya çapında tanınmış bir Japon yazarı olan Mishima (1925-1972) romanları kadar Japon ordusunun Anayasa karşısında eski yetki ve gücünden taviz vermesini protesto etmek amacıyla (halkın önünde bir balkonda söylev vererek) törensel bir intiharla hayatına son vermesiyle de ünlüdür.

Japonların bu gelenekçi yazarının romanları, klasik Japon edebiyatı yanında Fransız kaynaklı psikanalizci akımlardan da esinlenmiş, kullandığı paradokslar ve inceden inceye çizdiği karakterlerle övgü toplamıştır.

Bütünüyle Batılı roman tarzına bağlı kalarak yazdığı **Şölenden Sonra** adlı yapıtı da bu özellikleri barındırıyor. Okuyucunun merakını uyandıran ilginç bir aşk hikâyesiyle başlayan roman, çizilen kadın portresi ve bu portrenin içine yerleştirildiği ilişkiler bütünüyle açımlanarak insan/siyaset/toplum ilişkilerini kapsayacak biçimde zenginleşiyor.

Mishima bir düzeyde bu ilişkilerin somut, gündelik hayata nasıl yansıdığını canlı bir biçimde gösterirken bir başka düzeyde toplumun bir tür siyasal tarihini yazıyor. Japonya'da geleneksel toplumun kendiliğinden ürettiği muhafazakâr siyasetle daha çok Batılılaşmış aydınlar çevresinde benimsenen sol siyasetin ilginç bir yorumunu yapıyor.

Not:
19. yüzyılda Batılılaşmak zorunda kalmak gibi ortak bir kadere sahip olan Türk ve Japon edebiyatlarının gelenekle ilişkilerini merak eden okurlar için Huricihan İnan'ın "Siyasal Bütünleşme ve Gelenekselcilik: Japonya Örneği" adlı yazısını salık veririz. (Bkz. **Toplum ve Bilim** dergisi, s.25/26). □

Taciser BELGE

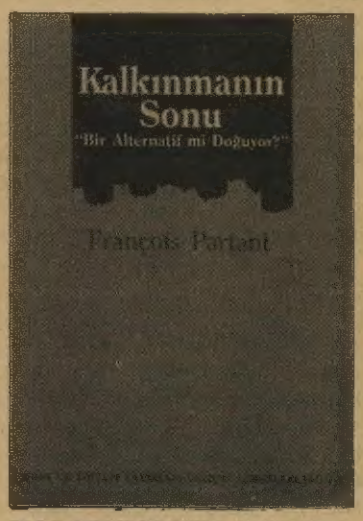

KALKINMANIN YOLU
François Partant
Çev: Fikret Başkaya
(Birey ve Toplum)

Kalkınmanın Sonu, M.Ali Kılıçbay'ın kitaba yazdığı "Sunuş"-ta da belirttiği gibi "bir tabu, bir fetiş, adeta bir din" haline gelen kalkınma olgusunu sorguluyor. Partant kapitalist üretim tarzının sayısız eleştirilere neden olmasına rağmen, hiçbir zaman sanayileşmeyi sağlayan ekonomik ve teknik gelişmenin eleştirilmediğini ve insanlığın yararına bir ilerleme olarak görüldüğünü ileri sürerek eleştirilerini bu noktaya yöneltiyor.

Partant, ilk bölümde, azgelişmişliğin oluşum sürecine değinerek sistemin mevcut hiyerarşik yapısı içinde azgelişmiş ülkelerin kalkınmasının imkânsızlığını; bunun gerçekleşmesi halinde, yani azgelişmişlerin de gelişmişler kadar üretip tüketmesi halinde biyosferin ve insan neslinin sonu olacağını ileri sürüyor.

Kitabın ikinci bölümünde eleştirilerini kalkınmanın ideolojik temellerine yönelten yazar uygarlık taşıyıcılığını şu satırlarla sorguluyor: Evrensel olma iddiasındaki bir uygarlığın taşıyıcısı oldukları inancıyla Avrupalılar dünyayı fethe çıktılar, soykırımlara ve korkunç yıkımlara giriştiler. Kendilerininkinden daha eski bazen daha gelişmiş uygarlıkları yok ettiler ve bu halkları hakimiyetleri altına aldılar. Bu durumu uygarlığın nimetlerini onlara götürmek gerekçesiyle haklı kılmaya çalıştılar.

Partant'a göre bunların ideolojik temelleri, Batı'nın insanmerkezci, ırk-merkezci ve hiyerarşi düşüncelerinde yatmaktadır: Batılı beyinsel kapasitesinin daha gelişmiş olması nedeniyle kendini diğer türlerden üstün görür ve canlılar hiyerarşisinde en üst yere oturtur. Öte yandan yaşayıp gelişmek için yararlandığı doğal çevreyi de salt bu işleve indirgediğinden evrene kendi amaçları doğrultusunda egemen olma eğilimine sahiptir. Bu insan-merkezcilik Prometheusvari bir ilerleme ile birleşince Batı'nın doğaya ve öteki türlere karşı temel saygısızlığını açıklar. Batılı, insanlık için de bir hiyerarşi oluşturdu. Bunu "bilimsel" ve "teknik ilerleme" ölçütüne göre değerlendirdi. Bu Batı toplumunun üstünlüğünü haklı gösteriyordu. Farklılıkların yorumlanışı, insanlığın gelişmesinin tek bir çizgi izlediği ve sonuç olarak da diğer toplumların da Batı toplumları gibi evrimleşecekleridir. Böylece bu, Batı'nın geri kabul edilen toplumlar üzerindeki kurduğu hakimiyeti, uygarlaştırıcı bir misyona bağlayarak meşrulaştırmaya yaradı.

Partant günümüzde gelişmiş ülkelerin "kalkınma yolunda" ilerlemeleri için azgelişmişlere yardım etmek gibi yeni bir misyon keşfettiklerini söylüyor ve ekliyor: Dünün vahşilerini uygarlaştıranlar bugünün azgelişmişlerini kalkındırıyorlar.

Sistemin vardığı noktada aşabileceği bir bunalımdan çok, çözülme içinde olduğunu ileri süren yazar, gelişmiş ülkelerin mevcut durumu korumak amacıyla da olsa sürekli gelişmek zorunda olmalarının doğal kaynakların tükenmesine yol açarak sistemin yeniden üretim koşullarını ortadan kaldırdığını ileri sürüyor.

Partant kitabın sonlarında alternatif ile ilgili öneriler sunuyor. Önerilerinin ütopik olduğunu ve tırnak içinde kalacağını söyleyerek ekliyor: Bir alternatif kolektif olarak ve uluslararası düzeyde oluşturulmalı.

Toplumların yeni temeller üzerinde yeniden biçimlenecekleri umudunu taşıyan Partant, bunu sistem içi örgütlü güçlerin (partisendika) değil, ekonomik ve teknik gelişmenin marjinalleştirdiği toplum kesimlerinin örgütlenmesi ile gerçekleşebileceği kanısında.

Kendini Batı seviyesine ulaşmakta ifade eden -şimdilerde Japonya'ya benzemek moda- bir kalkınma efsanesinin yalnız resmî ideolojide değil, ona muhalif hareketlerde de (İslamcı kesimde hâkim "ağır sanayi hamlesi", sosyalizmin bazı kesimlerce kalkınma modeli olarak görülmesi vb.) yaygın olduğu ülkemizde, yeni arayışlarda ipuçları elde edebilmek için **Kalkınmanın Sonu**'nu okumak gerekiyor. □

Abdullah ONAY

ELEŞTİRİ

İstemeye istemeye

Şüphesiz Sayın Yalçın Küçük çalışkan, okumuş, akıllı, hatta kendi esprisi içinde iyi niyetli bir kişi. Doğrusunu söyleyeyim bugünedek kendisine saygı duydum, oysa hiçbir zaman beğenmedim. Beğenmedim, çünkü -nasıl söyleyeyim- konuları ters koymak, orijinal olmak onda adeta fizyolojik bir nitelik. İkinci TİP'in Büyük Kongresinde Parti sözcülüğü ederken konuşmasını dinledim, dostum Sargın'a "bu çocuk ilginç ancak hasta, yakında başınıza dert açar" dedim, nitekim az sonra onu ihraç etmek zorunda kaldılar. Onun gibi her türlü kabiliyet ve niteliğe sahip bir yakınım olmuştu, onda da önemli bir taraf eksikti, ilk günden onunla savaşmak zorunda kaldım, Orhan Nuri Adil Arsal, yine de Yalçın'ı tercih ederim, inşallah aldanmam. İkisi de her şeyi orijinal, aykırı tez haline getirmek hastası idiler, benzer tarafları bu.

Bilim ve Edebiyat'ı ve de **Aydın Üzerine Tezler**'in ilk üç cildini okudum, doğrusunu söyleyeyim yöntem, yüzeysellik ve yinelemeler bir yana "tezlerini" eleştirmeyi aklımdan geçirmedim, Sabahattin Ali için söyledikleri beni pek üzdü, Yalçın, Sabahattin'i MİT'le anlaşmış göstermeğe kadar vardı, hatta bunu hiçbir kanıt kullanmadan sadece ters işleyen mantığından çıkarttı, o kadar gülünçtü ki yanıtlamağa gerek görmedim, hata etmişim. Sabahattin Ali hakkında bir taraftan ciddi bir araştırma, gazete, kitap taraması, diğer yönden menşei belirsiz, belki de belirli(!) ters tezler, üstelik benim hatıralarımı, bilmem nedense hatıra olarak yorumlamayıp, "bir yerli film senaryosu" olarak nitelemek. Ters sonuç çıkartmak konjenital tutkusu olmasaydı, sunduğu benim bilmediğim yeni belgelerin benim ne kadar haklı olduğumu kanıtladığını kendisi de görürdü, ne yapalım ki aklına takmış, belki de inandığı bazı kişilerin subjektif yargılarını nesnel olarak değerlendirmeğe gerek görmemiş. Bütün bunlara diyeceğim yok.

Ne yapayım ki bu komedi sürüp gidiyor, Üç numaralı **Aydın Üzerine Tezler** kitabının 46. sahifesinde bu kez ölçüyü tam olarak kaçırıyor. Sabahattin Ali'nin MİT veya MAH ile bir ilişkisi olamıyacağını herkes bilir, böyle bir imajı ancak MİT ajanları yaratmak isteyebilir, oysa Yalçın Küçük'ün bu bakıma tertemiz biri olduğuna tamamen inanmak istiyorum.

46. sahifedeki yazısı ne yapayım ki "tez üretme manyaklığı" niteliğinde değil, düpedüz yalan ve iftira niteliğinde, üstelik kendisinin de kolayca kontrol edebileceği bir yalan, çünkü **Somut** dergisinin 4 Mayıs 1984 günlü 56. sayısını bulmak hiç de güç olmasa gerek. Yok yalanı başka biri söylemişse, ki sözünü ettiği dostum Leyla Erbil'in böyle bir şey yapmasına olanak yok, veya Sayın Leyla Erbil'i başkası aldattı ise, haysiyetli bir yazarın bana iftira etmeden, sövmeden önce böyle bir sövgüyü kitabına geçirmeden önce, dergiyi bulup okuması, hiç olmasa bana telefon edip sorması gerekirdi. Herkesin hatalarına karşı bu kadar hassas davranan bu değerli aydın yazı yazmanın bilimsel yönteminin bu olduğunu bilmeliydi. Bu bakımdan bu cevabını hazırlamakta olduğu **Aydın Üzerine Tezler, Dört**'de yayınlanmasını kendisinden rica ederim. Bu, herhalde kendisi için bir namus ve iyi niyet testi olur. Kendisinin dürüstlüğüne. inanmasaydım bu uyarıda bulunmazdım. Ve de rica ederim ki aynı yöntemi bütün yazıları için uygulasın. Örneğin, ben ve başkaları, aynı konuda suçlanacak kimseler bildiğimiz halde, rivayet sigasını aşan güçlü maddi delillere sahip olmadığımızdan şimdiye dek sustuk.

Yalçın Küçük diyor ki:

"Sabahattin'in başı taşla ezilerek değil, arkasından kurşunla vurularak öldürüldüğü sonucuna ulaşmış(?) ve yazmıştım. 25 Mayıs 1984 akşamı Aziz Nesin'le birlikte bulunduğumuz Leyla Erbil'in evinde, Leyla Hanım'dan Rasih Nuri'nin, **Somut** dergisinde, Sabahattin'in kurşunla öldürüldüğünü açıkladığını öğrendim.

"Henüz şaşırmamayı öğrenemedim, çok şaşırdım. Rasih Nuri bunu biliyorsa, **şimdiye kadar neden sakladı? Bunu saklamak ilericilik mi?** Rasih Nuri'nin **başından itibaren, işin doğrusunu bilebileceğini düşünüyorum. Neden bunca yıl, Türk aydınının yanılmasına razı olabildi?** Ayrıca ben araştırıp çıkardıktan sonra olsa bile, **doğrusunu neden belirtmedi?**

"Pek çok yazık!"

"Rasih Nuri'nin yazdıklarını okumayacağım. Okumak isteyenler için buraya bibliografik bilgi de aktarıyorum.

"....."

Yalçın Küçük, **Aydın Üzerine Tezler II**, Sa. 46.

Bu kadarla da bitmiyor, "arkadan kurşunlanmayı" nereden çıkardığını da garip bir mantıksızlıkla açıklıyor, Sayın Prof. Dr. Faruk Erem'in 11 Eylül 1984 günlü Cumhuriyet'teki yazısındaki bir arkadan kurşunlanma olayını ele alıyor, ve de... bunun Sabahattin Ali'ye ait olduğunu söylüyor. Sayın Erem'e ağır hücumlarda bulunuyor ve... yazısını: **"Sabahattin'in kurşunla, kendisinin de katıldığı bir oyunun sonunda ve arkadan vurulmuş olduğunu doğruluyor."** diye noktalıyor. Ne gariptir ki Sayın Erem böyle bir şey **dememektedir. Ben ise Somut** dergisinde şöyle yazmaktayım: **"Sınırda yakalandı. Kendisine Kırklareli'nde örgütsel sorular sorulurken, evet bu sırada öldü. Onunla kaçmak isteyen iki kişinin daha yakalanabilmesi amacıyla ölümü bir süre gizli tutuldu."**

Şunu hatırlatmakta yarar vardır:

Sabahattin Ali'nin öldürülmesi olayını ilk ben açıklığa kavuşturmuştum, çünkü çantasını benim evimde hazırladı, tabancasını aldı, biri karısına diğeri komisyon hesapları ile birlikte Adalet Cimcoz'a iki mektup bıraktı, hududu geçtiğini belirten şifreli kartını alınca onları elden verdirmemi rica etti ve gitti. Ben ise katil davası sanıklarından kartı alınca mektupları yerlerine ilettim. Bu da Aliye Ali ve Adalet Cimcoz'un ifadelerinden açıkça anlaşılıyor.

Hududu geçince şifreli kartı yazacağına göre geçtiğini sanmak için büyük bir hayal gücü gerek değil. Ali Ertekin'in katil olarak verdiği ifade de böylece çökmektedir. Sonradan da Kurmay Yarbay Talat Turhan bu kanımı kanıtladı, onu sorguda öldürenle tanıştığını bana söyledi. Bunlar Vatan gazetesinde imzamla, benimle bu konuda ilk röportaj yapan Atilla Özkırımlı'nın yazıları ile, Kemal Bayram'ın benimle yaptığı ropörtajla, Filiz Ali'nin kitabı ile bilinen doğrulanan şeylerdir. Somut dergisinde de aynı gerçekleri yineledim.

İşte "Rasih Nuri'nin yazdıklarını okumayacağım" zihniyeti hasta olsa da, pırıl pırıl bir kafayı ne sapıklıklara götürebiliyor, bundan iyi kanıtı olur mu bilmem.

Rasih Nuri İLERİ

Körebe

YeniGündem'in geçen sayısında, Fatih Özgüven'in "Körebe" üzerine yazdıklarına katılıyorum.

Ama yazıdaki bir, filmdeki iki takıldığım noktayı da açıklamak istiyorum. İlkin, "bir yığın teknik beceriksizlikle dolu sinemamızda, teknik yönden kusursuz, titiz bir çalışmaya bir gerilim filminde rastlanması bu tür çalışmayı iddialı filmlerin önüne çıkarıyor" kuşkusuz. Bunda yadırganacak bir şey yok, çünkü sanatın, hele sinema gibi anlatım olanakları, araçları çok bol, çok geniş bir sanatın-**nasıl** anlattığı, **neyi** anlattığından önce -**ne amaçla** anlattığındansa çok önce- gelir. (Gereksiz tartışmaları önlemek üzere, konu, sanatçının bakış açısı ve seçtiği anlatım araçlarını kullanım biçimi arasındaki bağların varlığına katıldığımı parantez arasına sıkıştırayım.) Bu aşamada dikkate değer olanın, karşı çıktığımız **şeyi** anlatmasına yönelik eleştirilerimiz başka bir -çoğu kez ideolojik- düzlemdedir artık. **Sanatla partili sanat** ayrımı da bu öncelikler sıralamasından doğar.

Bunların arkasından, şunu da belirteceğim: Başarılı bir gerilim filmi, "ciddi konularda yapılmış ama teknik beceriksizliklerle dolu filmler yüzünden" değil, ayrı bir türün başarılı örneği olarak -da- sivrilir.

"Notre Dame"ın Esmeralda'sı Maureen O'Hara.

Filmle ilgili iki nokta ise şunlar:

İlk yarıda, yalnızca bir süsleme ögesi olarak değil, sosyal ilişkilerin anlamlı bir yönü olarak ekranda önemlice yer tutan yöneticinin, apartman yöneticisinin -belirli önyargılarla- suçladığı bakkal çırağı çocuğun suçsuzluğu T.Şoray'ın tanıklığıyla ortaya çıktıktan sonra, bir daha hiç görünmemesi. Belki içerlediğinden, belki "bozulduğundan", belki kızdığından **T.Şoray'a** görünmüyor olabilir; ama **izleyiciye** ikinci bölümde de görünmeliydi. Bu yan öykücüğün tamamlanmamışlığı bence eksikliktir.

İkinci nokta, çok daha önemli: Çocuğun kaçırılmasından sonraki son ziyaretinde, annenin arkadaşının, masa üzerindeki vesikalık fotoğraflara uzanan kızını telaşla önlediği sekans. Burası, filmdeki gerilimin klasik doruk noktasıdır: Yalnızca en olası suçlunun kimliği değil, çocuk kaçırma olayının ardındaki gerçek neden de burada düğümlenmektedir. Ama Ömer Kavur, tüm filmdeki titiz çalışmasını, başarısını bir tek burada aksatmış; öbür annenin hangi fotoğrafı görünce, ne kadar paniklediğini göstermemiş. İşte bu nedenle de, o kadının, bir zaman sonra avukatın (C.Ünal) bürosuna perişan halde girerken daha önce yoğun bir iç hesaplaşma geçirdiğini, düğümü çözecek bir açıklama yapacağını izleyiciye iletememiş, filmin gerilim temposunu önemlice aksatmış.

Sanırım yönetmen de çok küçük bir-iki kurgu müdahalesiyle giderebileceği bu aksamaları, filmini seyrettiğinde farketmiştir. □

Ahmet GÜNLÜK

TELEVİZYON

İki Reinhardt öğrencisi

Ağustos'un ilk yarısında televizyonda sinemanın en ilginç yönü, bence -pazar gecelerinin- iki filminin yönetmenleri Lubitsch'le Dieterle'nin ünlü Alman tiyatrocusu Max Reinhardt'ın öğrencisi olmaları; onlara bir de üstadın oğlu Gottfried Reinhardt, ayın 13'ünde izleyeceimiz filmiyle katılıyor. Dieterle üzerinde "Pasteur" ve "Juarez" filmleriyle ilgili olarak durmuştum. Bu kez de on beş günün tüm filmlerine kısaca değindikten sonra Lubitsch hakkında bir şeyler söylemek istiyorum.

3 Ağustos'ta İngiliz Michael Winner'ın, ABD'ye gitmeden önce yönettiği, Sir Stanley Baker, Michael Crawford, Ryan O'Neal ve Jeremy Kemp'in oynadığı "Bitmeyen Yarış" (1970, İngiliz) var. Gözde oyuncusu Bronson'la çektiği şiddet filmleriyle tartışmalı bir ün kazanan Winner, burada 1960 Roma Olimpiyatlarına hazırlanan dört atleti anlatıyor. İki yıl önce izlediğimiz bir başka İngiliz atletizm filmi "Ateş Arabaları"yla da karşılaştırmak ilginç olabilir. Aynı akşam, Mehmet Aslan'ın yönettiği, Fikret Hakan ve Sevda Karaca'nın oynadığı kalitesiz bir yerli narkotik-polisiye, "Kaplan Pencesi" (1976) yayınlanacak. Ertesi günse, hemen her türde ortalama düzeyin altına düşmeyen, ama pek üstüne de çıkmayan yüzlerce film yönetmiş zanaatkâr Ric-

hard Thorpe'un ortalama safari filmi "Klimanjaro Katilleri" (1959, ABD) gösterilecek. En olgun döneminde kanserden ölen istikrarlı, başarılı, yakışıklı ve çalışkan Robert Taylor filmi çekici kılabilir. Akşam ise büyük Lubitsch'in gizemli yıldız Garbo'yu yönettiği tek filmi "Ninoçka - Gülmeyen Kadın" (1939, ABD) mutlaka izlenecek bir taşlama yayınlanacak.

6 Ağustos akşamı, İngiltere'nin en büyük yönetmenlerinden Michael Powell'ın, James Mason, Helen Mirren, Jack McGovern gibi başarılı İngiliz oyuncuları yönettiği, Avustralya yapımı bir serüven filmi, "Uzlaşma Çağı" (Age of Consent) (1969) gösterilecek. Bu günlerde Coppola'nın danışmanlığını yapan seksenlik usta Powell'ın "Albay Blimp", "Siyah Narsis", "Bir Canterbury Masalı", "Hayat-Memat Meselesi", "Röntgenci Tom" gibi üstün başarılı filmlerini de izlemeyi umarak, sanatçının özgün yönleriyle tanışmak için Güney Pasifik'in şirin mercan adalarında geçen bu filmi görmeli.

10 Ağustos'taki filmi izlemeseniz de olur: hafif komediler ve müzikallerin orta halli yönetmeni David Butler'ın yönettiği, Doris Day'in oynadığı "Paris'te Bahar" (1952, ABD). Aynı akşam, Memduh Ün'ün Fatma Girik ve Cüneyt Arkın'ı yönettiği kırsal aşk hikâyesi "Murat ile Nazlı" için de geçerli bu yargı.

11 Ağustos'ta ilginç bir İngiliz filmi daha gösterilecek: Avrupa'yla ABD arasında mekik dokuyarak tiyatro ve sinema yönetmenliği yapan David Greene'in bir başka Sir, John Gielgud ile Dirk Bogarde ve Susannah York gibi seçkin İngiliz oyuncuların yer aldığı bir casusluk filmi, "Sebastian" (1968). Bu da izlemeye değer. Aynı gece, sinema tarihinden, Dieterle'nin "Notre Dame'ın Kamburu" (1939, ABD) yayınlanacak. Victor Hugo'nun birçok kez sinemaya aktarılan bu ünlü yapıtının en iyi uyarlaması olarak hâlâ Dieterle'nin filmi gösteriliyor. Bunda hiç kuşkusuz, yönetmenin yanısıra, daha önce Hugo'nun "Sefiller"inde de başrolü oynayan, Royal Academy of Dramatic Arts'ı birincilikle bitiren, İngiliz Aleksandre Korda'nın yönettiği "Sekizinci Henry'nin Özel Yaşamı" (1932) ile Oskar kazanan büyük oyuncu Charles Laughton'ın Quasimodo ve İrlandalı kızıl saçlı güzel Maureen O'Hara'nın Esmeralda'sının büyük payı var. O'Hara bu filmle sağladığı ününü John Ford'un iki yıl sonra yönettiği "Vadim O Kadar Yeşildi ki" ile güçlendirmiş, Ford'un sonraki filmlerinde de en gözde oyuncusu olmuştu.

Ayın 13'ünde ise, Max Reinhardt'ın oğlu, Lubitsch'in Almanya'daki asistanı Gottfried Reinhardt'ın en iyi filmlerinden "İnsafsız Şehir" (1961, Amerikan-Batı Alman-İsviçre yapımı) yer alıyor. Oğul Reinhardt, sinemada üstün başarılar kazanmadıysa da iyice filmler yapmıştı. Bu psikososyal yapıtında, yaşı küçük bir kıza tecavüzden yargılanan dört Alman askeri çevresinde cinsel suç ve toplumun payı konularını irdeliyor.

Bu filmle TRT, önemli bir rekor kırıyor: İlk kez, gösterilen yabancı filmler arasında ABD yapımı olmayanlar programın yarısını oluşturuyor. Dilerim bu eğilim günün birinde tüm dünya sinemalarını kapsar.

Melvyn Douglas ve Greta Garbo "Ninoçka"da.

On beş günün en önemli filmi, Alman asıllı Ernst Lubitsch'in "Ninoçka"sı. "Taşlamanın Kralı" olarak ünlenen Lubitsch (1892-1947), tiyatro için eğitimini yarıda bırakmış, 1911'de Max Reinhardt'ın grubuna katılmıştı. 1912'de ek iş olarak sinemaya giren sanatçı, 1918'de kendini tümüyle film yönetmenliğine verdi; Pola Negri'nin baş rol oynadığı "Annemin Gözleri" ve "Carmen"le ikisi birden uluslararası üne eriştiler. 1919'de yönettiği Amerikan eleştirisi "İstiridye Prenses"le kara mizah yeteneğini ve teknik ustalığını kanıtlayan yönetmenin sonradan efsaneleşen -hâlâ sinema sanatında bir fenomen olan- "Lubitsch Teması"nın da başlangıcı olarak bu film gösterilir. "Tek bir görüntüye veya kısacık bir sekansa sıkıştırılan yoğun düşünce, gözlem, mizansenle hem filmdeki kişiliklerin, hem olayların ipuçlarını -asla betimleyiciliğe, açıklayıcılığa düşmeden- izleyiciye sunmak" biçiminde formüle edilebilen "Lubitsch Teması", sanatçının sonraki her filmiyle daha bir kurumlaştı. 1921'de "Firavunun Aşkları" filminin tanıtımı için ilk kez gittiği ABD'ye ertesi yıl dönemin büyük yıldızı Mary Pickford'un daveti üzerine film yönetmeye gitti. Ama yıldızın önerdiği değil, kendi düşündüğü bir projeyi, "Rosita"yı gerçekleştirdi. Pickford'un korktuğunun tersine, ABD'de büyük başarı kazanan film, Lubitsch'in keskin gözlerinin saptadığı "Amerikan duyarlığı"nda ne denli haklı olduğunu gösteriyordu: Amerikalının ortak ilgisi ve bilgisi iki konuda toplanıyordu, seks ve para. Bu ana temayı yakaladıktan sonra, -onları doğrudan eleştirerek karşısına almaktansa- Amerikan yaşantısına dönük taşlamalarını Avrupa'nın değişik dönem, kent ve çevreleri içinde, ünlü üslubuyla sürdürdü. Her filmiyle daha büyük başarı kazanan sanatçının yıldızı, çoklarının aksine, sesli filme geçişte de sönmek yerine daha da parladı: Artık elinin altında diyalog, müzik ve şarkı gibi, tiyatrodan çok iyi bildiği güçlü araçlar vardı. "Aşk Geçidi", "Monte Carlo" "Güleç Teğmen" filmleri, yeni yeni türeyen müzikallerin ilk başyapıtları olarak alkışlandı. Zaman zaman, hayranlarını şaşırtıp sarsan antimilitarist ("Kırık Ninni", 1932) ve antifaşist ("Olmak Ya da Olmamak", 1942) filmler de yapan Lubitsch'in en gözde türü hep yergi-kara mizah oldu. 1937'de sanatçıya "Sinemaya 25 yıllık katkılarından ötürü Akademi Özel Ödülü"; ertesi yıl da Fransa'nın Legion d'Honeur nişanı verildi. 1944'te bir kalp krizi nedeniyle yarıda bıraktığı "Bir Kraliyet Skandalı"nın yönetimini yardımcısı Otto Preminger'e devretti. 1947'de altıncı kalp krizi sırasında öldüğü zaman yarım kalan "Şu Hermin Kürklü Leydi"yi de Preminger tamamladı.

"Ninoçka", sanatçının en başarılı filmi sayılıyor. Hele başrolde efsane kadın Garbo'nun oynaması, filmi daha çekimi sırasında ünlendirmişti. Hiç Oskarı olmayan, yalnız iki kez "Anna Karenina" (1935) ve "Camille" (1937) ile New York Film Eleştirmenleri En İyi Aktris Ödülü'nü kazanan Garbo da Lubitsch gibi -ama sinemayı bıraktıktan sonra- "Unutulmaz sinema oyunculuğu için" 1954'te bir Özel Oskar Ödülü aldı. Lubitsch "Ninoçka"da Garbo'dan yıldızın bile şaşırdığı çok değişik ve başarılı oyunlar, öteki filmlerindekinden çok değişik bir Garbo çıkarmıştı.

Garbo'nun yanı sıra Melvyn Douglas, Felix Bressart ve İna Claire'in de rol aldığı filmde Lubitsch, Ekim Devrimi'nden sonra Fransa'ya kaçan bir Rus soylusu kadının (Garbo) çevresinde hem "komünistlerin görgüsüzlüğünü", hem "kapitalistlerin yozluğunu" ince yergi oklarının yağmuruna tutuyor. "Lubitsch Teması"nın tadına varmak istiyorsanız, ayrıntılara dikkat ederek, kendinizi vererek izlemeniz gerek. □

Ahmet GÜNLÜK

FESTİVAL

İstanbul Festivali ve eleştirmenler

Doğulu, hattâ Avrupalı sanatçı olup da Kuzey Amerika'da çalışanların ortak dertlerinden biri, izleyenlerden yapıtları hakkında "beğendim/beğenmedim"den öte bir söz işitememektir. Öyle ki, bazen, yerleşik düzeni en keskin tavırda eleştiren siyasi bir sanatçı bile, işi karşılığı bu iki sözden biriyle yetinmek zorunda kalır. Bizimki gibi "tarihli," kolektif toplumdan çıkma insanın canını sıkan, Amerikalı'nın her türlü sanatı "zevk" konusu olarak görmesinden çok, kişisel zevkini, hiç çekinmeden, ölçüt olarak ortaya koyuvermesidir. Çünkü, Doğulu sanatçı, bireysel kanıların pek dikkate alınmadığı kendi toplumunda, kişinin kendini geri çekip, "çok iyi bir film", "çok güzel bir roman", "harika bir oyun" gibisinden "üçüncü şahısa sıfat yakıştırma" yöntemiyle yargısını bildirmesine alışmıştır. Yani, kişi zevkini daha emin bir yoldan, genelde kabul edilmiş bir gerçeği duyuruyormuş gibi iletir. Amerikalınınkiyle, yalnızca üsluptа farklı, özde ise aynı niteliktedir.

Haz verip para kazanmak yerine düşüncelerle hesaplaşma yolunu seçmiş sanatçı, eleştirel hiçbir yanı olmayan bu sıradan değerlendirmeleri ciddiye almaz ve izleyicinin düşünerek izlemesini sağlayacak yöntemlerin peşinde, yoluna devam eder. Ancak, bu sıradan değerlendirmeler, sanatın "açıklamacıları", yani eline sanatçının hayatıyla oynama yetkisi ve para verilen eleştirmenler tarafından yapılırsa, umursamazlık edilemez. Eleştirmen, kendisine tanınan yargılama ve sesini duyurma yetkisine karşılık, doğru yargılayabilmek için bilgili olmak ve yargısını tutarlı ve ayrıntılı biçimde açıklamak "zorundadır". Eleştirmen, yalnızca sanatçıya karşı değil, kendisine eleştirme olanağını sağlayan yayın organına ve (özellikle, Türkiye gibi, dünyadaki gelişmelerin günü gününe izlenemediği ülkelerde) topluma karşı sorumludur.

Son İstanbul Festivali'yle ilgili eleştirileri izlerken, sanatçıların yaptığı işlerin listesi, ne ölçüde "ünlü" oldukları ve sayısız yuvarlak sıfat sıralamaları dışında, elle tutulur bir şeyler söyleyen, gerçek anlamda bir eleştiri yazısına pek rastlayamadım. Bunun neden böyle olduğu, festivale katılan iddialı bir sanatçıya rastladığında ucuzluğu iyiden iyiye sırıtan bu "eleştirilerin" nasıl olup da eleştirilmediği tartışılsa, mutlaka maddelerce sıralanabilecek açıklamalar çıkacaktır ortaya. Benim dikkatimi çeken bir nokta, eleştirmenin "üçüncü şahısa sıfat" geleneğinin ardında ustalıkla saklanması oldu. Eleştirilerde "ben" kelimesine yer verilmemesi nedeniyle, eleştirmen "ben beğendim, siz de görün" diyen Batılı meslektaşı kadar kolay yakalanmıyor. Yapıta "büyüleyici", "tutkulu", "sanat gücü yüksek", "nefes kesici", "başarılı" gibi "yüksek" sıfatlar yakıştırınca da, "okumuşlara" ses edilmeyen toplumumuzda biri çıkıp "ne demek istiyorsun?" demiyor.

İstanbul Festivali'nin başlıca amacının İstanbullulara olabildiğince değişik niteliklerde ve çok sayıda sanatçıyı tanıtmak ve Türkiye'deki sanat ortamının güncelleşmesini sağlamak olması gerekir. Festivali düzenleyenler aynı düşüncede olmasalar bile, uluslararası gelişmelerin Türkiye'de hâlâ oldukça geriden izleniyor olması nedeniyle, bence, bunun dışında bir amacın kaygısına düşmek hayalcilik olur.

Festivali düzenleyenler, bilet fiyatlarının yükseliğine ve yer ve vakit darlığının yarattığı karmaşaya karşın, festivalin tanıtma ve eğitme amacı doğrultusunda kendi paylarına düşeni büyük ölçüde başarıyor sayılır. Öteki Avrupa Müzik Festivalleri Birliği üyelerine oranla en elverişsiz koşullarda çalışmalarına karşılık, yani pek az şeyin gününde ve saatinde gerçekleşebildiği bir ortamda, Avrupalı üyelerin hemen hepsinden daha çok yönlü ve yoğun programlar düzenliyorlar. Bugüne dek, festivale "beğendim/beğenmedim"le kolayla geçiştirilemeyecek türden sayısız sanatçı katılmış durumda. Ne var ki, on üç yıldır hemen her sanat dalındaki en önemli sanatçıların getirilmiş olmasına ve İstanbulluların gelenlere böylesine büyük ilgi göstermesine karşın, festivalin Türkiye'deki sanat ortamını biraz olsun etkileyebildiğini sanmıyorum.

İstanbul Festivali'nin izleyicide gereken etkiyi sağlayamamasının, yerli sanatçıları esinlendirip güncelleşmeye zorlayamamasının da kuşkusuz maddelerce sıralanabilecek nedenleri vardır. Benim görüşümce, bu nedenlerin en önemlilerinden biri, eleştirmenlerin rehberlik görevini yerine getirmemeleridir. Eleştirmenin, gösteriden önce, festivale katılan sanatçı ya da sanatçı topluluğunun anlayışını, neyi hangi yoldan gerçekleştirmeye çalıştığını ve yapıtı tanıtması gerekir. Gösterinin ardından izlenimlerini de yazmak istiyorsa, neyi iyi, neyi kötü bulduğunu, alışılageldik sıfat sıralamalarına girişmeden, çoğunluğun anlayacağı bir dilde, açıklamak zorundadır. Öbür türlü, binlerce insan, sahnede izleyecekleri sanatçının "ünlü" olup olmadığından başka bir şey bilmeden, izlediklerinin değerlendirmelerini sağlayacak herhangi bir dayanak noktası olmadan gidip danslara, resimlere "bakar", konserleri "işitir" ve düşünceleri hiçbir değişikliğe uğramadan, bazen "beğendim/beğenmedim" bile demeden, belki biraz Türkiye'de böyle şeyler yapılmadığından yakınarak, eve gidip yatar. □

Semih FIRINCIOĞLU

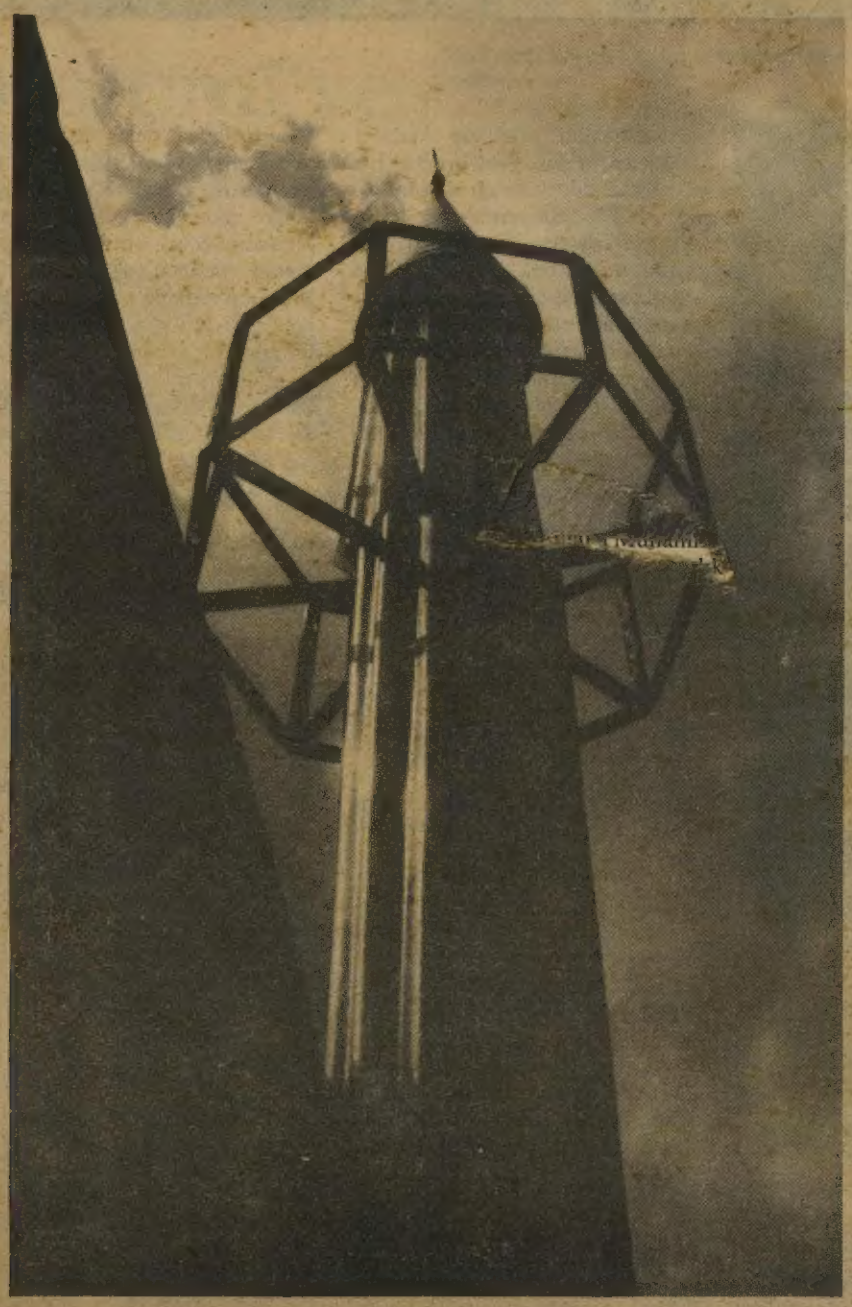

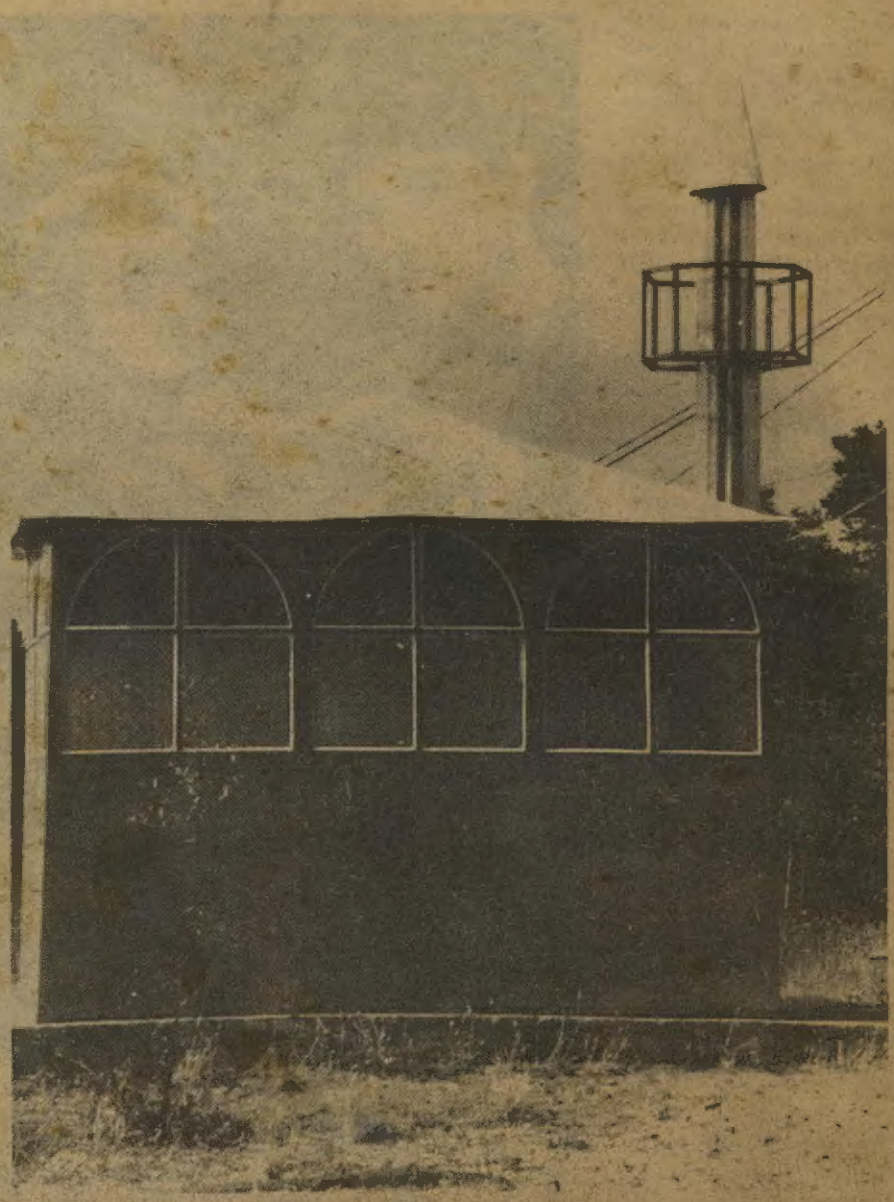

YOLLAR ve "CAMİ"LER

OSMAN BALCIGİL

İşte size iki tane "cami." Yollar böyle "cami"lerle dolu. Kimileri benzin istasyonlarında, kimileri yol boyu serpiştirilmiş "kuzu fırın" filan gibi karın doyuracak, hacet görecek yerlerde. İnsan, yolcu da olsa insan. Yani, yola insanlığını bırakıp çıkamıyor doğal olarak, -hatta kaza filan olma ihtimali ona insan olduğunu daha çok hatırlatıyor. Acıkabiliyor, çişi gelebiliyor... İbadet saati yolda geçecek saatlerine rastlayabiliyor. Yollar insanlara hizmet vermek üzere tesis edilmiş mekânlarla dolu: Lokantalar, çayhaneler, yüznumaralar, çeşmeler, mescitler...

Ama yollar bir tuhaf. İnsana, geçici olduğundan mıdır nedir, öyle pek insan gibi davranılmıyor yollarda: Kötü yemekler, kötü çaylar, kötü tuvaletler...

Ancak ibadethane sözkonusu olduğunda her şey değişiyor. İbadetin önemli olduğunun kuşkusuz konaklama yeri sahipleri de farkındalar, özeniyorlar ibadethanelerinin, hem güzel hem de temiz olmasına.(Bazen bu Allah korkusu iyi bir şey galiba) Gelip geçen dini bütün Müslüman yolcu ve şoförlerin hayır dualarını almak için de olsa, ellerinden geleni esirgemiyor mescit sahipleri mescitleri için: Halıfleksler, tespihler, minareler...

*Yanlış okumadınız: **Minareler.** Her mescit yaptıran iki seccade büyüklüğündeki mescidinin bile yanına, ihmal etmiyor, eline ne geçerse onunla mutlaka bir minare çıkıveriyor.*

Mescitlerin yanına "minare" oturtmanın, "müslümanlar arasında, cami yaptırmanın çok sevabı olduğuna dair inanış"ın da epey etkisi var galiba. Fonksiyonel olarak hiçbir işe yaramayacak olsa da, hayır sahipleri, ne yapıp ediyor mescitlerini "minare"leyerek "cami" haline getiriveriyorlar. □